

Бәхтијар Ваһабзadə

ФЭРҶАД

БƏХТИЈАР
ВАҲАБЗАДЭ

ФƏРЈАД

177/- 208316

Азербайджанская
республика
Библиотека
«Азербайджан» — нәшријаты
БАКЫ — 1995

B3(95)

Тәртіб едәни вә редактору
Азәр Бағыров

*Халг шаири Бәхтијар Ваһабзадәнин
70 иллијинә һәср олунур*

БУ КИТАБЫН
ИШЫГ ҮЗҮ КӨРМӘСИНДӘ
АЗӘРБАЈҶАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АЛИ СОВЕТИНИН СӘДРИ
РӘСУЛ ГУЛИЈЕВ ЧӘНАБЛАРЫНЫН
ХҮСУСИ ХИДМӘТИ ОЛМУШДУР.

B3(95)

Ваһабзадә Бәхтијар. Фәрјад (Драм вә поемалар).—Бақы,
«АзәрбајҶан» нәшријјаты, 1995.—352 сәһ.

В $\frac{4804000000-03(95)}{М 670(07)-95}$

Сифаришлә

© «АзәрбајҶан» нәшријјаты, 1995.

Китаба халг шаири Бәхтияр Ваһабзадәнин азадлыг адындан данышан, әслиндә исә азадлыгын гуруча ад олдуғу бир мәмләкәтдә — кечмиш ССРИ-дә сијаси, социал вә мә'нәви әсарәтдә јашајан халгымызын фәрјадыны бөјүк үрәк јанғысы, вәтәндашлыг гејрәти вә чәсарәти илә һарајлајан поемалары вә Нәсимијә һәср олунмуш «Фәрјад» пјеси дахил едилмишдир. Тоталитар совет режими шәрантиндә јазылмыш бу әсәрләрдә шаир ачыг-ашкар дилә кәтирмәк мүмкүн олмајан мәтләбләри, һәгигәтләри сөјләмәк үчүн бә'зән һадисәләри тарихә, јахуд чоғрафи мәканыны дәјишәрәк, диқәр мәмләкәтләрә кечирмишдир.

НӘФӘС АЗАДЛЫҒЫ, РУҢ АЗАДЛЫҒЫ

Ичини кәстәрмәдим чаһил тутан күзкүјә,
Үздә күлүб, үрәкдә мүшкүлүмә ағладым.
Милләтимин дәрдини үнванлајыб өзкәјә,
Башгасынын јасында өз өлүмә ағладым.

Халг шаири Бәхтияр Ваһабзадәнин 1981-чи илдә јазылмыш јухарыдакы јаныглы мисралары онун, үмумијјәтлә, јарадычылығынын, о чүмләдән, охучуларга тәғдим олунан бу китабда топланмыш «Фәрјад» пјеси вә 9 поэмасынын лејтмотивини, ана хәттини тәшкил едир. Б. Ваһабзадәнин јарадычылығына јахындан бәләд оланлар билirlәр ки, о, мөвзусундан вә жанрындан асылы олмајараг, бүтүн әсәрләриндә, һәр шейдән әввәл, 70 ил давам едән тоталитар амирлик режиминин һөкм сүрдүү совет системи дөврүндә мүстәғиллији, азадлығы әлиндән алынмыш, милли ләјгәт вә шәрәфи тапданмыш, дили «мөһүрлү, һүгүглу идарәләрдән дахмалар күнчүнә говулуш», сәрвәтләри талан едилмиш, «өз сәрвәти, вары өзүнә гәним олмуш» вәтәнинин, доғма халгынын дәрл-сәрини, ачы тәлējини өн плана чәкмиш, мүмкүн олан бүтүн әдәби үсуллардан истифадә едәрәк амансыз сијаси вә естетик гадағаларын һөкм сүрдүү бу мәһнүс системин ијрәнч ичини чәсарәтлә ачыб кәстәрмишдир.

Бүтөвлүкдә шаирин јарадычылығынын вә китабады сәнәт иничиләринин мә'на дүнјасы өз мајасыны, ишығыны азадлыг руһундан алмышдыр.

Кәлин, бојнумуза алаг. Милләт давасына, вәтән савашына галхан оғулларын руһунун одуну сөнмәјә гојмајан Б. Ваһабзадәнин поезијасы олуб. Онун шаир руһунун азадлығы олуб. Инди баша дүшмүшүк ки, јад халгларын тарихи, башга өлкәләрин һәјатындан көтүрүлүш мә'луматлар, фактлар она өз халгынын азадлыг идеалларыны тәчәссүм вә тәрәннүм етмәк үчүн лазым олмушдур.

Дахилән азад олмајан азадлыгдан јаза билмәз, азадлығы зәрурәт билмәз. Милләт дә еләдир, өз азадлығыны кәрәк зәрурәт кими гәбул етсин:

Һәлә азадлығы һисс едир бу халг
Шириң арзу кими, хош нијјәт кими.
Һәлә азадлығы дәрк етмир анчаг
Бир сһтијач кими, зәрурәт кими.

Чүнки:

Зәрурәт билмәсә азадлығыны,
Халг онун јолунда өлүмә кетмәз.

Биз јашајырдыг — ајағымыз алтында торпағы, башымыз үстүндә Вәтән көјләрини һисс етмирдик. Гырмызы империјанын илғымы, 37-чи илләрин сара кечәләринин бузлу нәфәси. Тәрпәнмәјә белә горхурдуг. О заман Б. Ваһабзадә азад нәфәс алырды:

Горху, горху, сән нәсэн?
 Әйләмән башлары әјән кизли гүввәсэн.
 Дајанәтә хәјанәт,
 Рәзаләтә ләјагәт — дејән кизли гүввәсэн.
 «Мәни» мәнсизләшдирән, үзү үзсүзләшдирән,
 Инсаны дүшмән кими өзүлә үзләшдирән,
 Вичданлары сусдуран,
 Әдәләтә од вурән,
 Һәгигәти төкләјән,
 Зүлмү дә дәстөкләјән
 һәмишә сән олмусан!
 Зорун, күчүн башына сығал чәкән олмусан!

Б. Ваһабзаде һағлыдыр:

Горхунун архасындан керчәк бојлана билмәз-

Бу әсәрләри узун мүддәт чап етмәјибләр вә ја чапына мане олублар.
 Нијә? Чавабы чох сәдә вә ајдындыр. Редактор вә сензорлар бу әсәрләрдә азадлығын нәфәсини дујурдулар. Әсас тәһлүкә — азадлығын гохусујду.

Б. Ваһабзаде Азәрбајҹанда руһән азад олан төк-түк шаирләрден бири, бәлкә дә биринчиси иди. Мән тәқрар едирәм: Шаир руһунун азадлығы. Чүнки руһун азадлығы — нәфәсин азадлығыдыр.

Бу азадлығы руһуну биз мөвзуларда, мәтналты ләјләрда көрүрүк. Ше'рләрин поетик кардиограмы, ритми, интонасијасы бу азадлығын сораг верир.

Пейғәмбәрләрден сонра шаирләрин дахили азадлығындан сөз ачмағ олар. Пейғәмбәрләр Аллаһын ирадәсини там јеринә јетирдикләринә кәрә, мүтләғә табә олдуғларына кәрә, һәмин мүтләғ дахили азадлығын дашы-јычыларыдыр. Бу, сәдәчә ирадә азадлығы вә јол сечмәк азадлығы дејил. Дахили азадлығын гәрибәлији ондадыр ки, о, табә олдуғу идејадан вә бу табелијин дәрнәлијиндән асылдыр.

Б. Ваһабзадәнин дахили азадлығы Вәтән азадлығы, азад вәтәндашлығы идејасына табедир. Бу идеја Б. Ваһабзадәнин шәхсијјәтини, зәкасыны формалашдырыб, бу шәхсијјәти өзүнә мүтләғ табә едиб вә тәбии ки, мүтләғ табеликдән мүтләғ азадлығы доға биләр.

Фикир версәниз, көрәрсиниз ки, бу силсилә һәлә узағ 1959-чу илдән башлајыр. Бәлкә дә тәсәдуфи дејил. «Күлүстан» поемасында шаир Азәрбајҹанымьзы ики јерә парчалајан рус чаризмини вә Иран мүтләғијјәтини иттиһам едирди. Бу поеманын о заман доғурдугу әкс-сәдә һәлә дә јаддан чыхмајыб, хатирәләрдән силлиһәјиб. Әсәрин үзүнү көчүрүрдүләр, кизилчә јайырдылар, әзбәрләјирдиләр. Јаралара дүз, үрәкләрә од гојулурду. Тарихи бир дә хатырлајағ: 1959-чу ил. Бу поемаја кәрә 34 јашлы шаирин башы нәләр чәкмәди?! Инанырығ, онун јарадычылығыны арашдыран тәдигатчылар шаир өмүрүнүн бу әзаблы сәһифәләрини даһа әтрафлы вә кениш ишығландырачағлар.

«Күлүстан»дан сонра «јоллар» бағланмьшыды. Мүтләғ башға үсул, башға дејим тәрзи сечилмәлијди. Башына кәлән бәлалардан ибрәт дәрси көтүрән шаир ичиндә һајыран, варлығыны сарап, јандырыб јахан һәгигәтләри дилләндирмәк үчүн мүхтәлиф әдәби фәндләрә әл атды, һадисәләри кәһ тарихә көчүрдү, кәһ да чоғрафи мөканларыны дәјишәрәк, харичи мәмләкәтләрә кечирмәјә мәчбур олду. Бу, классик әдәбијјатымьзда сынағдан кечирилимиш үсул иди. М. Ф. Ахундовун бу барәдә Мирзә Мүлүкү хана төвсијјәләрини хатырламағ кифајәтдир. Бөјүк әдиб өзү «Алданмьш кәвакиб» повестиндә мүтәрәғги демократик фикирләрини әкс етдирмәк үчүн һадисәләри тарихә көчүрмәк үсулундан бөјүк мөһәрәтлә истифадә етмишди... Беләликлә, «Күлүстан»дан сонра бир-биринин ардын-

ча «Ағлар—күләјән» (1962), «Јоллар—оғулар» (1962—1963), «Һәјат—өлүм» (1964—1965), «Тәзадлар» (1966—1967), «Америка кәзәли» (1982), «Мәрзијә» (1984), «Бағышлајын, сәһв олуб» (1985), «Ләјагәт» (1986) поемалары, Нәсимијә һәср олуимуш «Фәрјад» (1984) пјеси, һабәлә харичи өлкәләрә сәјәһәтләринин тәәссураты алтында јазылмьш «Латын дили», «Нео», «Һәјд-парк», «Дан јери», «Шан-Јан дејир», «Күләк—от», «Гарағач», «Әләддинин чырағы», «Баба кур-кур», «Атылмајан топлар» вә с. шәрләри доғулду. Китабдакы 9 поемадан јалныз икиси — «Һәјат—өлүм» вә «Ләјагәт» билаваситә совет чәмијјәтинин ејбәчәрликләриндән данышыр, гәланларында икә һадисәләр харичи мәмләкәтләрә, јахуд тарихә көчүрүлмьшдүр. «Гызым сәнә дејирәм, кәлиним сән ешит» принципи әсасында јаздығы һәмин әсәрләрдә шаир бирбаша сөјләмәк мүмкүн олмајан, ләкин ајығ охучуларын һансы симә тохунулдуғуну дәрһал баша дүшдүјү һәгигәтләри дејәрәк үрәјини бошалтмьш, һәм дә ону даим нәзәрәдә сахлајан мәлүм идарәләрин диггәтини јайындыра билмишди.

Нараһат фикирләрин һарајына дөзмәјән сәнәткар үрәји бөјүк шаирмиз Мирзә Әләкбәр Сабирин һәјатындан бәһс едән «Ағлар—күләјән» поемасыны јазды: Јанмағыны аләмә чар чәкмәк үчүн шаирин әлиһә јахшы имкан дүшүр; чүнки Сабирдән јазасан—түкәнән сәбриндән јазмасан, Аллаһ бағышламазды.

Һансы ганунда вар ки,
 Өз елиндән оласан,
 Өз дилиндән оласан;
 Һәдәф дә сән оласан,
 Күллә дә сән оласан?

Һансы ганунда вар ки,
 Бир халғын ана дили
 Дилим-дилим кәсилә.
 Од ичиндә јанасан,
 Сәнә јасағ едәләр
 «Јандым» демәји белә?..

Шаир өз сөзүнү демәк үчүн, доғма халғынын фәрјадыны елләрә чатдырмағ үчүн тарихдән, узағ кечмишдән «имдад» диләјир, башға өлкәләрин «разылығыны» алыр. «Тәзадлар» поемасында:

Бөјүк бир мәмләкәт ганаимьрам мән,
 Сахта кағызлара нечә бүкүлдү.
 Гара сијасәти ағ евин, дүһән
 Бир халғы, бир јурду икијә бөлдү.

Јахуд, елә һәмин әсәрлә:

Милләт бир,
 Вәтән бир,
 һава бир,
 су бир.
 Јол ики,
 сөз ики,
 Тәригәт ики

дејәркән шаир Вјетнамдан өнчә үрәк кими икијә парчаланмьш өз доғма Вәтәнинин тәлејинә ачымырдымы?

Шаир:

Азадлығы наминә ган төкән дә биз,
 Бу кун азадлығы сәдд чәкән дә биз.

Вә ја:

Бу күн азадлыға ғылыңч чәкибдир
Азадлыг адындан данышан өлкә —

дејәркән һәссас охучу демократијаның, азадлығын јалныз кағыз үзәриндә мөвчуд олдуғу, халлларын «азад нәфәс алдығы» кечмиш Совет Иттифагына ишарә едиллијини асанлыгла баша дүшүрдү.

Биз гәсдән һәмнин парчаларын һансы әсәрдән көтүрүлдүјүнү көстәр-мирик. Чүнки белә нүмунәләре китабдакы әсәрләрин һәр бириндә бол-бол раст кәлмәк мүмкүндүр.

Шаирин ирили-хырдалы бир чох башга әсәрләриндә дә тоталитар совет системинин төрәтдији чинајәтләре бу вә ја дикәр шәкилдә тохунул-мушдур. Мәсәлән, икинчи чәһан мүнәрибәсиндә Моздокдан Берлинәдәк јол кечмиш 416-чы дивизијаның дәјүш рәшадәтиндән бәһс едән, илк бахышда сырф совет мөвзусунда гәләмә алынмыш «416» поемасында фашист Алманијасындакы Бүһенвалд кими өлүм дүшәркәләринин мәһз 1937-чи илдә салынмасы факты шаирә ејни илдә Советләр Иттифагында хүсусилә шиддәтләһән күтләви репрессиялара, дәһшәтләринә көрә бүһен-валдлардан кери галмајан «гулаг»лара ејһам вурмагла бу икки режим арасында һеч бир фәрг олмадығыны рәмзи сурәтдә ифадә етмәк имканы вермишдир:

Бүһенвалд салынды отуз једдидә,
Фикир зәнчирләнди, вичдан боғулду.
Тарихин ләкәси бу ағыр илдә
Инсан аһы үстә ил тәһвил олду.

...Дәрин дүшүнчәләр ода галанды,
Әсрин дамарында ган лахталанды.
Сөкүлдү дирәкләр, учулду дамлар
Мүсибәт јағышы јағды дүнјаја...

Јери кәлмишкән гејд едәк ки, совет кинематографчыларының 60-чы илләрдә чәкдикләри «Ади фашизм» филминдә дә ејни үсулдан истифадә олунумшду.

Поеманың башга бир фәслиндә охујурт:

Һеч кәс инчимәсин, дедик, гој биздән.
Јандыг јад евиндә бир чыраг кими.
«Бујур» — дејә-дејә һөрмәтимиздән
Гонағы ејләдик евин саһиби.

Јадлара абидә учалдыб, дедик.
Фәһләлик бизимдир, усталыг сәнни.
Чох заман өзкәјә гуллуғ еләдик.
Бејин бизим олду, әсәр өзкәнин.

...Салдыг өзүмүз өзүмүз көздән,
Күл илә ојнадыг, әл чәкиб көздән.
Өлкәләр нур алды шәфәғимиздән.
Күнәш бизим олду, сәһәр өзкәнин.

Мәним сәрвәтимә чәһан көз дикди,
Сәрвәтим, дөвләтим она көрәкди.
Атам јер шумлады, атам јер әкди,
Әмәк бизим олду, бәһәр өзкәнин.

Ачды синәсини бизә бу торпаг,
Аләми бәзәјиб лүт олдуғ анчаг.
Чыдырда чәпсаг да һамыдан габаг
Һүнәр бизим олду, нәмәр өзкәнин,
Гүзыл бизим олду, кәмәр өзкәнин.

Бу сәтирләр охучуну һөкмән дүшүндүрүр: буиларын 416-чы дивизијаја нә дәхли вар? Буилар Азәрбајҗаның һәм кечмиши, һәм да чағдаш дәр-ләринин ифадәси иди...

Бөјүк шаиримиз Б. Ваһабзәдәнин әсәрләрини вәрәғләдикчә, нәдәнсә, рус философу П. Чаадајевин бир афоризмини хағырлајырам: «Көләлији алчағлыг кими гәбул етмәјән халтын башына күл олсун: белә халг јалныз көлә олмағ үчүн јараныб».

Рус ингилабындан, 28 Апрель чеврилишиндән сонра ачыг сәма алтында нәһәк һәбсхана олан ғырмызы империјаның дәмир диварлары арасында өзүмүз тәһгир едилмиш, алчалдылмыш һесаб етмирдик. Азадлығын «гуру-ча бир ад» олдуғу совет режиминдә өзүмүз өзүмүз алдадараг инан-дырмаға чәд едирдик ки, дахилән азадыг.

Ач ғарына, лүт-үрјан шүкрү дедиздирләр,
Һазыр гәлибләрдәки фикри дедиздирләр.
Ичиндән ағласан да ојнајыб күлмәлиһән,
Гара күнүн ичиндә «Ағ күнлүјәм» ғышғырыб
Аға бүкүлмәлиһән.

Б. Ваһабзәдә һәмишә азадлығы алғышлајыб, көләлији ләһәтләјиб. Мүхтәлиф әдәби үсуллардан мәһарәтлә истифадә едәрәк, көлә олдуғумузу халтын гулағына пычылдајыб. Шаирин гәти инамына көрә, ағалар дүн-јасыны биз көләләр јарадырыг. Көлә һәмишә өзүнә аға ахтарар. «Аға» көләнин фантазијасындан, арзусундан төрәјир. Ағаја олан севки көлә үрәјиндә «ағанын» өзүндән әввәл доғулур.

«Мәрәјиә» поемасында балалара ана дилини өјрәдән Мәрәјиә јахшы баша дүшүрдү ки:

Горху бизә нә верәр, горху биздән нә алар,
Горху алды о иблис доғар көлә балалар.
Көлә блалар исә мут'илији балалар.

Б. Ваһабзәдәнин бу сөзләри илә бөјүк Азәрбајҗан маарифчиси вә демократы Һәсән бәј Зәрдабинин ашағыдакы сөзләри нә гәдәр дә сәс-ләшир: «Биз өз хаһишимиз илә бир-биримизә гул олмушуг. Рәнјјәт пад-шаһа, өврәт кишијә, ушаг атаја, некәр ағаја, шакирд устаја вә гејри мөкәр гул дејил? Бәли, биз һаһымыз гулуғ...» («Әкинчи» гәзети, 1877, № 6).

Көнүллү көләнин шәхси һәјаты дөвләтә табедир, дөвләтә бағдыдыр. Ону-л һәјаты—дөвләтин әмлакыдыр. Мәсәлән, 1917-чи илә кими интиһар етмәк чинајәт иди, анчаг 20-чи илләрин сонундан психи хәстәлијин нәти-чәси сајылмаға башлады. Бу термин рус енциклопедијаларындан вә лү-ғәтләриндән силлинибди. Чүнки «социализмин там гәләбә чалдығы бир өлкәдә» нечә интиһар етмәк олар?! Интиһар етмәк, һәјатдан көчмәк аз гала дөвләт әмлакынын дағдыдылмасы сајылдырды. «Ләјагәт» поемасында исә шаир совет империјасында, совет системиндә баш верән социал—мә'-нови ејбәчәрликдән данышыр, бир рус мәктәблисинин интиһарыны тәсвир едир:

Сашаләјагәти гәјтармаг үчүн
Адыны догрулгду чан баһасына

Анчаг поемада гојулан мәгләбләр бамбашгадыр. Әкәр чәмијјәтдә фәрдин ләјагәти горунмурса, һәмин чәмијјәт көләләрдән ибарәтдир. Бу агрынын мәнтиги Мәрзијә инамынын мәнтиги илә нечә дә үст-үстә дүшүр:

...Милләтин милләтлји јашар ләјагәтиндә.

Бәхтијар Ваһабзадә азадлыг ашигидир, үрәјинин симләри азадлыг һавасы үстүндә көкләниб. Б. Ваһабзадә поезијасынын фәлсәфи јөнләринин тәјин етмәк үчүн бәлкә дә «Тәзадлар» поемасыны охумак кифајәт едәрди. Әввәлә, онун азад руһуну, бүтөн јарадычылығыны таразлыгдә мәнз бу гүтбләр сахлајыр, икинчиси, шаир бу гүтбләр арасында өз дәрдини демәјә мачал тапыр:

Азадлыг олмајан бир мәмләкәтдә
Һәгигәт рәјадыр, әдаләт бәја!

Вә ја:

Идрак да боғулар, сөз дә, сәнәт дә,
Ағыл килidlәнәр дилдә, додагдә;
Азадлыг олмајан бир мәмләкәтдә
Надан башда кәзәр, ағыл ајагдә.

Шаирин гәти инамы беләдир:

Халгын азадлығыдыр
Халгларын
чәркәсиндә мө'тәбәр вәсигәси!

Лакин шаир буну да јахшы билир ки:

Азадлыг алынар, јаддан умулмаз,
Азадлыг верилмәз әрмәган тәкин,
Верилән азадлыг азадлыг олмаз,
Башга бир рәнкидир о, әсарәтин.

Б. Ваһабзадәјә көрә, үстүнә даһа уча дағларын көлкә салдығы гол-туғалты дағ олмагданса, һәмин дағлардан узаг даш, нуруну күндән алан аданса, бир сви нурладан чыраг олмаг јахшыдыр:

Даг олуб үстүмә гат-гат галынча
Мөндән уча дағлар көлкә салынча,
Даш олуб дағлардан узаг олајдым.
Ај олуб нуруму күндән алынча,
Бир сви нурладан чыраг олајдым.

Бир һәјәчан, бир сәксәкә, бир һәнкүртү, бир фәчнә дујуму ону өмүр боју раһат бурахмајыб: Гојмајын азадлыга хәјанәт етсинләр. Бу мәнада китаба «Фәрјад» пјесинин дахил едилмәси тәсәдүфи дејил. Пјес улу шаиримиз Нәсимијә һәср етилиб. Анчаг әсәрин мајасында ашағыдакы мәна дурур:

Азадлыга хәјанәт — Аллаһа, тәбиәтә хәјанәтдир.

Нәсим «Фәрјад»дә мәнв едилрсә дә, онун сәси јашајыр. Гәдим түрк тәфәккүрүнә көрә, сәси батмыш инсан өлмүш сајылыр. Әсәр боју Нәсиминин өзү көрүнүр, анчаг сәси ешидилір. Сәс јашарылығын, дирилијин

рәмзидир. Нәсиминин сәси батмајыбса, демәли, бу халгын арзулары, азадлыг сәси батырыла билмәз. Тарих сәһнәсиндә, өлүм-дирим мейданларында халгы көрүнмәк сәвијјәсинә галдыран онун сәсидир.

Һәлә 1962-чи илдә Әлхәзаир халгынын азадлыг һәрәкәтиһа һәср етдији «Јоллар—оғуллар» поемасында шаир бу һәгигәти дәрк етмишди. Мәнз о заман һәссас шаир үрәји галы шәнбә кечәсини дујмушду:

Мәһкум бир мәмләкәт күлүстан олмаз,
О, шәһид ганыјла суварылмаса.

Шаир нечә илләр өнчә јана-јана, агрыја-агрыја, көз јашларыны ичинә ахыда-ахыда үрәк ганыјла долу бу һәгигәтләри бизим гәлбимизә, бејни-мизә јеридир, бәсирәт көзүмүзү ачыр, милли идеолокијамызы, түркчүлүјү-мүзүн интибаһыны һазырлајыр, истиғлалымыза инам ашылајырды. Бу мәнада Бәхтијар Ваһабзадә поезијасы мүдриклик зирвәсинә чатмыш милли-фәлсәфи поезијадыр. Б. Ваһабзадә милли философумудур. О, бөјүк халгларын, шовинизминә гаршы кичик халгларын мә'нави-әхлақи үсјанынын бајрағдарыдыр. Һәрдән өз-өзүмә суал верирәм: тәзјиләрин, гадағанларын түгјан етдији бир вахтда Б. Ваһабзадә, көрәсән, мүнәчи-рәтә чәкилә биләрдими? Нә биләсән, валлаһ...

Б. Ваһабзадәнин поетик күчү өз дахили азадлығыны дәрк етмәсиндәдир вә Аллаһа шүкүр ки, она бу чүр игбал верилиб.

Гәдим Јуһаныстанда Һеростат адлы бир шәхс шөһрәтләнмәк үчүн мә'бәд јандырды вә шөһрәт газанды. Шаирин шөһрәтиндән нә галыр? Азадлыг руһу, азадлыг ишығы илә јоғрулмуш Сөз!

Рүстәм КАМАЛ

ФЭРЈАД

(7 ШӘКИЛДӘН
ИБАРӘТ
МӘНЗУМ
ДРАМ)

ИШТИРАК ЕДЭНЛЭР

Әмир — Һәләб әмири
Вәлиәһд — Әмирин оғлу
Зәһид — өлкәнин дин хадими
Дәжанәт — онун оғлу
Лоғман — сарај алими
Ајпара — онун ғызы
I Нәсими
II Нәсими
Вәзир
Чалпапағ — Лоғманын кәнчлик досту
Гоча шаир
Кәнч шаир
Рәһман — мәһбус
Сүбһан — мәһбус
Кәрамәт — мәһбус
Шәккәк
Көзәтчи — зиндан кешикчиси
Лал
Мәрван

ПРОЛОГ

Мәһбуслар дар ағачы гурур. Кәнарда көзәтчи кәзиннир.

Рәһман

Ордан о балтаны бәри вер көрөк.

Кәрамәт

Бүјүр.

Сүбһан

Тахталар да чүрүкдүр.

Рәһман

Нејнәк?!

Әсл дар ағачы — бу ки, бәллидир —
Чүрүк тахталардан дүзәлмәлидир.
Бүтүн ағачларын көкү вар икән,
Көклү дар ағачы һеч көрдүнмү сән?

Көзәтчи

Дилә күч вермәјин, әлә күч верин,
Ғисмәти зиндандыр зәвзәјәнләрин.

Кәрамәт

Әлим бәрк кичишир, вурумму?
Рәһман

Дәјан!
Сән дә чох банлама белә обашдан.

Сүбһан

Асылан асылыр, бунлар нағылды,
Һәллачи дәстәси јаман дағылды.

Рəһман

Бәс Муса?

(Көзәтчи канардан онлары динләйир.)

Кəрамəт

Һөләлик о, тутулмайыб.

Рəһман

Демək һөлə Муса мəғлүб олмайыб.
Онун ағлы ити, јолу да һағдыр.

Көзəтчи

О да сизин кими тутулачағдыр.

Сүбһан

Де сән өл!

Кəрамəт

Мөн өлүм!

Сүбһан

Бәс һөлə сағсан?

Кəрамəт

Вурумму?

Рəһман

Дајан!

Көзəтчи

Заһид фитва вериб: өзү кəлмөсə
Нəслини ғырачағ... Сөзүм керчəкдир.
Мусанын башыны кəтирən кəсə
Јетмиш мин мұкафат верилəчəкдир.
Каш мəним əлимə кечəјди Муса.

Кəрамəт

Күчүн чатардымы она, ај коса?

Көзəтчи

Сән пулун күчүнү билмирсən һөлə!
Пул елə бычағ ки, онун күчүјлə

Бир нədир, јүз башы кəсən кəрмүшəм.
Мөн дə кəрдүјүмдən дəрс кəтүрмүшəм.

Сүбһан

Дəрсин јаман дəрсдир.

Көзəтчи

Ишлəјин кəрək.
Бу күн бу һəнкамə гуртарсын кəрək.

Көзəтчи кедир, ишығ сөнүр, сағдан Лоғман, солдан Заһид чыхыр.

Лоғман

Јаланла керчəјин чарпышмасындан
Нəлэр... нəлэр чəкир бу јазығ инсан.
Керчəкдир əн бəјүк диним, китабым,
Одур һəм севинчим, һəм изтирабым.

Заһид

Өлүм дə керчəкдир... Ким ону истəр?
Һər керчəк олан шеј севилир мəkəр?

Лоғман

Јалан керчəк кими дејилən заман
Һағгын да түстүдən көзү јашармыш.
Јалан һалва кими јејилən заман
Һəгигət зəһəртək ачылашармыш.

Заһид

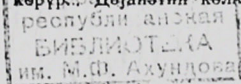
Бə'зən əн доғру сөз—Һəгигət олмур,
Һəгигət һər јердə зəрурət олмур,
Һəјат үзə дурар, бизи јаманлар,
Ујмасағ дүнјанын өз кəрдишинə.

Лоғман

Јашамағ хəтринə һағгы дананлар,
Газана-газана удузур јенə.

І Ш Ə К И Л

XV əсрин əввəли. Һөлəб. Сарајда Вəлиəһдди јатағ өтөг. Вəлиəһд ја-
тыр. Космик мусиги. Вəлиəһд јуху кəрүр. Дојанəтин кəлкəси кəрүнүр.

Вәлиәһд

Дәжанәт? Бу сәнмисән? Јенә кәлдин сән, јенә.
Нијә өз һәјатыны гурбан вердин сән мәнә?

(сүкут)

Һеч унуда билмирам о дәһшәтли күнү мән.
Кечәләр говаммырам јухумдан да сәни мән.
Күндүзләр һара кетсәм, һәрләнирсән јанымда,
Сән бир гара хал кими дурмусан вичданымда.
Өлүб мәним јеримә, мәни салдын зүлүмә.
Сөјлә, мәним јолумда нијә кетдин өлүмә?
Нијә? Чаваб вер, нијә?

(сүкут)

Нијә өз һәјатыны гурбан вердин өзкәјә?
Динмирсән... Онда рәдд ол, нә дурмусан, кетсәнә!
Ешитмирсән?.. Аһ, ишыг! Ишыг верин тез мәнә!
Мәндән өтрү сән нечин гыјдын өз һәјатына?

Дәжанәт

Сәнин бирчә јолун вар: мәни салма јадына!

(кетмәк истәјир)

Вәлиәһд

Мәни чавабсыз гојуб һара кедирсән? Дајан!

Дәжанәт

Билмәк үчүн о сирри дөнүб мән олмалысан.

Вәлиәһд

Мән дә сәнин билдијин һикмәтләрдән һалыјам,
Сәнин бачардыгыны мән дә бачармалыјам!

Дәжанәт

Нә дејирәм, де бачар, бах, бу мејдан, бу да сән.
Мәсәл вар: вуран оғул сорушмаз бир кимсәдән.

(сүкут)

Икид дилә кәтирмәз һәр гәлбиндән кечәни.

Вәлиәһд

Нијә ачиз көрүрсән, ахы нијә сән мәни?
(Дәжанәт гәһгәһә чәкиб күләр).

Дәжанәт

Далдан атылан дашын топуға дәјдијини
Өзүн јахшы билирсән.
Тәлашларын әбәсдир, полад сынар, әјилмәз,
Өз бојундан јухары һеч кәс туллана билмәз.
Сәнә јахшы бәләдәм, көзәлсә дә хисләтин,
Ачизлик хәмрәсијлә јоғрулубдур фитрәтин.

Вәлиәһд

Сүбут елә, сән сүбут!

Дәжанәт

Бу күн, сабаһ, ја дүнән,
Мәрдәнә бир өлүмү сәндән һеч уммурам мән,
Оланы олдуғу тәк демәк нечә? Чәтинди?
Сән ондан да чәкиндин...
Бах, бурдадыр хәјанәт!
Нијә сән демәдин ки, өлдү мәним јеримә
Заһид оғлу Дәжанәт?

Вәлиәһд

Јетәр, дедин нәһәјәт, үрәјиндән кечәни,
Мән буну көзләјирдим, истәјирдим сән мәни
Данлајасан, сөјәсән,
Мәнә һагг вермәјәсән...
Буланыг дағ селијәм, истәдим ки, дурулум,
Сәнин төһмәтләриндән өзүмчүн ајдын олум.

Дәжанәт

Нә гәдәр ки, һәјатда тапмамысан гәјәни,
Мән сәни сөјмәсәм дә, дејәчәк һәјат сәни.
Бир амалын јолунда изтираб чәк, әзаб чәк!
Арзу чичәкләриндән үрәјиндә күләб чәк!
Нәш'ә, севинч үрәји һәр күн дәјәзлашдырар,
Идракын зирвәсинә кәдәр гапы ачдырар.
Јар олсун әзаб сәнә, дәрд сәнә, кәдәр сәнә,
Инсантәк јашамағы әзаб өјрәдәр сәнә.
Һеч олмаса сев, бары,
Сәни јашада билсин севкинин әзаблары.

Дәжанәтин кәлжәси чәкилир, ишыг јаныр. Вәлиәһд јухудан ојаныр.
Чарпајыдан дүшүб кәзинир. Бирдән нәсә јадына дүшүр, ичини чәкир.

Вәлиәһд

Ахы, о да сеvirди, сеvirди Ајпараны,
Өзүм ағырлығында күнаһ саһибјәм мән.
Аллаһ, јол көстәр мәнә,
Аллаһ, гүдрәт вер мәнә!

(Узакдан Ајпаранын маһнысы ешидилир).

Маһны

О замандан ки, сән улдуз кими сөндүн,
Сәни хатырлајырам һәр кечә, һәр күн.
Јухулардан умурам вәслини һәрдән,
Демә имдад јох имиш хатирәләрдән.
Сәһәрим кәлсин, өтүшсүн, кечә кечсин,
Сују анмагла сусузлуғ нечә кечсин?

Көрүрәм, јохмуш һәјат һеч демә сәнсиз,
Бу күнүн үнваны мүмкүнмү дүнәнсиз?
Нә демәкдир, нә демәк бир белә јанмағ?
Сәни андыгча аныр, дојмурам анчағ.
Сәһәрим кәлсин, өтүшсүн, кечә кечсин?
Сују анмагла сусузлуғ нечә кечсин?

И Ш Ә Қ И Л

Ајпаранын отағы. Ајпара маһны охујур. Вәлиәһд кәлир.

Ајпара

Вәлиәһд, хејир ола, нә әчәб сәндән?
Кәлишин хејирми?

Вәлиәһд

Лап чашмышам мән.
Үзүмә дајаныб даһа вичданым.
Сәнсән үмид јерим, сәнсән күманым.

Ајпара

Нә олуб?

Вәлиәһд

Сәбрлә сән мәни динлә.
Кәлдим ки, дәрими бөлүм сәнинлә.
Јалан данышмышам, сизә ағ јалан!
Инди асылмышам, күнаһларымдан.

Дүнја сиррә дөнүб 'инди мәнимчүн.
Јазыг Дәјанәти итирдијим күн
Елә өзүмү дә итирмишәм мән,
Дидәркин дүшмүшәм өзүм-өзүмдән.

Ајпара

Сәни анлајырам...

Вәлиәһд

О күндән бәри
Мәнә дәһшәт илә бахан көзләри
Унуда билмирәм... Аһ о бахышлар!..
Онун өлүмүндә мәнәм күнаһкар:
Һәллачи дәстәси чыхыб мешәдән
Бизим үстүмүзә чумду гәфләтән.
Архамыз учурумду, гаршымыз јохуш,
Гулдур дәстәси дә чевикдән чевик.
Бизим дојушчүләр һеч көз ачмамыш
Көрдүк һәр тәрәфдән дөврәләнмишик.
Тәрпәнә билмәдик... Тутдулар бизи,
Зәнчирә салдылар әлләримизи.
Сонра Вәлиәһди хәбәр алдылар,
Сусдум... Заһид оғлу Дәјанәт бу дәм
Деди: Вәлиәһдәм, нә сөзүнүз вар?
Дедиләр: — Јаландыр, о деди: — Мәнәм:
Бир дә сорушдулар: Вәлиәһд кимдир?
Горхудан бәдәним әсирди тир-тир.
Бахышлар ох кими санчылды мәнә,
Дилим тутулмушду, сусурдум јенә.
Дәјанәт гышгырды бир дә: Карсыныз?
Нијә Вәлиәһдә инанмырсыныз?
Онларын башчысы!..

Ајпара

Муса?

Вәлиәһд

нә, Муса!
Билмирәм бу анда нечә олдуса
Мәни јана чәкди, үзүмә бахды,
Елә бил көзләри данышачағды.
Бир кәлмә астадан «кет» деди, оғлан,
Архама бахмадан мән гачдым ордан.

Дəжанəт белəчə мəрдү-мəрдəнə
Мəним əвəзимə кетди гурбана.

Ајпара

Нəһəјəт, нəһəјəт гəлбини ачдын,
Јахшы ки, нəр шеји өзүн данышдын.
Е'тираф савабдыр, кунəһ дејил ки...
Гојдун өз јеринə гараны, ағы.

Вəлиəһд

Бунунла бəрəбəр ону да бил ки,
Мəн сəндəн уммурам бағышланмағы.
Сəнин кəзлəринə јалныз мəн бу кун
Кəрүнмəк истəдим олдуғум кими.
Лакин бир ричам вар: Атан билмəсин,
Мəним Дəжанəтə хəјанəтими.
Лоғман устəдымдыр, илкин устəдым.
Мəн она лəјигли шакирд олмадым.

Ајпара

Атам севир сəни өз оғлу кими.

Вəлиəһд

Амма вичданымда лəкə вар, лəкə.
Горхурам ешидиб хəјанəтими
Атан, əвəзимə хəчалəт чəкə.

Ајпара

Ајдындыр.

Вəлиəһд

Сиррими ачыб мəн сəнə
Вердим кунəһымы мунəкимəнə.
Өзүм чох чалышдым, бачармадым мəн,
Сəндəн истəјирəм чəзамы. сəндəн!

Ајпара

Өзүн өз чəзаны сəн вермəсəјдин,
Мəним дə јаныма кəлмəздин јəгин.
Гајыдаг кечмишə... Дəжанəт, сəн, мəн
Бирликдə бəјүдүк лап кəрпəликдəн,
Бир јердə дəрс алдыг мəним атамдан.
Јахшы хəбəрдарыг бир-биримиздəн.

Үстүн тутмамысан өзүнү биздəн.
Вəлиəһд олсан да, сəн ки, нəч заман
Чəзə мəгбул олар, кунəһкəр өзү
Пис иш тутдуғуну əкəр билмəсə,
Анчаг чəзə дүшмүр, өз кунəһыны
Чəкдији əзəбла өдəјəн кəсə.

Вəлиəһд

Белə дејəчəксəн, билирдим јəгин,
Ағлына, һиссинə бəлəдəм сəнин.
Бунунла бəрəбəр, бунлар сөздү, сөз!
Мəн əзəб чəкирəм кечəбəкүндүз.

Ајпара

Достуну гəлбиндə јашатмагла сəн
Гуртара билəрсəн ишкəнчəлəрдəн.
Кəл нəр ишимиздə, дилəјимиздə
Она лəјиг олаг дејирəм биз дə.
Онун һəјкəлини хəјир рəмзитəк
Учалдыб јашадаг үрəјимиздə.
Онун амалыјла кəл јашајаг биз.

Вəлиəһд

Анчаг Дəжанəтлə фикирлəримиз
Бə'зəн тогушурду...

Ајпара

Де кəрəк нијə?

Вəлиəһд

Онун мејли варды һуруфилијə!

Ајпара

Нə олар, гој олсун, нə дејир онлар?

Вəлиəһд

Дејирлəр инсанда аллаһ əзми вар.

Ајпара

Мəкəр бу јаландыр?

Велиәһд

Инанмырам мән,
һәгигәт уммурам һуруфиликдән.

Ајпара

Ағлымыз буз тутуб, үрәжимиз бош,
Еһкам әглимизи галыба салды.
Мә'нәви паклыға жүксәлиш, учуш
Өзүн де, нә үчүн күнаһ сәйылды?

Велиәһд

Инсан ки, аллаһа җетишә билмәз,
Сәнин «Әнәлһәг» сөзүн нәдир бәс?

Ајпара

Бу кәлам инсана инамдыр, инам!

Велиәһд

Инсанын күчүнә мән инанмырам!

Ајпара

Өзүндә о күчү көрмәдијиндән
Инсан гүдрәтинә шәкк еләдин сән.

Велиәһд

О гүдрәт һардадыр? О гүдрәт нәдир?

Ајпара

Инсанын гүдрәти өз ичиндәдир,
Јахшы да биздәдир, җаман да биздә,
Керчәк дә биздәдир, җалан да биздә.

Велиәһд

Јаланы күчлүдүр һәгигәтиндән.

Ајпара

Амандыр, инсана бөһтан атма сән,
Гүввәтли олсајды керчәкдән җалан,
Тәрсинә дөнәрди бу чәрхи-дөвран.
Вичдан бәхш еләјиб инсана танры,

Үлвијјәт јолуну көстәриб она.
Һәр кәс ичиндәки җаманлыглары
Өлдүрүб, учалар камал тахтына.

Велиәһд

Учалар, нәфсини өлдүрә билсә...
Инсан доғуландан гадир дејилсә,
Өлдүрә биләрми җаманлыглары?
Гадир олан тәкдир, о да ки, — Танры!

Ајпара

Бәс инсан?

Велиәһд

Ачиздир җаранышындан.

Ајпара

Бир иман јолунда чандан кечәнләр
Азмыдыр мәкәр?

(Вәлиәһдин көзләринә Дәјанәтин көлкәси көрүнүр)

Велиәһд

(өз-өзүнә)

Заһид оғлутәк!
Јох, мәндә нә кәзир о бөјүк үрәк?
О мәни тикмәкчүн өзүнү јыхды,
Бәли, бу бөјүклүк, бу, учалыгды.

Дәјанәт

Буну ки, билирсән, онда сән нијә
Инана билмирсән бу бөјүклүјә?

(Ишыг јаныр, көлкә чәкилир).

Велиәһд

Сус! Сус! Ешитмирәм!

(Гулагларыны тутур).

Јох, даһа бәсдир!
Һамынын сөһбәти, сөзү гәрәздир.
Кәлдим овудасан бир гәдәр мәни,
Кәлмәдим динләјәм өјүднамәни.

Ајпара

Вәлиәһд, гардашым!

Вәлиәһд

Артыг јохам мән.
Гачырам, гачырам азүм-өзүмдән.
Каш раст кәлмәјөјдим Зәһид оғлуна!

(кедир)

Ајпара

Јазыг әзаб чөкир... Бәлкә мән она
Ачым һәгигәти...

(Ғапыја тәрәф кедир, соңра дајаныр).

Јох, тездир һәлә.
Амма үрәјинин тәмизлијилә
Бөјүкдүр, уҗадыр, ешг олсун она!
Кимдир кичик дејән инсан оғлуна?

III ШӘКИЛ

Әмир тәк әјләшиб рәггасәләрин ојунуна бахыр... Вәзир кәлир.

Вәлиәһд

Демишәм, дејирәм, дејәчәјәм мән:
Ахмагдыр дүнјанын дәрдини чөкән!

Вәзир

Доғрудур, дүнјада нә гәдәр сағсан,
Зәнн ет ки, әбәди јашајачагсан.
Һәјат бир гамчыдыр, инсан фырфыра,
Фырлана-фырлана кедирик кора.

Әмир

Јох, кордан данышма, дүнјадан даныш,
Өзүнү ислатма јағыш јағмамыш,
Вәзир, дәринә кет, үзмә дајазда!

(Лоғманла Вәлиәһд кәлир).

Чәкилин, бәсимдир!

(Рәггасәләр чәкилир).

Кәлин бир аз да
Дөвләт ишләријлә мәшғул олаг биз.

Вәзир

Доғрудур.

Әмир

(Вәлиәһдлә Лоғмана).

Јахшы ки, сиз дө кәлдиниз
Башлајаг.

Вәзир

Һөкмдар, кешикчи Мәрван
Зинданда дустагдыр... Елә о вахтдан
Диниб данышмајыр, сусур о јалныз,
Сизин о нанкора нәдир чәзаныз?

Әмир

Чағырын, һүзура кәлсин!

Вәзир

Бу саат!

(Кешикчијә ишарә едир)

Јаманча гудуруб дүзү чамәат.

Лоғман

Күнаһы нәдир ки?

(Мәрваны кәтирирләр.)

Вәзир

Бу Мәрван аға
Вәзифә башында ятыб.

Лоғман

Елә бу?

Вәзир

Јухуда башлајыб сајыгламаға.

Лоғман

Нә дејиб?

Вәзир

Дејиб ки... Јох, бачармырам.
Әмирин черәји гој олсун һарам
Белә нанкорлара... Дејиб ки...

Әмир

Денән!

Вәзир

О бојда јаланы нечә дејим мән?

Лоғман

Оғул, нә демисән?

(Сүкут)

Әмир

Де даныш, де дин!

Лоғман

Инсафы бөјүкдүр бизим Әмирин.

(Сүкут)

Вәзир

Дејиб зүлмкардыр бизим һөкмдар.

Вәлиәһд

Бәлкә, бу бәдбәхтә бәһтан атырлар?

Лоғман

Вәлиәһд дүз дејир!

(Сүкут)

Вәзир

Јох, ола билмәз!
Бәһтандырса десин, нијә сусур бәс?

Лоғман

О јазыг нә десин? Ахы, јатыркән
Нә данышдығыны биләрми инсан?
Јох, бу һагсызлыгы көтүрмәз худа.

Әмир

Гәлбини данышыр инсан јухуда.
Чәза вермәлијик инди биз буна,
Чәзамаыз дәрәс олсун башгаларына.
Бујурун, сөјләјин.

Вәзир

Мәнчә, бу алчаг
Өлүмә лајигдир, өлүмә анчаг!

Лоғман

Ејни чүр дүшүнмәз һамы өлкәдә,
«Әмир зүлмкардыр» — бу сөз бәлкә дә
Бунун өз фикридир, дүшүнчәсидир.
Јухуда данышан көнүл сәсидир.
Амма фикрә көрә дүнјада һеч кәс
Ганунла күнаһкар сајыла билмәз.
Инсан өз фикриндә дејил, һөкмдар,
Јалныз әмәлиндә күнаһкар олар.
Бу да күнаһкардыр.

Ә м и р

О кұнаһ нәдир?

Лоғман

Мәрванын кұнаһы әмәлиндәдир.
Җатыб иш башында... Буна да ујғун
Верин чәзасыны, һәр шеј дүз олсун!

Ә м и р

Мән разы дејиләм, Лоғман, сәнинлә,
Кимә зүлм етмишәм, сән ону сөјлә!

Лоғман

Јухуда «зүлмкар» дејиб бу сәнә,
Сән бунун сөзүнү инкар етсәнә!
Әдаләтинлә!
Ачиз гулларына мәһәббәтинлә!
Һөкмдар, өлдүрсән буну әкәр сән
Залим олдуғуну тәсдиг едәрсән.

Ә м и р

(Хејли фикирләшир).

Апарын, јорулдум... Башга бир заман
Бахарыг бу ишә...

(Вәлиәһдә мүрациәтлә).

Еј чаван оғлан,
Көрүрсән нә чәкир атан бинәва,
һәр күн бир мәһкәмә, һәр күн бир дава.
Бунлары билмәсән, мүсибәтиндир.
Һөкүмәт ишләри јаман чәтиндир.

Вәлиәһд

(истеһза илә)

Көрдүм, чох чәтиндир.

Ә м и р

Бәс нә билмисән?
Елә өз гынына сән чәкилмисән.

Башымдан ашса да мәним дәрәд-сәрим,
Сәрраф көзләридир амма көзләрим.
Бир тәһәр олмусан ахыр заманлар,
Бәлкә кизли дәрдин, ја истәјин вәр?

Вәлиәһд

Елә бир шеј јохдур.

Ә м и р

Јенә дә...

Вәлиәһд

Ата,
Доғрусу, күскүнәм мән бу һәјата.

Ә м и р

Нә һәјат, нә горху, нә уму-күсү?
Вармы бу елкәдә сәндән күчлүсү?

Вәлиәһд

Сән дедијин күчү газанмадым мән,
О мәнә бәхшишдир бу сәлтәнәтдән.

Вәзир

(Әмирә)

Сиз һеч гәмләнмәјин, һәлә ушагдыр,
Кеч-тез һәр мәтләби анлајачагдыр.

Ә м и р

(Лоғмана)

Бәс нә өјрәтмисән сән буна, Лоғман?
Итириб өзүнү бу ки, горхудан.

Лоғман

Һикмәт өјрәтмишәм, мән она һикмәт.

Әмир

Һикмәтдән шаһлыға нәдир мәнфәәт?
Сән она бу тәхтин, бу сәлтәнәтин
Күчүнү, сиррини өйрәтмәлијдин.

Лоғман

Мүәллим һәјатдыр, бир дә ки, вәрдиш,
Еј дөвран саһиби, ата минмәмиш
Чилову тутмағы нечә өйрәдәк?
Шаһлығы шаһлыгдән өйрәнсин кәрәк!

Вәзир

(Мәтләби дәјишмәк үчүн)

Һөкмдар, шаирләр кәлсин мәчлисә,
Һәр кәс севкисини билдирсин сизә.

Әмир

Кәлсин!

(2 шаир дахил олур).

Вәзир

Бујурун,
Башласын әввәлчә гој уstad.

Әјиндә гара әба Заһид кәлир. Вәзирин гулағына нәсә дејир. Вәзир
ишарә илә баша салыр ки, көзләсин. Заһид кәнара чәкилир. Гоча шаир
тә'зим едиб ше'рини охујур.

Гоча шаир

Сөздән умурам фикримә имдад.
Анчаг јох имиш гүдрәти е'чаз јаратсын.
Гүдрәтли Әмирин учалыг тәхтинә чатсын.
Устади — әзим Шејх Низами
Көрсәјди әкәр сиздәки өзми,
Хосровларын амалына өјләнчә дејәрди,
Искәндәри гаршында сәнин гул еләјәрди.

Вәзир

Бәһ-бәһ! Сөзә бах!

Заһид

Сөздәки һикмәтләрә бир бах.

Кәнч шаир

(Лоғманын гулағына).

Һикмәтдә бир аллаһды Низами,
Аллаһа атылмыш шәрә бир бах!

Лоғман

Валлаһ, бу нәзм чох учадыр әди нәзмдән.
Бир чүз'и ричам вар фәгәт устади-әзимдән,
Мүмкүнсә әкәр дәјмәсин Искәндәрә уstad.
Тәрпәтмәсин һеч Шејхи дә бича јерә уstad.
Бир ешглә чошсун, өзү илһама тор атсын,
Варсын, Әмирин шә'нинә бир «Хәмсә» јаратсын.

Вәзир

Чох доғру фикирдир, бәјәнилсин!

Әмир

Бачарарсан?

Гоча шаир

Валлаһ, нә дејим? Олса әкәр азча бир имкан.
Евдән чөлә чыхмаз, отуруб евдә сәрәсәр
Һәр күн јазарам...

Әмир

Јохмуш о имкан?

Гоча шаир

Улу көјләр
Јохсуллуғумун шаһидидир, зорду доланмаг!

Лоғман

(Кәнара)

Варланмаға чох мејли вар анчаг.

Әмир

Олсун, бахарыг!

Гоча шаир

(Әмирин гаршысында икигәт әҗилир)

Ән али шәрәфдир бизә анчаг
Гаршында сәнин гүл кими дурмаг.

*(Кәнч шаир дәрһал Әмирин гаршысына кәлиб
бәдаһәтән ше'р деҗир)*

Кәнч шаир

Гүлдурса әкәр шаир олан, јох гәми халгын.
Гәһ-гәһлә кечәр һәр дәми халгын.
Алчалмаг-учалмагды, бу дөвранә тәшәккүр.
Инсанә верилмиш бу шәрәф-шанә тәшәккүр!

Вәзир

Әһсән!

Гоча шаир

Нәјә әһсән? Нијә әһсән?
Кизлиндә олан мәтләбә, ја пәрдәјә әһсән?
Еј һакими-дөвран, бунун һәр чүмләси гандыр.
Заһирдә көјәрчиндисә, батиндә иландыр.

Әмир

(Вәзирә)

Бунлар нә деҗир?

(Вәзир сусур).

Лоғман

Гиблеји-аләм,
Шаһидди бу аләм, билир һәр кәс
Шаир дедијин шаири севмәз.
Бөһтан деҗилир шаирә, бөһтан.
Ше'риндә нә вар? Ади тәшәккүр өз адындан!

Заһид

Гој бир дә десин ше'рини.

Кәнч шаир

Амма...

Мән... Мән синәдән кәлди, дедим ше'ри вә сонра
Дәрһал да унутдум...

Гоча шаир

Һеч утанмыр јаланындан.

Кәнч шаир

Тутмуш јаланы көр ки, бу күн ким кимә нөгсан?

Әмир

Зиндан јарашыр бах буна, анчаг.

Лоғман

Һакимләрә валлаһи јарашмаз
Бир кәлмә үчүн шаири зинданлара атмаг!

Кәнч шаир

Бир кәлмә һәгигәтдисә, горхар јалан ондан.
Чох күчлүдү бир кәлмә һәгигәт
Јүз кәлмә јаландан.
Бир кәлмәни сусдурмағын анчаг
Залимләр үчүн бир јолу вардыр: О да зиндан!

Әмир

Мән һаким оландан бәри сөјлә,
Көрмүшмү һеч ачлыг бу ач өлкә?

Кәнч шаир

Бир халга бәланын бири бәсдир — дејә аллаһ
Јалныз сәни көндәрди бизим өлкәјә, валлаһ!

Ә м и р

Көйдән әл үзүб жердә һәгигәт кәзән оғлан,
Тәк бирчә јолун вар: о да үсјән,
Тәк бирчә јерин вар: гара зиндан!

(Кәңч шаири зиндана апарырлар)

В ә з и р

(Әмирә)

Зәһид әфәндинин сөзү вар сизә.

Ә м и р

Бујурсун.

З а һ и д

Һөкмдар, мәчлисинизә
Кәлишим јерсиздир, билирәм өзүм,
Анчаг чох вәчибдир дејәчәк сөзүм.

Ә м и р

Зәһид, бу өлкәдә динә дәјагсан,
Анчаг сөјлә көрәк, сән өвладынын
Јасыны нә гәдәр сахлајачагсан?

З а һ и д

Һөкмдар, һағлысан... Дин хадимитәк
Бу јас палтарыны сојунам көрәк.
Исламын јолунда шәһид олмуша
Күнәһдыр јас тутуб гара кејинмәк!
Анчаг... Нејнәјим ки, бир ата кими
Унуда билмирәм Дәјәнәтими.
Бир дә... Истәмирәм матәмдән чыхам
Оғлумун гатили о кафирләрин
Көкүнү дүнјадан кәсмәмиш тамам.

Ә м и р

Јахшы, сөзүнү де.

З а һ и д

Һөкмдар, дүнән
Нәсими ше'рини әзбәрдән дејән

Бир чаван тутмушуг.

Ә м и р

Нәчидир, кимдир?

З а һ и д

Дејир бу ше'рләр мәним ше'римдир.

Ә м и р

Демәк Нәсимидир о чаван оғлан?

З а һ и д

Өзү елә дејир.

Ә м и р

Бәс нә дурмусан?

З а һ и д

Сөзүмүн ардыны динләјин һәлә,
Бу хәбәр шәһәрә салды вәлвәлә.
Чамаат ахышыб долду мејдана,
Өлүм фитвасыны вердим мән она.
Чәллад ғылынчыны чәкди,

бу заман,

Бир нәфәр архадан бағырды: — Дајан—
Чәллад әл сахлады... О, тахта чыхды.
Бир чәллада бахды, бир мәнә бахды.
Деди: Күнәһсыздыр бу чаван оғлан,
Онун охудугу о ше'ри јазан
Дуруб гаршынызда, верин чәзаны.
Донду һејкәл кими һејрәтдән һамы.
Нәсими о дејил, — деди, — мәнәм, мән,
Гачмаг истәмирәм өз тәләјимдән.

Ә м и р

Сән бир чүр'әтә бах!.. Чох гәрибәдир.

З а һ и д

Ардыны динләјин, һәлә бу нәдир?
Бу бири сөзүнү гуртаран кими
О бири ғышгырды: — Мәнәм Нәсими!
О јалан данышыр... Ара ғарышды.

В ә л и ә һ д

Аһ!.. Өлүм уғрунда бу ки, јарышды,
Јашамағ бу гәдәр учузмуш көрән?

Ә м и р

Бәс сонра?

З а һ и д

Башымы итирмишәм мән.
О буна «сус» дејир, бу она, гибләм,
Дүшмүшүк јаманча ојуна, гибләм.
О дејир «мәни ас», бу дејир мәни,
Һеч баша дүшмүрәм бу һәнкамәни.

Ә м и р

Заһид, о бәдбәхтләр бәлкә дәлидир?

З а һ и д

Хејир, икиси дә дәрракәлидир.
О бундан дәриндир, бу ондан дәрин,
Онлар саһибидир чох һикмәтләрин.

В ә л и ә һ д

(Әмирә)

Анламағ чәтиндир, ағлы олан да
Өзүнү атармы белә бир ода?

Ә м и р

Онларын мәгсәди нәдир?

З а һ и д

Һөкмдар,
Онларчын нә мәзнәб, нә дә ки, дин вар.

Л о ғ м а н

Һәр кәсин инамы динидир онун.
Бахышы мин-миндир инсан оғлунун.

Ә м и р

Бизә кәрәк дејил башга инамлар,
Исламын бир јолу, бир мәзнәби вар.

З а һ и д

Биз дә јолчусујуг бу јолун!

Ә м и р

Јетәр!
Бу бојда шәһәрдә јә'ни бир нәфәр
Јохму Нәсимини таныјан, көрән?

З а һ и д

О Ширван әһлидир, өјрәнмишәм мән.
Шејтан јувасындан көчән тајфалар
Ғәрибә мәхлугдур, улу һөкмдар,
Онлардан сөз алмағ мүшкүлдүр дүзү.
Онлар кор гојдулар шәһәримизи.
Көрүм Фәзлуллаһы кәлсин лә'нәтә!
Онун мүридләри бу мәмләкәтә
Бир бәла кәтирди һуруфилији.
Алт-үст еләдиләр бурда һәр шеји.

Ә м и р

Заһид, дедијини јахшы дүшүн бир,
Бизим бу Лоғман да Ширван әһлидир.

Л о ғ м а н

Заһид дүз бујурур... инчимирәм мән.
Биләнә дәрс верир инди билмәјән!

Ә м и р

Чашдырыб көр нечә бир шаир бизи.

(Логмана)

Сән дә танымырсан о мөзһәбсиз?

Л о г м а н

Хејир, танымырам, ахы вәтәндән
Лап чаван јашымдан ајрылмышам мән.

Ә м и р

Бәс инди нејләјәк?

В ә з и р

Улу һөкмдар,
Әкәр бәјәнсәниз, бир төклифим вар.

(Әјилиб Әмирин гулағына нәсә дејир).

В ә л и ә һ д

Шаһ бабам, мүмкүнсә мәнә изн вер,
Мән дә бир јахындан көрүм онлары—
һагга һаһаг дејән о шејтанлары.

Ә м и р

Нә олар, разыјам бу төклифә мән.
Мүтләг Нәсимидир онлардан бири.
Ону тапмалыыг...

З а һ и д

Анчаг дикәри
Даһа горхулудур, әминәм ки, мән,
Нәсими адыјла өлүмә кедән
Ондан амансыздыр.

В ә з и р

Заһид дүз дејир.

Ә м и р

Сөзүм јох. Ди кедин!

(Һамы кедир, Вәзирлә Әмир галыр)

Рәггасә кәлсин!

Вәзир, икимизчүн мәчлис дүзәлсин.
Әл чәкиб дүнјанын һәр мөһнәтиндән
Јашамаг истәрәм бу дүнјада мән.

IV ШӘКИЛ

Зиндан. Дустаглар һәрәси бир тәрәфдә отуруб маһны охујурлар.

Х о р

Аллаһ адлы үлвијәти
Өз гәлбиндә көр дејирик.
О гүдрәти, о һикмәти
Көрмәјәнә кор дејирик.

Т ә к

Һагг јолунун чәфасына
Дөзәнләрә әр дејирик.
«Аллаһү-әкбәр» демишик,
«Инсанү-әкбәр» дејирик.
Гәлбимиздән бу дүнјаја
Биз јол ачаг, дүз јол ачаг.
Идракында јол кедәнә,
Вәрдишини тәркидәнә,
Өз-өзүнү дәрк едәнә
Пир дејирик, пир дејирик.

Көзәтчиләрин габағында I вә II Нәсимиләр кәлир. Зиндан көзәтчиси онлары зиндана салыр.

К ө з ә т ч и

Кәсин, бу нә маһныдыр?

С ү б һ а н

Маһны дејил, дуадыр.

Р ә һ м а н

Јердән әл үзүләндә күман төк аллаһадыр.

Сүбһан

Бу нә бәзәк-дүзәкдир, бәс бу нә чил-чырагдыр?

Көзәтчи

Ә'лаһәзрәт Вәлиәһд өзү бу күн зиндана
Тәшриф буџурачагдыр.

(I вә II Нәсимиләри кәтириләр)

II Нәсими

Күн ајдын!

Рәһман

Салам олсун ики тәзә сирдаша!

Сүбһан

(Нәсимиләри тәпәдән-дырнага сүзүр).

Дејән елм әһлисиниз, кечин јухары баша.

I Нәсими

Һамы бәрабәр дејил?
Инсана зинәт верән идракыдыр, јер дејил.

Кәрамәт

Сән өл, бизим адамдыр.

Рәһман

Бурда нә өлүмү вар башгасынын, а мәјмаг?

(үзүнү I Нәсимијә тутур).

Сизи нијә тутублар?

I Нәсими

Дүшүнмүшүк.

Рәһман

Дүшүн дә... Дүшүнмәк дә јасагдыр?

I Нәсими

Өзүн кими дүшүнмәк дејирләр ки, һаһагдыр.

Сүбһан

Бәс нечә дүшүнмәли?

II Нәсими

Өз идракын сәнмәли, өз фикриндән дәнмәли,
Һакимијјәт саһиби һәр нечә дүшүнүрсә,
Бах, елә дүшүнмәли!

Рәһман

Сизсә өзүнүз кими дүјдунуз, дүшүндүнүз,
Тора дүшүб ағылдан, күнаһкара дөндүнүз?

Кәнч шаир

Бизимкиндән бөјүкдүр онда сәнин күнаһын,
Сизи хилас етмәјә күчү чатмаз аллаһын.
Өзү кими дүшүнән сечә билир һәр заман
Һәгигәти јаландан.
Бу да хошуна кәлмәз һәгигәтдән чәкинән
Бөјүк јаланчыларын.
Өлкәни өз ичиндән сөкән таланчыларын.

Рәһман

(күнчә ғысылыб һеч данышмајан душтагы көстәрир)

Бу оғлан јахшы тапыб онда һаггын јолуну,
Данышдыра билмәдик бу мүддәтдә биз ону.
Дејирәм адын нәдир?
Елә сусур, данышмыр.
Адыны да унудуб, ләгәби Сүкутидир.

Кәнч шаир

Данышмаг өјрәнәр бир илә инсан,
Амма өмрү бөјү сусмаг өјрәнәр.

Јухуда данышыб, гисмәти зиндан.
Ашкарда данышмаз, дәлидир мәкәр?

Кәрәмәт

(Сүкутини көстәрир)

Бу гәсдән данышмыр, дили вар анчаг,

(Лалы көстәрир)

Бу исә анадан лал догуллубдур.
Дүнјаја кәлмәмиш бәдбәхт оллубдур.

Рәһман

Бәдбәхт? Дедијини дүшүндүнмү сән?
О хошбәхт јараныб һәр биримиздән.
Сәнин дилин олуб, һансы дәрдини
Демисән?.. Сусмусан сән дә лал кими.
Дилин олуб динә билмәмәјиндән
Лал олуб сусмағын јахшы дејилми?

Кәрәмәт

(Лалы көстәрир. Рәһмана)

Көзүм су ичмәјир доғрусу бундан,
Әлим дә кичишир, вурумму?

Рәһман

Дајан!
Күнәһы нәдир ки?

Кәрәмәт

Күнәһсызлығы.

Рәһман

Елә биз һаһымыз күнәһсызларыг.

Сүһһан

Зинданлар күнчүндә дәим сызларыг.

Рәһман

Заманын долашыг кешмәкешиндә
Ким билир шәр һарда, хејир һардадыр.
Бөјүк күнәһкарлар ишрәт ичиндә,
Кичик күнәһкарлар зинданлардадыр.

II Нәсими

(I Нәсимијә)

Ешитдин? Ајыгмы идракын сәнин?
Нәсими јолунда бир өзкәсинин
Өлүмә кетмәси бил ки, наһагдыр,
Бу јолу халг өзү јашадачагдыр.

I Нәсими

Көрүрәм, гардашым, амалымыз бир,
Анчаг кәл кәсдирәк Нәсими кимдир?
Сәнсән, јохса мәнәм?

II Нәсими

Гәсдиндән дашын!
Еј мәним әгидә, фикир гардашым,
Ахы нәјә кәрәк бу чәкишмәләр?
Өзүн һәгигәти билмирсән мәкәр?

I Нәсими

Билдијим будур ки, Нәсимијәм мән.

II Нәсими

Бәс онда мән кимәм?

I Нәсими

Соруш өзүндән.

Көнч шаир

Нәсими? Инанмәг чәтиндир.

Көрамәт

Нијә?

Кәнч шаир

Әл чатмаз, үн јетмәз о бөјүклүјә.

I Нәсими

Гардаш, ојнамајаг кәл сичан-пишик.

Рәһман

Ше'р оғрусуну чох ешитмишик,
Шаир оғрусуну көрдүм көзүмлә.

Көрамәт

Сәнчә һансы оғру, һансы доғрудур?
Көстәр, илишдирим!

Рәһман

(Өз-өзүнә)

Одур, ја будур?

I Нәсими

(II Нәсимијә).

Де көрәк һардансан?

II Нәсими

Билмирсән мәкәр?
Нәсими Ширвани һардандыр?

I Нәсими

Јетәр!

II Нәсими

Гардашым, мәгсәдин мәни өлүмдән
Хилас еләмәкдир, анлајырам мән.
Анчаг ону бил ки, бәхшиш бир һәјат
Мәнә ағыр кәләр өлүмдән јүз гат.

I Нәсими

Јалварырам мән,
Кәл инад дашыны төк әтәјиндән.

II Нәсими

Икид, ону бил ки, долан бошалар
Нә гәдәр һөкм етсә зүлм дүнјада,
Нәсими јолунда өләнләр ки, вар,
Јохдур Нәсимијә өлүм дүнјада.

Сүһан

Өлүм үғрундакы бу чәкишмәдән
Доғрусу, ағлымы итирмишәм мән.

Рәһман

Ағыл вар идими бир тикә сәндә—
Ки, ону һәлә бир итирәсән дә?..

I Нәсими

Мән өз аллаһыма чохдан чатмышам,
Идракдан о јана әл узатмышам,
Сән исә...

II Нәсими

Давам ет.

I Нәсими

Сәнинчин һәлә
Көрүрәм, мәңһулдур јүксәлиш јолу.

II Нәсими

Онда чаван оғлан, де көрәк мәнә,
Аллаһа чатмағын нә имиш јолу?

I Нәсими

Идракда јол ачмыш кечәдән күндүзә аллаһ,
Күлдүрмәсән өз көнлүнү, күлмәз үзә аллаһ.

Дүнјаја шәфәгләр кими тәнры сәпәләнмиш,
Гәлбин көзү јанмазса, көрүнмәз көзә аллаһ.

II Нәсими

Аллаһ! Билирик, чисм дејил, бәс нәдир аллаһ?

I Нәсими

Ән јүксәк олан һагда, һәгигәтдәдир аллаһ.
Дондунса тәкамүл вә көзәллик габағында,
Дәрк ет, бу тәәччүбдә, бу һејрәтдәдир аллаһ.

II Нәсими

Инсан нә имиш?

I Нәсими

Кизлидир инсандакы гүдрәт,
Һәр кәс ону фәһм етмәсә, ачиздир о, әлбәт.
Инсанын әзәл борчудур инсанлыға һөрмәт.
Инсанлыға һөрмәтдә, ләјагәтдәдир аллаһ.

II Нәсими

Вәһдәт нә демәк?

I Нәсими

Кизлидир һәр зәррәдә вәһдәт.
Бир зәррә икән күллә говушмаг улу нијјәт!
Көрдүкләримиз заһиридир, бәтнә нүфуз ет!
Батиндәки, чөвһәрдәки фитрәтдәдир аллаһ.

II Нәсими

Бәс сөз нә демәк?

I Нәсими

Һәр сөзүн амал јүкү фикрим.
Сечмиш, сечәчәк даима түкдән түкү фикрим.
Мән бир ағачам, јарпағы — сөзләр, көкү — фикрим,
Сөзләрдә дејил, сөздәки һикмәтдәдир аллаһ.

II Нәсими

Бәс зүлмә сөзүн?

I Нәсими

Сән јаранышдан һәлә тәксән,
Кеч-тез өзүн өз гүдрәтини дәрк едәчәксән.
Зүлмүн үзүнә һагг дејилән силләни чәксән,
Силләндә мөһүрләнмиш о гејрәтдәдир аллаһ.

Чаһил енәр алчаглыға, өз гәлбинә јенмәз,
Вичдандан әкәр дөнсә дә, хејриндән о дөнмәз.
Зүлмәтдә, чәһаләтдә, әдавәтдә көрүнмәз,
Илгарда, сәдагәтдә, мөһәббәтдәдир аллаһ.

II Нәсими

Сон мәгсәд «Әнәлһәгми?»

I Нәсими

Диләк сөздән умулмаз.
Ән јүксәк олан зирвәјә мүтләг демәк олмаз.
Бир пилләдә дурдунса, «Әнәлһәг» демәк олмаз.
Үлвијјәтә чатмагдакы нијјәтдәдир аллаһ.

Рәһман

(Башыны тутур)

Валлаһ, бу сөзләрдән чатлајыр бејин.

Сүбһан

Нәји чатлајачаг олмајан шејин?

Шәккәк

Сағ часус, сол часус, гардаш да часус.

Рәһман

Јашамаг истәсән, сән данышма, сус.

Нәсим

Гардаш, көрүрәм чэнки-фикир хошду сәнинлә,
Индисә мәним сорғуму динлә:
Идрак өзү бир пилләдир,

үлвијјәтин, ешгин,
 һәр арзунун, һәр мәгсәдин,
 һәр нијјәтин, ешгин,
 Сон һадди, ахыр нөгтәси јохму?
 Учдугча учаг, зирвәләрин зирвәси јохму?

11 Нәсими

Идракдан өзэл гэлбини диндир.
Гэлбин өзү көйдән дә дәриндир.
Көйләр көрүнүр, орда да јохдурса әкәр сон,
Руһун ки, көрүнмүр, сону руһдан нијә умдун?
Өз гэлбинә дал,
бир хәбәр ал,

Өз гэлбинэ далмазса, чөһалэтдөдир инсан.

Нәсим

Гэлбин сәси бир, нијјәти миндир.

11 Нәсим

Јалғыз бу себәбдән дә сәмадан о, дәриндир.

Носими

Өз нәфсинә үдугда нәдир, бәс нәдир инсан?

11 Нәсими

Дүнјасына дүнјада хэјанэтдөдир инсан. ^м
Мәст олмалы, гәсд олмамалы һагг шарабында.
Јохдур гәрәзин хәтти һәгигәт китабында,
Өз нәфисна гул олса, чөһнәнәм эзәбында,
Өз нәфиснә гул олмаса, чөннәтдөдир инсан.

Дүнжә уян уғудадыр, өмүр өзү биркән,
 һәр кәс учалыр гәлбинә мејдан диләјиркән,
 Руһундан өтүб чисминә гуллуғ еләјиркән,
 Инсана дејил, шейтана миннәтдәдир инсан.

І Носки

Бәс ешгә сөзүн?

II Нәсим

10хду сөзүм, ешг јенилмәз,
 Вәслиндә күлән ашигә ашиг ки, дејилмәз.
 Инсан дедијин вәсл илә инсан ола билмәз.
 Чырпыныда, сарсынтыда, һәсрәтдәдир инсан.
 Дәрдијлә күләшдикчә фәзиләтдәдир инсан.
 Зиддијлә дә, ексијлә дә вәһдәтдәдир инсан.

Рәһман

Бәс бир белә камил икән инсан.
Алчаглыгы, җаптаглыгы һардан?

II Нәсими

Инсаны учалдан улу бир ешг, дэјанэт,
Алчалдан исә... Горху, хәјанэт.
Горхдугса өлүмдән вә әчәлдән,
Инсанлығы вердик демәк әлдән.
Горхдугса әкәр зүлмдән, һагдан кечәр олдуг.
Горхдугса әкәр, зүлмә гул олдуг, нөкәр олдуг.

І Насими

Там ејни калир фикрина фикрим,
Анчаг јенә зәнн етмә ки, бир ан дәнә фикрим.

(Вэлиһд кэлир. О, диггэтлэ I вэ II Нэсимини сүзүр)

Шәккәк

Сизә аз данышын демәдимми мән?
Бујур, Вәлиәһд дә чыхды бөјүрдән.

Вәлиәһд

Һәлләчи Мусәјимы бу чаван, тәлҗә әфсус!
Бир вахт бизә мөјдан охујан, индисә мәһбус!
(Вәлиәһд дустиғларә јахынлашыр, I Нәсими
үзүкү кәнара титүр).

Вәлиәһд

(Рәһмана)

Бура бах, чаван оғлан,
Нә үстә тутулмусан?

Рәһман

Рүшвәт алмышам.

Вәлиәһд

Нијә?

Рәһман

Биринчи дөфәдир ки, нијәсини сорурлар.
Нијә рүшвәт алмышам? Әлбәт, буна сәбәб вар.

Вәлиәһд

О сәбәби десәнә?

Рәһман

Ахы, јарашмаз мәнә.

Вәлиәһд

Јарашды, јарашмады, билмәлијәм ахы, мән.

Сүбһан

Өзүн һаким оlanda һәр шеји биләчәксән.

Вәлиәһд

Мән инди билмәлијәм.

Рәһман

Ачыг данышаг?

Вәлиәһд

Ачыг!

Рәһман

Балыг көрмүсән? Балыг!
О да башдан иjlәнир.
Гүјруғундан сојурлар, амма јазыг балығы.
Елә бурдан башланыр һәјатын хырдалығы.
Күнәһкардыр дүнјада вурулан да, вуран да,
Мәндән рүшвәт истәјир мәндән башда дуран да.
О рүшвәти өдәмәз мәним азча кәлирим.
Мән алмасам нә верим?

Вәлиәһд

Сән дә нә ал, нә дә вер.

Рәһман

Олмаз!

Вәлиәһд

Нијә?

Рәһман

Вер дејир!

Ондан башда дуран да ахы, ондан истәјир
Мәни ора гојуб ки, алым верим мән онә.
О да алыб өтүрсүн ондан башда дурана.
Өтүр-өтүр ојуну... Бизә гәлыр шахшахы.
Әкәр алан олмаса, верән олмаз валлаһы!

(Вәлиәһд фикрә кедир, үзүнү Рәһмана тутур)

Вәлиәһд

Белә чыхыр сөзүндән, јашамағын јолудур
Әјрилик дә, рүшвәт дә.
Демәк јохмуш дүз адам бу бојда мәмләкәтдә?!

(Кәрәмәтә јахынлашыр)

Сәни нәжә тутублар!

К ә р а м е т

Јашамагдан безмишәм,

(сүкүт)

Мән бизим кәндхуданын гулағыны кәсмишәм.

В ә л и ә һ д

Нијә кәсирдин, нијә?

К ә р а м е т

Мәһсулумун чохуну о чыханда төјчүјә,
Мән јалварыб «рәһм өлә», — дедим, — аллаһ
ешгинә,

Арвад-ушаг јанында әл галдырды о, мәнә.

В ә л и ә һ д

Шикајәт өләјәјдин.

К ә р а м е т

Кимә?

В ә л и ә һ д

Ондән бөјүјү
Бу өлкәдә јохму бәс?

К ә р а м е т

Вар! Анчаг бир мәсәлдир, гылыны өзүнү кәсмәз.

(Вәлиәһд Шәккака јахынлашыр)

В ә л и ә һ д

Сәнин кунәһын нәдир!

Ш ә к к а к

Мәндән шүбһәләнибләр,
кујә ки, мән дәлијәм,
Әслиндә мән өзүм дә
һамыдан шүбһәлијәм.

В ә л и ә һ д

(Кәңч шаирә јахынлашыр)

Сәнин кунәһын...

(Вәлиәһд кәңч шаири таныјыр)

Шаир?

Сән дә бурдасан? —

К ә н ч ш а и р

Бәс һарда олмалыјдым?

С ү б һ а н

Валлаһ, дүз дејир киши.

К ә н ч ш а и р

Төөччүблү одур ки, бу зиндан һүчрәсиндә
Вәлиәһдин нә иши?

В ә л и ә һ д

Мән... Мән...

К ә н ч ш а и р

Бәлкә кәлмисән бизә ничат вермәјәт..
Јох, кәлмисән сән бизә һәкмүнү кәстәрмәјә.
Биз онсуз да билирик, таныјырыг һәр кәси.
✓ Хошбәхтләрә јетишмәз бәдбәхтләрин нәләси. ✓

Р ә һ м а н

(Кәңч шаирә)

Өлүләр өлә билир һалла јәјир дириләр,
и Чөлдә азад көзәнләр азадмыдыр де мөкәр?

Көнч шаир

Бәли, сән дә һаглысан, гынамырам мән сәни,
Һеч олмаса деҗирик биз көнүлдән кечәни.
Чөлдә «азад» көзәнләр бундан да мөһрум олмуш,
Зүлм әлиндә мум олмуш.
Бу зиндан бучағында биз зүлмә көз дәғыйыг.
Зиндан дустағы деҗил, биз фикир дустағыйыг.

Вәлиәһд җенидән дәрин фикрә кедир. Ишыг сөнүр, ишыг җалныз
Бәлиәһдин үзүнү ишыгландырыр. Онун көзләрина Заһид оғлу Дәҗанәт
көрүнүр.

Вәлиәһд

Демәк, белә...

Дәҗанәт

Нә белә? Ешитдинми? Ешитдин,

(сукрут)

Јаман фикрә кетдин.
Јухарыдан бахмысан сән һәҗата һәмишә,
Бу зинданда инди сән
Һәҗатын дибиндәсән.
Көрдүн, гандын вә билдин.
Өлү идин... һәләлик демирәм ки, дирилдин.

Вәлиәһд

Билмәҗәдим каш, җенә
Ичимдә саваш едир, бир дәли саваш җенә.

Дәҗанәт

Көрүрәм ки, ганырсан.
Амма неҗләсән ки, гандығыны данырсан.
Замана бах, замана,
Инди билиб ганмағын әзабы вар инсәна.

(Заһид оғлу чәкилир)

Вәлиәһд

(көзәтчини чагырыр)

Көзәтчи!

(I Нәсимини көстәрир)

Бах, бу галсын,
О бири мөһбуслары кечир башга һүчрәҗә,

(II Нәсимини көстәрир)

Буну исә аҗрыча һүчрәҗә сал.

Көзәтчи

Баш үстә.

II Нәсими

Јох, јох, бир дурун.
Мәни дә динләјин, ахы...

Вәлиәһд

Бујурун.

II Нәсими

Нәсими о деҗил.

Вәлиәһд

Билирик буну.
Билирик онун да ким олдуғуну.

II Нәсими вә мөһбуслар чөлә чыхырлар. Лал көздән җајыныб өзүнү
кәнардакы һүчрәҗә салыр. Рәһман буну көрүр, о да башга һүчрәдә
көзләһирир.

Кәл ачыг данышаг, сән һәллачисән,
О да Нәсимидир.

I Нәсими

Чох көзәл.

Вәлиәһд

Нечин
Онун әвәзинә өлмәк истәдин?

I Нәсими

Сәнин әвәзинә Заһидин оғлу
Өлүмә кедәндә гәсди нә олду?
Достлуг хатиринә өлүмә кедән
Бир Заһид оғлуча дејиләмми мән?

Вәлиәһд

Сәнин әлиндә икән
Сөјлә, мәни о заман сән нијә өлдүрмәдин?
Јохсә, сән өлүмә дә мәни лајиг кәрмәдин?

I Нәсими

Бәлкә, сән ондан бәри бир гәһрәман олмусан?
Онда өлмәмәјинә инди пешман олмусан?

Вәлиәһд

Хејир, миннәтдарам мән,
Сәнин гуллуғундајам, нә гәдәр ки, варам мән.
Тәләјимә мин шүкүр!
Борчуму гәјтармаға
Инди мәним әлимә кирәвә дә дүшүбдүр.

I Нәсими

Фикрин нәдир?

Вәлиәһд

Өлүмдән ашағы билдијиндән
Өлдүрмәдин мәни сән.
Мәнсә сәни өлүмдән чох јухары санырам,
Сәнин бөјүклүјүнү өлүмә гысганырам,
Һәллачи олдуғуну мән билирәм, тәкчә мән!
Мән дә буну кизләдиб ганына тәшнәләрдән
Сәни хилас етмәјә һазырам.

I Нәсими

Инанмырам.

Вәлиәһд

Нијә?

I Нәсими

Әмир оғлуну буна гадир санмырам.

Вәлиәһд

Бујур, кедә биләрсән...

(Голундан тутуб ирәли апарыр)

Ди кет! Кет!

(I Нәсими јериндән тәрпәнмир)

I Нәсими

Бәс о шаир?

Вәлиәһд

О, мүтләг өлмәлидир.
Сәнсә јох... јахшылыға јахшылығын өзүлә
Чаваб верилмәлидир.

(I Нәсими күлүр)

Нәјә күлүрсән?

I Нәсими

Сәнә
Күлмәјим, нејләјим мән?
Әлүм сәлтәнәтина
Әл ачмыш бир инсана
Сән һансы јахшылыгдан белә дил-дил өтүрсән?
Мәнә әвәз вермә кәл.
Мән учалыг тәхтинә әл ачмышам, сән мәни
О тәхтдән ендирмә кәл.

Вәлиәһд

Онда сөйлә, дүнјаја сән өзүнмү кәлмисән
Ки, истәдијин заман—
Кедәсән бу дүнјадан?

I Нәсими

Јох! О бөјүк инсанын јашамасы наминә
Өлүм — һәјатдыр мәнә!

Вәлиәһд

Өз һәјаты өзүјчүн гијмәтли олмајан кәс
Һеч вахт өзкәсинә дә бир күн ағлаја билмәз.

I Нәсими

Һәјат амал үчүндүр, сәнсә бу һәгигәти
Дәрк етмәдән данырсан.

Вәлиәһд

Сән ки, өлүмү белә уча рүтбә санырсан,
Мәһкум икән өлүмә онсуз да һәллачитәк,
Нәсиминин адыјла өлмәк нәјинә кәрәк?
Өз адынла өлсәнә?

I Нәсими

Бу чох мүшкүл тә'лими нечә ачым мән сәнә?
Учалыг ола билмәз бу дүнјада һәр өлүм.
Һәгигәтә говушан бир өлүм вар, бир өлүм:
Мүтләг әбәдијјәтдир —
«Мүтләг ешгин» јолунда адиликдән сечилмәк —
Нәсимитәк гүдрәтин јолунда өлә билмәк!
Һәм дә бачара билсәм әкәр буну, онда мән,
Ону хилас едирәм ахы, вахтсыз өлүмдән!

Вәлиәһд

Һәгигәтә чатмағын әкәр јолу бир исә,
Нәсиминин адыјла бу дүнјадан әл үзмәк
уца мәртәбәдирсә,

Анламырам сәни мән,
Нијә мәһрум едирсән Нәсиминин өзүнү
Сән о бөјүк шәрәфдән?
Бу худбинлик дејилсә, онда сөйлә, бәс нәдир?

I Нәсими

Нәсимитәк өлмәкдән онун јолунда өлмәк
Чох уца мәртәбәдир!

Вәлиәһд

Јахшы, тутаг ки, инди биз сәнә тәслим олдуғ.
Сәнин ким олдуғуну бу дүнјада бу саат
Мәндән башга билән јох.
О бији дүнјадаса сәни таныјачаглар.
Инди бир суалым вар:
Алдатмағ фикриндәсән
Аллаһы да бәлкә сән?

I Нәсими

Күлүнч данышма, аллаһ мәним өзүмдә икән
Өзүмү алдатмаға еһтијач јох, лүзум јох.
Алдатмағ истәјирәм бу дүнјаны мән анчаг!

Вәлиәһд

Баш тутмаса?

I Нәсими

Кемәк ет!

Вәлиәһд

Алдатмағ мәгсәдими күдүр сизин тәригәт?

I Нәсими

Нәсимини өлдүрән һәгигәтдән, доғрудан
Мин-мин дәфә кезәлдир ону јашадан јалан.
Дәстәмиз дағыландан
Нәсими ше'рләри
Олуб дилим әзбәри.
Оба-оба кәзмишәм өлкәләри, елләри,

Онун келамларыјла
Рухан ишыглатмышам гаранлыг көнүллери.
Һәм сөзлә, һәм гылынчла вуршмушам дөмадәм,
Амалыма, ешгимә өз борчуму вермишәм.
Артыг битмиш билирәм вәзифәми дүнјада,
Бундан сонра мәнимчүн јашамагдан нә фәјда?

Вәлиәһд

Бунлары дәрк еләдим, инди исә сән мәнә
Өлүмдән горхмамагын сиррини өјрәтсәнә!

І Нәсими

Бу дүнјада һәјатдан чох әзиз шејләр дә вар.
О мәгама чатмајан мәни нечә анлајар?

Вәлиәһд

Нәдир о мәгам, нәдир?

І Нәсими

Ешги дәрк етмәјәнчин мәгам дә әфсанәдир!

Вәлиәһд

Һәјатдан әзиз олан бир шеј танымырам мән.

І Нәсими

Нечин јашадығыны һәлә билмәдијиндән
Өлүмүн дә јериндә зәрурәт олдуғуну
Билмәк сәнә чәтиндир.
Һәјаты дәрк едәнчин өз һәјаты, өз өмрү
Өзүнүңкү дејилдир,
Һәјатдә газандығы ешгин, мәһәббәтиндир.
Мән дә бу мәһәббәтин, бу амалын гулујам,
Өлсәм онун јолунда, улулардан улујам.

Вәлиәһд

Бир мәни дә баша сал, даш дејил ки, үрәјим.
Мәнә һәјат бәхш едән бир адамын гәтлинә
Сөјлә, нечә јол верим?

І Нәсими

Онда икимизә дә, һәм она, һәм дә мәнә
Хилас јолу вар исә, разыјам сән дејәнә.

Вәлиәһд

Јох, јалныз биринизи.

І Нәсими

Онда ону, тәк ону!
Бунунла өдәјәрсән мәнә олан борчуну.

Вәлиәһд

Јалварырам мән сәнә!
Анд верирәм мән сәнин ешгинә, әгидәнә
Әлләрим и батырма
Мәним хиласкарымын ганына, ганын олсун.
Сән ки, инсан оғлусан, бир аз вицданын олсун.

І Нәсими

Јох!

Вәлиәһд

Сән инсан чилдиндә бир иблиссән, бир иблис.
Сән гүввәтли, мән ачиз,
Инандығын бир фикир гәлбини буховлады.
Инсафыны овлады.
Мән аллаһын баласы, сән иблисин овлады!

(Диз чөкүр, әлләрини көјә галдырыр).

Нијә ачиз јаратдын мәни, јәрәб, сән нијә?
Көзләrimi гападын һәгигәтә, керчәјә?!
Мәнә гүввәт вермәдин.
Сарај гапыларындан о тәрәфи сән мәнә
Бәс нијә көстәрмәдин?
Дүнја билдим сарајы, демә дүнја кен имиш.
Дүнјанын өзү гәдәр мүрәккәб овладыны
Анламәг чәтин имиш!
Өзүн көмәк ол мәнә, көзләrimi јахшы ач
Јахшыја, писә, јәрәб.
Нечә өлүм бәхш едим мәнә һәјат бәхш едән
Белә иблисә, јәрәб?

І Нәсими

Ај жазыг! Бәд ајагда аллаһдан көмәк уммаг
Билирсән нә демәкдир?
Өзүнә, өз күчүнә инана билмәмәкдир.
Сәни хилас едәндә мән дүшүндүм о зман
Ибрәт кәтүрәчәксән сән о мүһдиш горхудан.
Һајыф мәним зәннимә! Олдуғунтәк галмысан.
Инди мән дајанмышам өлүм астанасында
Сән јенә сарсылмысан!

Вәлиәһд

О вахт мәним јеримә гурбан кетди Дәјанәт,
Мән сусдум... Бу хәјанәт
Һәлә унудулмамыш,
Көһнә Һәбләримдән һәлә хилас олмамыш
Тәзә дәрдә «ан верим?»
Нәсиминин јеринә сөјлә, сәнин гәтлинә
Мән нечә фәрман верим?
Чәтиндир. Горхурам мән
Аллаһын гәзәбиндән!

І Нәсими

Нејләрсән Заһид оғлу әкәр бир дә доғулса?

Вәлиәһд

Бу ки, мүмкүн дејилдир.

І Нәсими

Бирдән өлмәмиш олса?

Вәлиәһд

Мән она һәср едирәм өз өмрүмү, мән она!

І Нәсими

Анд ич!

Вәлиәһд

(Гур'ан чыхарыр)

Мән анд ичирәм бу Аллаһ кәламына!

І Нәсими

Де јахшы! Бир дә анд ич, мәни таныдачагсан
Заһидә Нәсимитәк!

(сүкут)

Сусма, анд ич, анд ич ки, Нәсими өлмәјәчәк!

Вәлиәһд

Андсыз кечинмәзми?

І Нәсими

Јох!

Шаир јашасын дејә

Мән мәчбурам һәр шејә.

Вәлиәһд

Јахшы, мән анд ичирәм!

І Нәсими

Гој сәни горхутмасын нә шәртләрим, нә андым,
Сәнин Һәбләрына инандым мән, инандым!
Даһа бирчә ричам вар, әкәр гәбул еләсән,
Көрүшмәк истәјирәм Лоғманла тәкликдә мән.

Вәлиәһд

Јохса, о да...

І Нәсими

Хејир а... өзкә бир нијјәтим вар,
О, ел ағсагаллыдыр, она вәсијјәтим вар.

Вәлиәһд

Сәни көрүшдүрәрәм, инди бујур.

(Вәлиәһдлә І Нәсими кедир. Лал кизләндији јердән чыхыр)

Лал

Кетдиләр.
Бу һәллачи — јетмиш мин, о да Нәсими — јүз мин.
Сағ ол сәни, лал киши, даһа сәнин нә дәрдин?
Көзәтчи!

(Көзәтчи кәлир).

Көзәтчи

Мән һазырам, әр кими.

Лал

Кет Заһидә хәбәр вер.

Көзәтчи

Һансы иди Нәсими?

Лал

Бу хәбәрә мүштәри сәнсэн, ја Заһид ағам?
Газанчындан ким кечәр? Јә'ни, белә ахмағам?

Көзәтчи

Јох, онда мән дәлијәм?
Сәнин хејирин үчүн мән тәпик дөјмәлијәм
Заһидкилә... өззүн өл!
Инди һеч кәс кич дејил!

Лал

Ө... Заһиддән аларсан.

Көзәтчи

Заһиддән сән аларсан.

Лал

(бир дәнә ахча верир)

Көтүр, һарамын олсун.

Көзәтчи

Бу азыр.

Лал

Ах!.. А гансыз.

(бир ахча да верир)

Көзәтчи

Динсизин өһдәсиндән кәләр анчаг имансыз.

(Көзәтчи кедир. Рәһман кизләндији јердән чыхыр)

Рәһман

Ај лотулар лотусу, бәс сән ахы лал идин.
Бизи нә зәнн еләдин?

(һүчрәләрин гапысыны ачыр)

Кәлин, кәлин!

Сүбһан

Нә олуб?

Рәһман

Бир буна бах.
Часус имиш бу алчаг!

Шәккәк

Мән сизә демәдим дағ-даш да часус,
Јашамаг истәсэн, лал ол, динмә, сус.

Кәрамәт

Вурум?

Рәһман

Инди вур буну.
Өлдүр көпәк оғлуну.

Аллаһи
(«Инсангү-әкбәр» хору алтында душтаглар Лалы боғур)

Көнч шаир

Баш ачмаг чәтиндир бу долашыгдан.
Јахшылыг-јаманлыг! Бир оддан төрәр.
Улу Нәсимитәк учалан инсан
Бәс нечә алчалды бу часус гәдәр?!

Дустаглар көзәтчинин әлләрини баглајыб зиндандан гачырлар.

V ШӘКИЛ

Лоғманын еви. Ајпара илә Дәјанәт бағчадан кәлирләр.

Ајпара

Демә, һәсрәтин дә олармыш сону.
Әслиндә, билсәм дә сағ олдуғуну
Јенә үрәјимдә бир ағры варды...
Мәнә билдијими унутдурарды...

Дәјанәт

Инди инандынмы?

Ајпара

Инандым.

Дәјанәт

Дајан!
Гој бахым, елә бил башгалашмысан.
Сәнә чох јарашыр бу мави палтар,
Ахы, мәвиликдә сәма рәнки вар.

Ајпара

Гој көрәк, сәманын ахы мәнимлә
Нәдир ујарлығы?

Дәјанәт

Билмирсән һәлә?
Дәринсән, сирлисән сән дә көј кими,
Сәнин бу әсрарын чалды гәлбими.

Ајпара

Дәјанәт, билирсән, бөјүк севкинин
Гәлби ачыг олур, көзләри бағлы.
Кәрәк дәрин ола, көјләрдән дәрин,
Гадынын үрәји, кишинин ағлы.
Сәнин идракына бағланмышам мән.

Дәјанәт

Сәнсән бу идракы мәнә бәхш едән.
Бу севки од вермиш, көз вермиш мәнә,
Дүнјаны көрмәјә көз вермиш мәнә.
Ешглә доланыр бу ај да, күн дә,
Хилгәт маја тутур анчаг ешгдән.
Идракым үчүн дә, һиссим үчүн дә
Бил, сәнин ешгинә миннәтдарам мән.

Ајпара

Анчаг унутма ки, үзүнә гәншәр
Гадыны һеч заман тә'рифләмәзләр.

Дәјанәт

Ајағы јер тутар?

Ајпара

Бәлкә дә...

Дәјанәт

Әкәр
Гәлби дәриндирсә сәмалар гәдәр,
Чатмаз топуғуна тә'рифләр онун.

Ајпара

Һәр сөзү гызылдыр Заһид оғлунун.

(Рәһман кәлир.)

Рәһман

Күн әйдын!

Ајпара

Күн әйдын!

Рәһман

Ајпара, сән олмасајдын
Биз кимин үстүнә гачардыг? Заһид
Вахты дәјишдириб... Бу ит оғлу ит...

Дәјанәт

Нә дедин?

Рәһман

Бағышла, чаш-баш олмушам,
Дәдән олдуғуну унутдум тамам.

Дәјанәт

Јахшы!

Рәһман

Муса сабаһ асылмалыјды.
Дүнән јухусунда билмирәм нәдән
Фикрини дәјишиб о чејран дәдән.
Бу күн асачаглар.

Дәјанәт

Удуздуг демәк.

Рәһман

Һәлә билмәк олмаз, тез ол, тәрпәнәк.

(Кедирләр).

Ајпара

Кедин, тәләјиниз јәр олсун сизә,
Танры өзү чатсын көмәјинизә.

(Лоғман кәлир).

Лоғман

Күн әйдын, а гызым.

Ајпара

Ата, күн әйдын!
Көрүшә билдинми?

Лоғман

Көзләрин әйдын!
Зиндандан кәлирәм елә индиңә,
Хәбәр кәтирмишәм, хош хәбәр...

Ајпара

Нечә?

Лоғман

Бизим үзүнтүмүз демә һаһагмыш,
Дәјанәт өлмәјиб, Дәјанәт сағмыш,

(сүкут)

Һәллачи деди ки, Дәјанәт чохдан
Бизим әгидәје иман кәтирмиш,
Һәлә Вәлиәһди бу мәгсәд үчүн
Дәјанәт о күн
Дөјүш мејданына гәсдән кәтирмиш.
Нијә севинмәдин?

(сүкут)

Нә олуб сәнә?
Бир дилләнсәнә!

Ајпара

Мән чохдан билирдим...

Лоғман

Нечә? Билирдин?

Ајпара

Бәли.

Лоғман

Бәс нечин
Сусурдун? Бәс мәнә нијә демирдин?

(сүкут)

Бәс Заһид? Атасы билирми буну?
Билирми оғлунун сағ олдуғуну?

Ајпара

Јох, билмир.

Лоғман

Ачылыр бир-бир дүйүнләр.

Ајпара

Ата, истәјирдик елә бу күнләр,
Сәнлә бу барәдә мәсләһәтләшәк.
Десәк нечә олар? О, бир ататәк
Кәмәк еләјәрми оғлуна?

Лоғман

Хејр!
«Шәһид атасыјам», — дејә фәхр едир,
О, гәбул едәрми бу гәбаһәти?
Һәм дә онун буна чатмаз чүр'әти.

Ајпара

Гој онун јеринә өзүнү бир ан,
Кечә биләрсәнми өз евладындан?

Лоғман

Һәрә бир чүр бахыр, гызым, һәјата.

Ајпара

О, евлад итирмиш атадыр, ата!

Лоғман

Дәјанәтин өзү, анламырам мән
Нијә атасыјла көрүшмүр көрән?

Ајпара

О, дејир, атамда о инам ки вар,
Билсә һәллачијә гошулдугуму
Һирсиндән јазығын үрәји партлар.
Билмәсә јахшыдыр сағ олдуғуму.

Лоғман

Көрдүнмү, а гызым, көрдүнмү һеч кәс
Ону баласытәк таныја билмәз.

(сүкут)

Ајпара

Ата, һәллачидән даныш бир аз да.

Лоғман

Гызым, о үзмәди һеч вахт дајазда,
Дүшдү бу дүнјанын гејлү-галына,
Өмрүнү хәрчләди өз амалына.
Бу күн дә вүгәрла о бөјүк инсан
Нәсими јолунда кечир чанындан.

(Чалпапаг кәлир)

Чалпапаг

Күн ајдын, ел оғлу!

Лоғман

Хәш көрдүк сәни.

(көрүшүрләр)

Чалпа паг

Дејән танымадын?

Лоғман

Лүзум јох буна,
Бу гапы ачыгдыр һәр ел оғлуна.

Чалпа паг

Мәлһәм кендиндәнәм — адым Чалпапаг.

Лоғман

Өзүдүр, таныдым, сән дүнјаја бах!
Вердији нә варса, кери алармыш,
Дүнјанын гәрибә ојуну вармыш.

(Лоғман Чалпапағы бағрына басыр)

Јаман дәјишмисән, танымадым мән,

Чалпа паг

Вармы бу дүнјада бир дәјишмәјән?

Лоғман

Бу гартал гочаја, гызым, јахшы бах,
Чаванлыг достумдур мәним Чалпапаг.
Гардашым, бу евә сән хош кәлмисән.
Кәлдијин јоллара гурбан олум мән.
Јахшы, нә вар, нә јох? Вәтөндән даныш!

Чалпа паг

Фәзлуллаһ кедәли, гоча Ширванын
Өввәлки шөһрәти, шаны галмамыш.

Лоғман

Дөзмәјиб о күнә, о мүсибәтә,
О вахтдан чәкилдим мән дә гүрбәтә.
Кәлишин хејирми?

Чалпа паг

Бир оғлум варды.
Башыны биртәһәр доландырарды.
Әкәрди, бичәрди... О, бирдән-бирә
Дәјишди, гошулду һуруфиләрә.
Нәсими севдасы долду башына,
Биканә кәсилди јар-јолдашына.
Атыб кәндимизи илләрдән бәри
Нәсими ешгијлә кәзир елләри.

Лоғман

Лап сәнә охшајыб.

Чалпа паг

Еләдир ки, вар.
Ону гынамырам, бир вахт хәјаллар
Мәни дә учуртду беләдән-белә.
Һәгигәт ешгијлә, һагг төләбијлә...
Инди «оғул» дејә мән башы батмыш
Кәзирәм дүнјаны һеј гарыш-гарыш.
Бурсада раст кәлдим бир ел оғлуна,
Башымдан кечәни данышдым она.
Мәнә бу шәһәри о нишан верди,
Мәни оғул дәрди бура кәтирди.
Тәкчә Турал олса бу дәрдә дүшән,
Дәли олдуғуна инанарам мән.
О вахтдан бу јердә кәздим һәр јаны,
Бу севда бүрүјүб Азәрбајчаны.
Чохалыр күнбәкүн, артыр илбәил.

Лоғман

Елә бу дәррдәдир инди һәләб дә.
Демәк бу төләбдир, бош севда дејил.
Һәгигәт јашајыр һәр бир төләбдә!

Чалпа паг

Көрүнүр, беләдир.

Лоғман

Дәјишиб заман.

Чалпа паг

Көмөк ет, баламы тапым.

Лоғман

Сабәһдан
Бир адам гошарам сәнә!

Чалпа паг

Чох кезәл.

Лоғман

Мәним гонағымсан, бујур, кеч динчөл.

(Лоғманла Чалпапаг жан отаға кечир, Вәлиәһд кәлир)

Ајпара

Вәлиәһд, нә олду?

Вәлиәһд

Нә олачагмыш?
Мәним чидди-чәһдим тамам наһагмыш.
Нә гәдәр чалышдым, бир шеј чыхмады,
Өлүм горхусундан о, карыхмады.
О, өзү-өзүнә бир дүшмән икән
Нејләјә биләрдим јалвармагла мән?
Дуа охудулар,

гәбул етмәди.

Үч дәфә далбадал «Әнәлһәг» деди.
Сонра разылыгла сүзду о, мәни,
Салды боғазыма өзү илмәни.
Бир анда бир өмрә нөгтә гојулду,
Дүшүнән бир инсан бирдән јох олду.

Ајпара

Хејир, јох олмады, «јох» нә, «вар» нәдир,
«Јохлуг» да, «варлыг» да фикримиздәдир.
Әслиндә, нә «јох» вар, нә «вар» дүнјада,
Инсан өз-өзүнү арар дүнјада.

Вәлиәһд

Заһид фитва верди ганун адындан:
Асылы галачаг дәр ағачындан
Кафәрин мејиди үч күн, үч кечә.

Ајпара

Анлаја билмирәм, адамлар нечә
Дөзүр бу дөзүлмәз зүлмә, зилләтә?
Мәәттәл галмышам бу чәһаләтә!

Вәлиәһд

Сус, сус, ешитмирәм, данышма, карам.
Мусанын гәтлиндә мән жүнаһкарам!
Јағышдан гуртарыб јағмура дүшдүм,
О тордан чыхмамыш, бу тора дүшдүм.

(сүкут, дүшүнүр)

О нечә инсандыр, анламырам мән,
Нечә кечмәк олар тәк бир өмүрдән?
Онун да бизим тәк үрәји вармы?
Инсанда бу бојда гүдрәт олармы?
Дејирәм, беләси бир дә доғулмаз,
Валлаһ, доғулмушда бу гүдрәт олмаз.
Тәпәдән-дырнаға бир амалды о.
Мәним дә гәлбимә кәлкә салды о.

(Дүшүнүр, бирдән Ајпараја тәрәф чеврилиб)

Јох, јох, инанмырам «Әнәлһәггә» мән!
Аллаһа асидир «Әнәлһәг» дејән!

(јенә сүкут, дүшүнүр)

Амма онлардакы ешгә, чүр'әтә,
Мә'нәви гүдрәтә вә дәјанәтә
Мән һејран галмышам... Бу нә демәкдир?

Ајпара

Аллаһы өзүндә дәрк еләмәкдир!

Вәлиәһд

«Әнәлһәг» сөзүнү тәкрар дедикчә
Мәнә елә кәлди о, даға дөндү...
Даныб өз бојуну о, бөјүдүкчә
Бөјүкләр кичилиб јумаға дөндү.
Мән онда билдим ки, нәдир чәсарәт!
Мә'нәви бөјүклүк, мә'нәви гүдрәт
Бөјүдә биләрмиш инсан оғлуну...

Ајпара

Елә бу гүдрәтдир учалдан ону!

Вәлиәһд

Инсана һеч чүрә, анламырам мән,
Бу сонсуз гүдрәти аллаһмы вермиш,
Ја инсанын өзү өз гүдрәтиндән
Нечә бој јухары галха биләрмиш?..

(Лоғман кәлир)

Лоғман

Вәлиәһд, күн ајдын.

Вәлиәһд

Устад, күн ајдын.
Бәс сән һардајдын?

Лоғман

Мусајла көрүшдүк, анчаг нә едим,
Мән о мүсибәтә баха биләмәдим.

(Дәјанәтлә Рәһман кәлир. Вәлиәһд Дәјанәтә диггәтлә бахыр)

Лоғман

Дәјанәт!

Дәјанәт

Устадым!

Лоғман

Хошбәхтәм, шүкүр!
Тәләјим јенә дә үзүмә күлүр.

Вәлиәһд

Бу нәдир? Јухуму, ја һәгигәтми?
Бу Дәјанәтми?
Јенә гара басыр дејәсэн мәни.

Дәјанәт

Хејр, мән өзүмәм...

(Вәлиәһдә јахынлашыр)

Әфв ет сән мәни...
Сиррим о заман билдирмәдим мән!
Акаһ еләмәдим сәни бу ишдән.
Ахы, демәк олмаз вахтсыз һәр сөзү.

Вәлиәһд

Инана билмирәм... Өзүдүр, өзү!

Дәјанәт

Мән о вахт доғрусу...

Вәлиәһд

һәлә бир дәјан!
Шүкүр еләјәк ки, сағ-саламатсан.

(гуаглашырлар).

Инди ајдын олур чох шејләр мәнә,
Амма чох мәтләбләр сиррдир јенә.

Дәјанәт

Нәдир сирр?..

(сүкут)

Дүшүнөн бир инсан кими
Һуруфи мәсләкә мәним мејлими
Әввәлдән билмирдин?

Вәлиәһд

Билирдим, бәли!
Тәк буну билмирәм, бу вәзијјәтә
Инди ағламалы, јохса күлмәли?
Һуруфи олубса Заһид оғлу да
Биз һара кедирик, һара, еј худа?

Дәјанәт

Һуруфи гәјәси данмыр худаны.

Вәлиәһд

Бәс сизин худаја севкиниз һаны?

Дәјанәт

Инсана мәһәббәт олмајан јердә
Аллаһы ахтарма дүшүнчәләрдә.
Аллаһа чатмағын јолу, нәһәјәт,
Инсан үрәјиндән кечир дүјгүтәк. w
Аллаһа мәһәббәт, она итаәт
Инсана севкидән башласын кәрәк!

Лоғман

Инсан гүдрәтинә шәкк еләмә сән,
Һеч кәс анасындан икид доғулмур.
Бә'зән кәстәрдији шүчаәтиндән w
Инсанын өзүнүн хәбәри олмур.

Ајпара

Көтүр Нәсимини... Онун һәр сөзү
Ашыб кечәчәкдир мин-мин чағлары.
Чарәсиз өлүмә мәһкумкән өзү,
Анчаг өлүмсүздүр јаратдығлары.
Аллаһ јаратдығы инсанла бирдән
Дурур үзбәүз.

Аллаһын әсәри — инсан өлүркән,
Инсанын әсәри — сәнәт өлүмсүз!

Вәлиәһд

Өлүмсүз сәнәти јарадан инсан,
Өзүнү аллаһа борчлудур!

Дәјанәт

Дәјан!
Бу гадир инсана вармы, өзүн де,
Адиңе бир һәрмәт бу мәмләкәтдә? w

Вәлиәһд

Нә дејим?.. Сән бурда һағлысан, анчаг,
Тәлејин һөкмүндән мүмкүнмү гачмағ?

Дәјанәт

Бәли, јүксәлишә ганадланыркән
Јенидән јарадыр өзүнү инсан.

Вәлиәһд

Демәк, һәм халигдир, һәм мәхлуг инсан? w

Дәјанәт

Бәли, һәм варлыгдыр, һәм јохлуг инсан.

Вәлиәһд

Гәлиз мәсәләдир бунлар, чох гәлиз,
Јох, аллаһ јолундан ајрылмајағ биз.

Дәјанәт

Аллаһын јолу да елә бу јолдур.

Вәлиәһд

Хејр, инсан оғлу аллаһа гулдур,
Онун шәрәфидир аллаһа гуллуг.

Дәјанәт

Аллаһын гуллуға еһтијачы јох!

Лоғман

Аллаһ инсанлара фәһм, ағыл тәки
Бир гүдрәт вериб ки, һисс едәк, биләк. w

Аллаһ инсанлары јарадыбды ки,
Бизну дәрк едиб, она јүксәләк.

Рәһман кәлир, онлара гулаг асыр.

Вәлиәһд

Еј уstad, вахтында сөјлә, бәс нечин
Бу кизли һикмәти мәнә демирдин?

Лоғман

Чох шеји демишәм, чатмајыб сәнә.
Демишәм, ај оғул, дејирәм јенә:
Мән нә һуруфијәм, нә дә диндарам,
Һарда һәгигәт вар, орда мән варам.
Јаландыр, ријадыр гаты дүшмәним,
Мүтләг һәгигәтдир аллаһым мәним.
Бу идрак јолунда биз инсан олдуғ,
Сән идрака сөјкән, е'тигада јох!

Вәлиәһд

Сизин һамынызын фикри бир имиш!
Сарај да өлкәдән бихәбәр имиш!

Лоғман

Јенә дә бир јердә көрүрәм сизи,
Севин, баша дүшүн бир-биринизи.

Дәјанәт

Баша дүшмәјимиз чәтиндир бир аз.

Ајпара

Нијә?

Дәјанәт

Суларымыз бир архдан ахмаз.

Рәһман

Вәлиәһд архыны балача әјсә,
Гарышар бизә.

Вәлиәһд

Һәлә өз јолуму әјмәмишәм мән.

Дәјанәт

О да вүғарыны әјмәдијиндән
Дүшдү бәлалара. Беләдир заман.

Вәлиәһд

Дајан, таныш кәлир мәнә бу оғлан.
Сөјлә, биз сәнинлә һарда көрүшдүк?

Рәһман

Әчәб дилимиздән бәләја дүшдүк,
Бир кәндли бабајам, әслинә бахсан.

Вәлиәһд

Һә... рүшвәт алмагда амма гочагсан...

Рәһман

Вәлиәһд, бағышла, әввәлчәдән биз
Билирдик, зиндана кәләчәксиниз.
Истәдик өјрәнәк, Вәлиәһд тәки,
Вармы хәбәриниз өлкәниздәки
Ејбәчәр ишләрдән... Одур ки, гәсдән,
Јаландан дедим ки, рүшвәтхорам мән.

Вәлиәһд

Нә олду?

Рәһман

Көрдүк ки, бихәбәрсиниз,
Һәлә башланмајыб һәјат дәрсиниз.

Вәлиәһд

Башланыр... Тәләсмә... Бахырам өнә,
Бахырам архаја...

Лоғман

Мәтләб үстүнә
Кәлсәк җахшы олар.

Вәлиәһд

Бујурун.

Лоғман

Оғул!

Вәлиәһд

Ағлым да чашыбдыр.

Лоғман

Бир аз сакит ол!
Мусаһын өнүндә сән анд ичмисән.

Вәлиәһд

Бәли, сөз вермишәм һәллачијә мән
Нәсими зиндандан азад олачаг.

Дәјанәт

Буну истәјирдик биз сәндән.

Рәһман

Анчаг...
Башга бир хәбәр дә ʼешитдим инди.

Ајпара

Нә хәбәр?

Рәһман

(Дәјанәти көстәрир)

Дәдәси Заһид ʼәфәнди

Бу күн салды бизи башга бир ода.
Һәллачи Мусаһын анаһыны да
Тутдуруб салдырыб зиндана дүнән.
Белә чүвәллағы көрмәмишәм мән.

Лоғман

Бу пис олду.

Рәһман

Инди кировдур ана,
Бу күн чар чәкдириб Заһид һәр јана:
Дејиб ки, Мусаһын варса гејрәти
Кәрәк көтүрмәјә бу гәбаһәти.
Кәрәк тәслим едә өзүнү шәксиз.

Ајпара

Көр нә јаман јердә ахшамладыг биз.

Дәјанәт

Онлар елә билир һәллачи сағдыр,
Мүтләг бу фәнд илә тутулачагдыр.

Ајпара

Хилас етмәсәниз әкәр сиз ону,
Зинданда галачаг өмрү узуну.

Лоғман

Инди вармы буна бир тәдбириниз?

Дәјанәт

Јенә Вәлиәһдди күман јеримиз.

Вәлиәһд

Инди мәним сизә бир суалым вар:
Мусаһын нәш'ини ким оғурлајар?

Рәһман

Мән!

Дəјанəт

Дəјан! Дүшүндүм буну мən бəјəг,
Мејит лап бу кечə оғурланаңаң.

Лоғман

Ону дəфн елəмəк вачибдир бизə.
Ди кедин, ешг олсун ирадəнизə!

VI ШƏКИЛ

Зиндан. Башы сарыглы Кəзəтчи II Нəсимини кəтирир.

Кəзəтчи

Кеч кəрəк, сəндəн дə су ичмир кəзүм.

(II Нəсимини итəлəјир)

II Нəсими

Дəјан, кəрүрсən ки, кечирəм өзүм,
Даңа итəлəмəк нə үчүн?

Кəзəтчи

Сахла!
Мən дə бу дүнјада өз камалымла
Бир иш кəрмəлијəм, ја јох?

II Нəсими

Өз ағлын
Ишлəјир дəмəк
Дустағы зиндана итəлəјəндə?

Кəзəтчи

Бура бах, сən дə
Мəнə лағ елəмə, ај ағлы «дашгын»,
Ағлым олмасəјды, ағыллыларын
Ағлына кəзəтчи олардыммы мən?

II Нəсим:

Əлбəттə, кəрүнүр хəрəкəтиндən.
Башына нə олуб?

Кəзəтчи

Билмирсən мəкəр
Ағыллы башлары əзишдирирлəр?
Бəс хəбəрин јохдур? Дустаглар о күн
Мəни дə дəјдүлəр.

II Нəсими

Ахы, нə үчүн?

Кəзəтчи

Гајдадыр, хəмишə гəч савашында...

II Нəсими

Чомаг сынмалыдыр итин башында.

Кəзəтчи

Дəјдүлəр, гəчдылар.

II Нəсими

Бəс о, нə олду?

Кəзəтчи

Ким?

II Нəсими

Мəним јолдашым.

Кəзəтчи

Диван гурулду...

(бирдən нə фикирлəширсə, дəјаныр)

Әшши, мән нә билим сонра нә олду.
Әжәр буну билмәк кәрәјиндисә,
Чибиндән өзүнү көстәрсин кисә.
Үч ахча бәсимдир.

II Нәсими

Алчаг, ди итил!

Көзәтчи

Еј, пулсуз учалыг кәрәјим дејил,
Пуллу алчаглыгы мәнә вер амма.

(Вәлиәһд кәлир. Көзәтчи ону көрүб өзүнү итирир)

Мән ағзы бүтөвәм, мәнән сөз алма!
Бајагдан утанмыр, гызармыр, елә
Мәнән сирр сорушур...

Вәлиәһд

Јахшы, чых чөлә!

(Көзәтчи кедир.)

II Нәсими

Доғрудан, о, нә олду?..

(сүкут)

О, Нәсими дејил һа..
Нәсими өнүндәдир.

Вәлиәһд

Билирәм.

II Нәсими

Бәс о һаны? Сусма, де данышсана!

Вәлиәһд

Өлүмүлә елә бил, о, һәр арзуја чатды,
Өзүнү гурбан вериб, Нәсимини јашатды.

II Нәсими

Бәс өслиндә ким иди?

Вәлиәһд

О һәллачи Мусајды... О, онсуз да кеч, ја тез
Өлүмә мәһкум иди.

II Нәсими

Муса? Јох, һәгигәти ја сиз кизләдирсиниз,
Ја да сизи алдадыб.

Вәлиәһд

Ахы ону, еј уstad, јахшы таныјырам мән.
Бир заман о, мәни дә хилас едиб өлүмдән.

II Нәсими

Бәс беләјсә, будурму јахшылығын әвәзи?
Сөјлә, сәни өлүмдән хилас едән бир кәси
Нижә хилас етмәдин?

Вәлиәһд

Чох јалварыб-јахардым, дедијиндән дәнмәди.
«Сиз Нәсими адыјла мәни өлдүрүн,—деди.
Тәки шаир јашасын!»

II Нәсими

Бәсдир, бәсдир, сус даһа!
Будур сәдагәтиниз ујдуғунуз аллаһа?
Каш мән, каш мән өләјдим о бәдбәхтин јеринә.

Вәлиәһд

Бунун сизә хејри вар?
Бу е'тираз наһагдыр.
Вичданыңыз өнүндә сизин үзүнүз ағдыр.

II Нәсими

Мән удуздум, мән јенә,
Галиб кәлди о мәнә!

Вәлиәһд

(Һәйрәт ичиндә)

Өлүмлә галибијјәт ахы сығмыр бир јерә!

II Нәсими

Галиб кәлир өзүндән мин дәфә күчлүләрә
Өлүмдән чәкинмәјән —
Өлүмүлә иш керүб, өлүмүлә сөз дејән!

Вәлиәһд

Сизин јолун демәли, өлүммүш сон гәјәси?

II Нәсими

Јох, әксинә, һәјәтдыр бизим јолун гәјәси!
Гәјә — бир еһтијачын, бир тәләбин оғлудур.
Көјдән дүшмүр гәјә дә, гәјә—һәјәтдан доғур.
Бизим тәригәтимиз ахыдылан күнаһсыз
О ганлардан јаранмыш.
Инсан ләјәгәтини алчалдыб тәһгир едән
Зинданлардан јаранмыш.
Шәрәфини, шаныны гәјтәрмагчын инсана
«Өзүнү инсан кими дәрк ет», — дедик биз она!
Фикир дә, арзулар да үрәкдә дустаг икән,
Дүшүнмәјин өзү дә инсана јасаг икән,
Бизим ләјәгәтимиз, ешгимиз тапданыркән,
Јаланлар да гудуруб һәгигәти даныркән,
Аллаһ нечә көтүрүр јаратдығы инсанын
Бир гула дөнмәсини?
Көјләрдә учмалыјкән јердә сүрүнмәсини?
Азад инсан фитрәти зүлм әлиндә гул олмуш,
Инсан ләјәгәтинин үзәриндә гурулмуш
Бизим тәригәтимиз, һәр дуамыз, әјәмиз,
Сәнә әјдын олдуму инди бизим гәјәмиз?

Вәлиәһд

Бирчә шеји билирәм:

Вахт тәрсинә доланды.

Һәллачијә вердијим сөзү, ичдијим анды
Јеринә јетирмәли!
Инди мәни динләјин:
Өлән Муса дејилди.

II Нәсими

Бәс ким иди?

Вәлиәһд

Нәсими!
Сәнсә варлы бир гызы севән бир ашиг кими
Бу мәнәббәт намына
Үрәкдән вурулмусан Нәсими кәламына.
Атама дүнән ахшам
Мән сәни, еј Нәсими, бах белә танытмышам.

(сүкут)

Һә, нә олду? Буна да бир сөзүн вар?

II Нәсими

Сөзүм јох!
Амма... Амма...

Вәлиәһд

Дәјанын! Аммалара лүзум јох!

(Заһид кәлир)

Заһид

(II Нәсимијә)

Һә... јенә Нәсимисән?
Јохса адын дәјишди?
Сән аллаһ, бу нә ишди?

II Нәсими

Нәсимијәм јенә дә.
Бу дүнјанын дәрдини дашыңырам синәдә.

Заһид

Бу дүнјанын дәрдрәи нечә сығыр синәне?
Бу дүнјадан сәнә нә?
Өз дәрдинә ағла сән.
Күлмәлидир... өзүнә умач ова билмәјән,
Бу бойда дүнјамыза әриштәми кәсәчәк?
һәлә кер өз башындан һансы јелләр әсәчәк,

II Нәсими

һәдәләмә сән мәни, мән горхмурам өлүмдән.
Бармағыны кәссәләр дөзәммәзсән амма сән.
Заһид, тапындығына инансајдын сән әкәр
Чәкинмәздин өлүмдән сән өзүн дә түк гәдәр.

Заһид

Бунлар иблис инсанын ујдурдуғу һижләдир,
Сәнин дедикләрин дә аллаһын һөкмүјләдир.
Јараданын өз һөкмү, бу һөкмүн низамы вар,
Бир тәрәфдән јаранан о тәрәфдән јох олар.
Инсанын ирадәси бу гәдәр гадирдирсә,
Онда бујур, һөкм елә
Баһар дөнүб ғыш олсун.
Ахы, инсан нәдир ки, онун ирадәсијлә
Аллаһын јаратдығы низам дағылмыш олсун?

II Нәсими

Дүнјанын низамыны гурмағ үчүн јенидән
Инсан доғулмушам мән.
Улдуз кәһкашанында мән дә көјә нур сачан
Бир улдузам, бир әјәм,
Учалардан учајам!

Заһид

Тәпәјә дағ демәклә тәпә нечә учалар?
Әкәр инсан учајса, она уча демәјин
Ахы, нә мә'насы вар?

II Нәсими

Инсан алчалдыланда она учалығыны
Хатырлатмағ кәрәкдир.
Инсан өз идракыјла, елә уча демәкдир!

Заһид

Сән ки, өз камалыңла белә ловғаланырсән,
Сөјлә, кими дүнјада ән ағыллы санырсән?

II Нәсими

Өз ағлыјла дүшүнүб, ешглә јол кедәни.

Заһид

Мән ағыллы санырам ағлыны кизләдәни.

Вәлиәһд

Кәсин мүбаһисәни, ишә кечәк нәһәјәт.

II Нәсиминин азад олмасы барәдә фәрманы Заһидә тәгдим едир.

II Нәсими

Лакин зүлм үзәриндә гурулан бир сәлтәнәт
Инсаны алчалтмаса, өзү учала билмәз.

Заһид

Кимдир о алчалан кәс?

II Нәсими

(Заһидә)

Ислам шәриәтиндә һәбс вармы гадына?

Заһид

Вар!

II Нәсими

Јаланы ујдурма сән шәриәт адына.

Заһид

Сөзүн нәдир?

II Нәсими

Мусанын анасы зиндандадыр?

Заһид

Бәли, һәллачи кәлсә анасы амандадыр.

Вәлиәһд

Азаделә сән ону!

Заһид

Азад олачаг... Әввәл кәрәк тапаг оғлуну.

II Нәсими

Ону тапмајачагсан.

Заһид

Нижә?

II Нәсими

Јаман ојагсан!

Заһид

Нә демәк истәјирсән?

(Вәлиәһд һәјәчан кечирир. II Нәсимијә ишарә едир ки, суссун).

II Нәсими

Муса өлүдүр артыг.

Заһид

Буну чохдан дејәјдин, јасыны сахлајајдыг.

Вәлиәһд

Һә... Мәнә дә дедиләр, өлдүрүбләр Мусаны.

Заһид

Өлдүрүбләр? Бәс онда онун мејиди һаны?
Һаны ону өлдүрән? Кәлсин ону учалдаг.
Бәс јетмиш мин динардан нијә кечир о гочаг?
Бунлар гуру сөздү, сөз!

II Нәсими

Бил, Нәсими дејилди о күн өлдүрдүјүнүз!

Заһид

Нечә?

Вәлиәһд

(II Нәсимијә јавашча)

Дүзәлән ишә пәл гатмајын, ахы... Сиз..

Заһид

Нә дедин?

II Нәсими

Дедијими дедим мән.

(Вәлиәһд Заһиди кәнарә чәкир)

Вәлиәһд

Валлаһ, о, дәли олуб ешгинин шиддәтиндән.

Заһид

Јахшы, кимди де кәрәк бу дәлини севән гыз?

Вәлиәһд

Бири вар.

(Заһид шүбһәли нәзәрләрлә онлары сүзүр, II Нәсимијә)

Заһид

Де, ким иди о күн бәс асдығымыз?

II Нәсими

Һәллачи Муса!

Заһид

Нечә?

Онда кимдир Нәсими?

II Нәсими

Мән!

Вәлиәһд

(Заһиди кәнара чәкир)

Көрмүрсән? Ојнадыр о, бизи ушаг кими...

Заһид

Јох! Јох! Бурда нә исә... бир сирр вар, дүјүн вар.
Демәк, сәнсән Нәсими?

II Нәсими

Бәли, мәнәм!

Заһид

Нә олар,
Артыг дәрди-сәрим јох.
Демәк дүнән Мусадан
Оғлумун гисасыны алмышам хәбәрим јох.
Дүнән асдыг Мусаны,
Сабаһ да Нәсимини.

Вәлиәһд

Бәс сүбут?

Заһид

Сүбут... Ана!

*(Заһид фикрә кедир. Бирдән нәсә тапмыш кими
II Нәсимијә тәрәф дөнүр)*

Тапдым! Инди гарыны апарарам мејдана,
Һәллачинин нәш'ини кәстәрәрәм мән она.
О таныса оғлуну көрән кими әлбәәл,
Демәк, о һәллачидир, сән Нәсими, чох көзәл!

Заһид кедир. Вәлиәһд II Нәсиминин јахасындан тутуб сикләләјир.

Вәлиәһд

Сән нејләдин? Нејләдин? Нәјә кәрәк де бунлар?
Сәнин хиласын үчүн гурулан бу ојунлар
Һәдәр олду... Сән өзүн бу гурғуну учурдун.
Сәнә өмүр бәхш едән о бөјүк инсанын да
Гәсдини јерә вурдун!
Тәһгир етдин сән ону.
Сән инчитдин бунунла онун о пак руһуну.

II Нәсими

Полад идим...

О, мәним әвәзимә өлүркән
Мән сындым, мән әјилдим.
Бу јердә бәс мән онун
Ағбирчәк анасыны дүшүнмәли дејилдим?

Вәлиәһд

(Вәлиәһд тәрк-силаһ олур)

Ах! Сән нечә күчлүсән! Бу күчү јендирмәјә
Даһа мәндә дөзүм јох!
Сәндәки бу мәнтигә, сәндәки бу үрәјә
Артыг мәним сөзүм јох.

(Вәлиәһд диз чөкүр)

Мәни әршә учалтдын, мән һәмишә фәрш идим,
Гәбул ет мүридлијә, сән мәни, еј мүршидим.
Апар сирр дүнјасына тутуб әлимдән мәни,
Халигимсән, јенидән сән јаратдын, сән мәни!

II Нәсими

Галх, әмәл чырпынмалы һәр кәлмәдә, һәр сөздә.
Еј сабаһын әмири, бизим нәзәримиздә
Шаһлыг — алчалмадыса, мүридлик — учалмады.

Вәлиәһд

Мәнимчүн шаһлыгын да бир мә'насы галмады.

II Нәсими

Бах, инди бир анлыга
Зәфәр чалды ичиндә яхшылыг яманлыга.
Дүнјәви султанлыгы мә'нәви султанлыга
Дәјишмәк истәјәнләр,
«Һагга гулам» — дејәнләр,
Бил ки, сөзүндән әввәл өзүнү дәјишмәли.
Изтираблар одунда јана-јана бишмәли!
Сәнсә оддан кечмәмиш бишдијини дејирсән.
Тәригәти билмәмиш мүридлик истәјирсән?

Вәлиәһд

Мән ади бир инсанам бүтүн инсанлар кими.
Анчаг бу нечә күндә мәним көрдүкләрим
Әкәр данышсајдылар инанмаздым мән буна.
Анд ичәрдим бунларын ујдурма олдуғуна,
Лакин... өз көзләримлә көрдүм бүтүн бунлары,
Динләдим һаглы икән һагсыз сајыланлары.
Бөјүк һесаб етдијим рүтбәли күчлүләрин
Көрдүм кичиклијини, мә'нән чүрүклүјүнү.
Амма кичик сандығым сизинтәк күчсүзләрин
Көрдүм дәјәнәтини, көрдүм бөјүклүјүнү.
Јухудәјдым, еј уstad, инди ојанмышам мән.
Ганмадығым чох шеји яхшыча ганмышам мән.
Демә, мән өмрүм бөјү нечә сөчдә гылмышам.
Ахы, сән нә биләсән, мән нечә сарсылмышам.

II Нәсими

Јахшы, онда бир нечә суалыма чаваб вер.

Вәлиәһд

Бујур, мүрид гул кими мүршидини динләјир.

II Нәсими

Инди ана мејданда мејиди көрән кими
Таныјачаг, дејилми?

Билинәчәк Заһиди алдатмағын... Инди сән
Буну дүшүн, Әмирә нә чаваб верәчәксән?

Вәлиәһд

Өз арзусу, мәгсәди дүшүндүрүр һәр кәси,
Онлар үчүн дәрдемидир
Нәсиминин јеринә һәллачинин өлмәси?
Сарај үчүн онларын икиси дә горхулу!
Бу горхудан хиласын тәк чарәси, тәк јолу —
Өлүмүдүр онларын, Заһид үчүн фәрги нә—
Һансы дүшүб ахыра, һансы дүшүб әввәлә.

II Нәсими

Десәләр, бәс нә үчүн сән бизи алдатмысан,
Нәсиминин јеринә һәллачини сатмысан?
Буна нәдир чавабын?

Вәлиәһд

Билдим ким олдуғуну дејәрәм ки, мән онун,
Алдым интигамыны ондан Заһид оғлунун.

II Нәсими

Умачағын бөјүкмүш сәнин бу бош һәјатдан.
Горхун өлүмдән имиш, горхун јохмуш һәјатдан.
Көнүл адамларыса кечир дәррдән, зүлүмдән,
Горхур бу бош һәјатдан, анчаг горхмур өлүмдән.

Вәлиәһд

Еј мүршидим!

II Нәсими

Бир дәјан!
Сөјлә, мәни сән нечин
Хилас етмәк истәдин?

Вәлиәһд

Бајаг дедим, јох иди өз арзум, өз мәгсәдим,
Она вердијим сөзә әмәл етмәк истәдим.

Сонра... Сәни көрүнчә она һагг вердим, устад,
Мән дә сәнин ешгиңә иман кәтирдим, устад.
Инди сәни өлүмдән хилас етмәлијәм мән.
Устад, һәллачи Муса
Нәсиминин јолунда өз чанындан кечдисә
Дүз еләди... Сән исә
Өмрүнү баша вурмуш бир гарыдан өтәри
Алдығына дәјәрми вердијинин дәјәри?

II Нәсими

О анадыр, халигдир, о торпагдыр, о јердир.
Бүтүн јаранмышларә о ән уча дәјәрдир.
Муса кетди өлүмә,
Мөним кими јаранмыш бир инсанын јолунда,
Мән кедирәм өлүмә
Сәни, мәни, Мусаны јараданын јолунда.

Вәлиәһд

Мән ики зидд истәјин арасында чашмышам,
Һәм сәнә, һәм дә она хәјир арзулајыркән
Шәрлә гаршылашмышам.
О мәни дүшүнмәди, һеч олмаса сән дүшүн.
Ахы, мән дә инсанам, чох ағырдыр мөнимчүн
Сәнә «һаглы» демәјим,
Она олан борчуму сәнин хиласынла да
Өдәјә билмәмәјим...

II Нәсими

Бу јахшылыг дәјилдир, јахшылыға әвәздир.
Борч өдәмәк — гәрәздир.
Гәрәзсиз јахшылыгдан узагдасан сән һәлә,
Доғулмағын керчәкдир, гундагдасан сән һәлә.

Вәлиәһд

(диз чөкүр)

Һазырам мүридлијә, мән һазырам, гәбул ет!

II Нәсими

Һазырлыгсыз, еј јолчу, јола чыхмаг гәбаһәт!

Ғалх әјағәл

(Заһид кәлир)

Заһид

Бу нәдир?
Нәләр көрүр көзләрим?
Шүкүрләри! Күнү-күндән чохалыр динсизләрим.
Вәлиәһд өз тәхтини мүртәдләрә сатыркән
Аллаһа сәдагәти кимдән умум инди мән?
Көрән кими таныды һәллачини анасы,
Әршә чыхды нәләси.

(пауза)

О, Нәсими дәјилмиш, көр нечә русвај олдуғ!
Чамаатын көзүндә һечә дөнүб зај олдуғ.

(Вәлиәһдә)

Јекәнә баламы да гурбан вердим сәнә мән.
Биз сәнин хәјрин үчүн хәјримиздән кечиркән
Сән нијә су төкүрсән өзкә дәјирмәнына?
Нијә дүшмән кәсилдин сән өз ханимәнына?
Өз истичә ашына сән нијә су гатмысан?
Сән бизи алдадыркән өзүнү алдатмысан.
Јахшы мән кетдим, көрөк
Аллаһын јаздығындан бәндә нечә дөнәчәк?!

(Заһид чыхыр, башга һүчрәдә кизләниб онлара гулаг асыр)

Вәлиәһд

Хилас олду ана да,
Сөзүн вармы буна да?

(сүкүт)

Һазыр олун, бу ахшам
Сизи гачырачағам.

(Вәлиәһд кедир. II Нәсими фикирли кәзинир.
Заһид кизләндији јердән чыхыб көзәтчијә)

Заһид

Буну елә бу саат сал о мөхфи зиндана,
Ачары да вер мәнә!

(Заһид зиндана кечир)

Демәк, сәнсәч Нәсими?

II Нәсими

Бәли, мәнәм!

Заһид

Чох көзәл,
Аллаһ идин сән өввәл,
Ламәкандын, руһ идин,
Нәфәс идин, сәс идин,
Көзә көрүнмәз идин,
Нијә көзә көрүнүб әлә кечдин сән,нијә?
Аллаһа бах, сән аллаһ, аллаһ дүшүб төләјә.
Елә күман етмә ки, сән хилас олачагсан,
Сабаһ асылачагсан,

Су дашар габ доланда,
Сән күнәш батачагсан, о күнәш доғуланда!

VII ШӘКИЛ

Мејдан. Баш тәрәфдә дар ағачы. Сағдан Лоғманла Ајпара, солдан
Вәлиәһд көрүнүр.

Ајпара

Вәлиәһд, нә хәбәр?

(сүкут)

Нә олуб сәнә?

(сүкут)

Лоғман

Оғул, десәнә!

Вәлиәһд

Зәһмәтим зај олду, бачармадым мән.
Заһид габаглајыб мәни дүнәндән,
Салыб Нәсимини мөхфи зиндана.

Лоғман

Бәлкә көзәтчилә...

Вәлиәһд

Дүнән мән она
Чох шеј вә'д еләдим, о, күлүб деди:
Ачар мәндә дејил, Заһид бәјдәди.

Ајпара

Бәс инди нејләјәк?

Вәлиәһд

Чох ачизәм мән.
Заһид фитвасыны вериб дүнәндән.
Бу күн асылачаг.

Ајпара

Нә данышырсан?

Вәлиәһд

Будур, дар ағачы...

Лоғман

Башга бир күман
Јохмудур?

Вәлиәһд

Дүз иши о, өзү әјди,
Әкәр кимлијини билдирмәсәјди
Һәр шеј гуртармышды... јаман инадды
Биләрәк өзүнү о, ода атды.

(Кәндилләр көрүнүр)

Лоғман

Кәлән вар, чәкиләк!

(Вәлиһид, Ајпара вә Лоғман кедир)

Сүбһан

Мат галмышам мән.

Дејирәм көрән

Нечә гачырыблар мејиди бурдан?

Көзәтчи јох имиш?

Рәһман

Көзәтчиләрдән

Дејирләр, биринә рүшвәт верибләр.

Сонра үчүнү дә кефләндирибләр,

Одур кәтириләр.

Кәрәмәт

Өзүдүр көрән?

Сүбһан

Ону аллаһ биләр.

Кәрәмәт

Инанмырам мән.

Габагда Заһид дуа охуја-охуја кәлир. Архасынча II Нәсими сағ-солунда
көзәтчиләр кәлир.

Заһид

Еј ме'мин бәндәләр, еј мүсәлманлар,

Гәтлдән әввәлчә сизә сөзүм вар.

Пејғәмбәр ешгинә, имам ешгинә

Салават зикр един!

(Һамы салават чевирир)

Гур'ана, динә

Шәкк едән алачаг өз чәзасыны.

Һәм дә итирәчәк о дүнјасыны...

Гәтлә јетирилди нечә ил әввәл

Фәзлуллаһ — о мүртәд, алим — биәмәл.

Көнч шаир

Фәзлуллаһ һеч заман мүртәд олмајыб.

Рәһман

Бизим гәлбимиздә јери вар онун.

Сүбһан

Унудулмајыб!

Шәккәк

Унудулмајыб!

Заһид

Нәсими адыјла о күн Мусаны
Гәтл етдик...

Рәһман

Бәс бурда һәгигәт һаны?

Заһид

Бизи алдадыблар.

Кәрәмәт

Ким алдадыб, ким?

Заһид

Һәмән һәллачинин өзү.

Рәһман

Бәс һаким,

Нәдән өтрү имиш? Нијә алданыб?

Кәрәмәт

Бәлкә һәгигәти о, гәсдән даныб?

Сүбһан

Һардајды бәс сизин өз дүшүнчәниз?

Заһид

Ҷамаат, сәбр един, алдәнсаг да биз
Бир шеј итирмәдик, һагг ки, биздәдир.
Будур, Нәсими дә өнүнүздәдир.

Рәһман

Көрәсән нечәнчи Нәсимидир бу?

Кәрамәт

Он үчүнчүсүдүр.

Сүбһан

Бу ки, нәс олду.

Заһид

Елә Нәсими дә нәсдә пәс олду?

*(Әмир, Вәлидһд, Вәзир, ә'јанлар вә Лоғман кәлир.
Ҷамаат Әмирин өнүндә баш әјир)*

Бу күн бу мејдана әлаһәзрәтин
Тәшриф бујурмасы шәрәфдир бизә.
Ҷамаат, билин ки, бу шәрәфәтин
Ишығы нур верир көзләримизә.

Рәһман

(Кәрамәтин гулағына)

Шәрәфин јүкүндән сынды белимиз,
Нә гәдәр дашыјаг бу миннәти биз?

Заһид

Бизим алимләрин мәјмаглығындан
Кафирләр әлиндә мүр-мүч олмушуг.
Ҷамаат, билин ки, еһкамдыр Гур'ан,

Онун бир тәфсирә еһтијачы јох!
Тәфсир архасында еһкамы даныб
Гур'аны-Кәримни тәфтиш башланыб.

Кәнч шаир

Вериб үрәјини һагга, керчәјә,
Ахтарыр, ахтарыр һәмишә инсан.
Нијә горхурсунуз, билмирәм нијә;
Инсанын һәгигәт ахтарышындан?

(Чалпапаг кәлир. II Нәсимини диггәтлә сүзүр)

Заһид

Билин ,акаһ олун, ислам да бирдир,
Шәриәт дә бирдир, Гур'ан дә бирдир,
Шәриәтдән башга јохдур тәригәт,
Буна нә һачәт?
Исламда вәһид вар, бир, ики јохдур,
Аллаһ јеканәдир, шәрики јохдур,
Аллаһ кәламыдыр мүгәддәс Гур'ан,
Ону тәфсир едән, она гулп гојан,
Динин дүшмәнидир, јалныз бу гәдәр!
Динсиздир Гур'аны тәфсир едәнләр.

II Нәсими

Заһид, сән өзүн јахшы билирсән, јаранышдан
Аллаһын өз өвладыдыр инсан.
Өвлады даныркән атаны сән нечә севдин?
Јахдын китабы, бәс јазаны сән нечә севдин?
Мәхлуғу даныб, халигә гуллуғ нә демәкдир?
Һагдан јан өтүб, һагга оғуллуғ нә демәкдир?
Бәс өз баласындан
Аллаһа чуғуллуғ нә демәкдир?

Заһид

Өлүмә мәһкумдур шәкк едиб көјә
Јердә зир-зибили ешән гарғалар,
«Мәнәм аллаһ» — дејә, «Әнәлһәг» — дејә
Аллаһлығ фикринә дүшән гарғалар.
Онлардан бири дә будур дәјанмыш.
О, Гур'аны данмыш, о, дини данмыш,
Шәриәт адындан, Гур'ан адындан
Дардан асылачаг бу күн бу надан
Нәсими Ширвани.

II Нәсими

Көрүн ким кими
Надан адландырыр.

Чалпапаг

(Лоғмана)

Будур Нәсими?

(Лоғман башы илэ тәсдигләјир. Чалпапаг Лоғманын
гулағына нәсә пычылдајыр. Лоғман II Нәсимини диггәтлә
сүзүр.)

Лоғман

Сән нә данышырсан?

Чалпапаг

Бәли!

Лоғман

(Чалпапаға)

Бәри дур!
Һөкмдар, сөзүм вар, изн вер.

Әмир

Бујур.

Лоғман

А бала, доғрудан сән Нәсимисән?

II Нәсими

Демишәм, дејирәм, Нәсимијәм мән.

Лоғман

Ај оғул, бир дүшүн, инад көстәрмә,
Кәл өз һәјатыны күдаза вермә.

(Заһидә мұрациәтлә).

Мәгсәд бу адамы өлдүрмәкдисә,
Өлдүрүн, сөзүм јох! Нә дејим сизә.
Анчаг бу оғланы таныјырам мән,
Бу Нәсими дејил! Анд олсун кәјә!

Сүбһан

Нечә?

Кәрамәт

Бәс нијә?

(Вәлиһд ајаға галхыр, һејрәтлә II Нәсимини сүзүр)

Лоғман

Сүбут тәләб едир һәмишә ганун.

Заһид

Ахы, сән индиңә өзүндән сордун.
Нә деди?

Лоғман

Мәһкумун сөзү нә вахтдан
Сүбут сајылыбдыр, Заһид? Неч заман!
Һәлә чани дејил, чанијәм дејән.
Кетдијим Кә'бәјә анд ичирәм мән.
Бу адам Нәсими дејил, һөкмдар,
Бәлкә әлиниздә башга сүбут вар?

Заһид

Киши тәгсирини алыр бојнуна,
Әләвә бир сүбут нә кәрәк буна?
Лоғман, кәл әл көтүр бу инадындан.

Лоғман

Мән тәләб едирәм ганун адындан.

Заһид

Мәнәм дин хадими, гарышма, Лоғман,
Будур, һөкмдар да сусур баҗагдан.
Динин фитвасына гарышмағ олмаз.

Лоғман

Биз дә бу ишләри ганырыг аз-маз,
Дәлилсиз кечинмир ганун да, дин дә.
Әввәл сүбут елә!

II Нәсими

Өлмәк үчүн дә
Адамын әлиндә сүбут кәрәкмиш.
Елә бил јеримә бу, өләчәкмиш!

Заһид

Ај сағ ол! Декинән ахы, сәнә нә?

Рәһман

Ишә бах! Өлдүрмәк истәдијинә
һәлә бир «сағ ол» да сыхыр.

Заһид

(Лоғмана)

Бәри дур!

Вәлиәһд

(Әмирә)

Шаһ бабам, сән әллаһ, сән ону сусдур!
Нәсими дејилсә бу шәхс, һөкмдар,
Ону өлдүрмәјин нә мә'насы вар?

Заһид

Нәсими адыјла өлүмә кедән
Јүз гат горхулудур бир Нәсимидән.
Бу адам Нәсими олмаса белә
Өлүмә лајигдир һәрәкәтијлә.

Лоғман

Амма шәхсијјәти билинмәјән кәс
Шәриәтә көрә асыла билмәз.

Заһид тамам тәрк-силаһ олур. Ортаја дәрин сүкут чөкүр. Издиһамын
ичәрисиндән Чалпапағ чыхыр, һөкмдарын гаршысына кәлир.

Чалпапағ

Мәни дә динләјин, бөјүк һөкмдар,
Ширвандан кәлмишәм, сизә сөзүм вар.

Әмир

Јахын кәл.

Чалпапағ

Һөкмдар, дүз дејир Лоғман.
Мәним өвладымдыр бу чаван оғлан.
Ады да Туралдыр, сорун өзүндән.
О, Нәсими дејил, јалварырам мән,
Ону азад един.

(Дәрин сүкут)

Оғул, динсәнә!
Һөкмдар, бағышла ону сән мәнә.
Ону өлдүрмәклә бир шеј дүзәлмир.

(Әмирин ајағларына дөшәнир)

II Нәсими—Турал

Галх, ата!

Чалпапағ

Өзүнә јазығын кәлмир,
Бары мәни дүшүн.

II Нәсими—Турал

Ата, галх, ата
Сәнә јарашармы алчалмағ, ата?

Заһид

Сиз нә дејирсиниз инди һөкмдар?

Әмир

Мәнин бу адама суалларым вар:
Өлүмү һәјатдан уңа тутурсан.
Јашамағ бу гәдәр учузмуш, оғлан?

II Нәсим и—Турал

Зүлмлә һәмишә үз-үзә кәлдим,
Усаныб јорулдум, дүзү, мән даһа.
Көрүрәм, јаманча үстәләнмишәм,
Јохдур умачағым зүлмдән даһа.

Әмир

Амалын нә имиш, де көрәк сәнин?
Кимдир бу дүнјада достун, дүшмәнин?

II Нәсим и—Турал

Јохдур бир сәрвәтим сөзүмдән өзкә,
Әлачым галмады дөзүмдән өзкә,
Дүшмәним өзүмәм, өзүмдән өзкә
Инди горхмалыјам де кимдән даһа?

Әмир

Дүзү, һејран галдым шүчаәтинә,
Өлүмдән горхмурсан, бунун сирри нә?

II Нәсим и—Турал

Аддадым Араздан, кечдим Фәратдан,
Инди пијадајам, дүшмүшәм атдан.
О гәдәр горхмушам мән бу һәјатдан,
Зәррәчә горхмурам өлүмдән даһа.

Әмир

Заһид, бу адамын кини, нифрәти
Башгадыр,
дүшмәни еһкам, дин дејил.

Мәним зүлмүмдәндир һәр шикајәти,
Мәним мәһбусуммуш о, сәнин дејил!

II Нәсим и—Турал

Сәнин зүлмүнә дә һағг газандыран
Заһидин динидир.

Заһид

Көрдүнмү султан?
Илан ганындан да ганы сојугдур,
Өлүмдән ајры бир әлачы јохдур.

Әмир

Доғру бујурурсан, Заһид әфәнди,
Асылсын!

Чалпапағ

Әлими мән инди анчағ
Атаја ачмышам, һөкмдара јох.
Үч илдир дүнјаны мән долашмышам,
Бала һәсрәтилә дағлар ашмышам.
Нә күнүм күн олуб, нә кечәм кечә,
Нәһәјәт тапмышам, инди мән нечә
Баламы итирим тапдығым күнү?
Көјләр дә, јерләр дә көтүрмәз буну.

II Нәсим и—Турал

Јалварма!

Чалпапағ

Ај оғул, ајры чарә јох!

(Һөкмдара әл ачыр)

Сән дә бир атасан!

Заһид

Биз сәнин нечә
Ата олдуғуну көрдүк инди чә.
Сәнин тәрбијәндән кафир көјәрмиш.

Чалпапаг

Ону да көјөртди бу вахт, бу кәрдиш!

Заһид

(Һөкмдара)

Күнаһы җыхырлар дара дүшөндө
Кәрдишин бојнуна...

(Чалпапага)

Атајам мән дә...
Балама дүз јолу мән көстөрмишәм,
Ону дин јолунда гурбан вермишәм.

Чалпапаг

(Әмирә)

Бу ағ сачларымын һәр бирилә мән
Дуачын оларам сәнә бу күндән.
Әфв елә, јада сал виҗданы, дини,
Көстөр, бурда көстөр әдаләтини.

Көзәтчиләр голлары бағлы һалда Заһид оғлу Дәјанәти кәтирирләр.

Заһид

(Дәјанәтә диггәтлә бахыр)

Илаһи, бу сәнсэн?.. Шүкүр аллаһа!
Јох дәрдим даһа!

(Заһид Дәјанәтин бојнуна сарылыр)

Голларын бағлыдыр?

(Вәзирә)

Бу нә демәкдир?

Вәзир

Заһид, бу суалын нәјә көрәкдир?
Онун өзүндән сор.

Әмир

Вәзир, кимди бу?

Вәзир

Гибләм, Дәјанәтдир, Заһидин оғлу.

Әмир

Бәс бу ки, өлмүшдү?

Вәзир

Јох, сағмыш һәлә.
О күндән сатылыб һәллачиләрә.
Будур оғурлајан мејиди, гибләм.

Заһид

Еј мәним пәнаһым, архам, јеканәм,
Вәзир дүзмү дејир?

(сүкут)

Јох, ола билмәз,
Заһидин баласы сатыла билмәз.
Јаландыр, бөһтандыр бу дејиләнләр,
Еләми, әј оғул, еләми?

(сүкут)

Әмир

Јетәр!
Ишә бах! Көзләрим кор имиш мәним,
Очаг башындајмыш демә дүшмәним.

Вәзир

Оғлун үрәјини шејтана вермиш.

Заһид

Хәјала кәлмәјән баша кәләрмиш!

К е р а м е т

Заһид әфәнди́нин тәрби́ясиндә
Кафир кө́жәрмә́иб.

Р ә һ м а н

Бәс нә кө́жәрмиш?

Ш ә к к а к

Оғул атасынын тәрби́ясини
Күлө́жә вермиш.

К ә н ч ш а и р

Заһид кө́жәрмә́миш, инсан кө́жәрмиш!

Ә м и р

Заһид, йенә́дәми инана́г сөзә?
Бир то́йда, бир йа́сда дүртү́рдүн кө́зә
Шәһид олду́ғуну сән бу йе́нсүзүн.
Демә ха́ин имиш, кө́рүрсән өзүн.
Инди дә ча́ваб вер хә́янә́тинә.

З а һ и д

Мә́'зурам, һө́кмдар, нә де́жим сәнә.

А й п а р а

Вә́лиә́һд, дар кү́ндүр, кө́мәк ет она,
Гы́йма аман кү́нү хиласка́рына.

Д ә ј а н ә т

Ата, мә́нимки дә бу́ра гә́дәрди.
Ме́рданә га́ршыла сән кә́л бу дәрди.
Сә́нин өз јо́лун вар, мә́ним өз јо́лум.
Кә́л мә́ни бағы́шла, гу́рбанын о́лум.

З а һ и д

Рә́дд ол, сән бу́ндакы чә́сарә́тә бах!
Ата шә́рәфини та́пдајан алча́г!

Мү́гәддәс исла́мы тө́фтиш е́йләјән
Һу́руфи мә́сләкә, о јо́ла лә́'нәт!
Ата вү́гарыны сы́ндыран, ө́јән
Белә бир ө́влада, о́ғула лә́'нәт!

Ә м и р

Инди сән де кө́рәк, ө́ј дин ата́сы,
Динә тү́пүрә́нин нә́дир чә́засы?

З а һ и д

О́нун дини́мизә хә́янә́тиндә
Мән дә кү́наһка́рам, һө́кмдар, мән дә!
Бунунчу́н ә́ввә́лчә ө́лдү́рүн мә́ни,
Кө́злә́рим кө́рмә́син бу фа́чиә́ни.

(Һамы һе́јрәт и́чиндә Ә́мирин гә́рарыны кө́злә́йир!)

Ә м и р

Ө́зүн а́смалысан, о́ну, сән ө́зүн!

Л о ғ м а н

Бө́јүк олма́малы чә́за кү́наһдан.

В ә л и ә һ д

Ата, го́рхун јо́хму сә́нин аллаһда́н?

Ә м и р

Аллаһын ә́мриди́р Ә́мирин ә́мри.

Л о ғ м а н

Ама́ндыр һө́кмдар, ата ө́ллә́ри
Ө́владын га́нына бу́лаша билмә́з.

Ә м и р

Гән ни́јә? А́сача́г!

В ә л и ә һ д

Ә́фв е́лә!

Ә м и р

Сән кәсі

З а һ и д

Һамыҗа өрнәксән әмәлләринлә
Инди ас оғлуну өз әлләринлә!

Ә м и р

Дүз гырх ил бу тәхтә гул олмушам мән.
Әмринә, һөкмүнә јол олмушам мән.
Сәнә хор бахана диван тутмушам,
Сәнин сәһвини дә мән доғрултмушам.
Инди өзүн сөјлә, буму кұнаһым?
Алчалтма сән мәни, еј гибләкаһым!

Ә м и р

Мән елә оғулу өз әлләримлә
Доғрар, тикәләри бир-бир сәјардым.
Онун өлүмүнә дејил, мән анчаг
Нанкор олдуғуна јас сахләјардым.

Ч а л п а п а г

Һөкмдар, тутмушуг биз әтәјиндән,
Нолар, өвладларын кұнаһыны сән,
Әфв ет аталарын аталығына,
Аллаһ әвезини гајтарар сәнә.

Ә м и р

(Заһидә)

Әмрә әмәл ет!

З а һ и д

Бу нә мүсибәтдир, пәрвәрдикара,
Мән һара, вердијин бу чәза һара?
Әјилмәз башлары әјдим гибләнә.
Бәс бу нә зүлмдүр көстәрдин мәнә?
Сән сындырдын мәни, сән гырдын мәни,
Чәһәннәм одуна јандырдын мәни,

Гој аләм бүрүнсүн мәним түстүмә,
Дүнјанын лә'нәти јассын үстүмә.
Чәфакеш гулуна буму шәфғәтин?
Аллаһ, һаны сәнин бәс әдаләтин?

К ә н ч ш а и р

Өзүн јыхыланда еј дин атасы, w
Нә тез дөнүб олдун аллаһа аси?

Д ә ј а н ә т

Ата, галх ајаға!

(Әмирә)

Өвлад өнүндә
Атаны бу гәдәр алчалтмаг олмаз.
Әкәр бачарырсан, мәни өзүн ас!

Ә м и р

Атан асмалыдыр, өз атан сәни,
Јарамаз јарадыб јарадан сәни,
Һөкмдар әлләри пак вә мүгәддәс!
Мурдарын нәш'инә тохуна билмәз.
Өвлад атасыны сатыбса, фәрјад!
Ата өз гулуна гул олмалыдыр.
Ата гајәсини тапдајан өвлад
Атанын әлилә боғулмалыдыр!

В ә л и ә һ д

Шаһ бабам, бу јердә үзрүм вар, дајан,
Чохму архајынсан өз өвладындан?

Ә м и р

Нә дедин?

В ә л и ә һ д

Мәни дә јахшы көр, ата,
Ән бөјүк кұнаһкар оғлундур, ата.

Ә мир

Анлаја билмирәм, дәлисән, нәсән?

Вәлиәһд

Јох, инди һәр шеји дәрк едирәм мән.
Сәнә һөкмдар тәк ағыр олса да,
Динлә инсан кими, мәни сән, ата.

Ә мир

Заһид, башла керәк!

Заһид

Јалварырам мән.
Ричамы гәбул ет, кеч бу әмрдән.

*(Ајпара чамаатын ичиндән чыхыб һөкмдарын гаршысына
кәлир, үзүнү Заһидә тутур)*

Ајпара

Ата! Атаја бах, ричасына бах!
Дөвран бәдхәһлыға доланмыр анчаг.
Данышан дил дејил, јох-јох, көнүлдүр.
Дәјанәт өлүрсә, мәни дә өлдүр!

Вәлиәһд

Илаһи!

Ә мир

Нә дејир, нә үјүдүр бу?
Вәзир, сөјлә, кимин күчүјүдүр бу?

Лоғман

Һәр кәсин өз ады, өз үнваны вар,
Мән ит олмамышам һеч вахт, һөкмдар.
Амма ит гудуруб далајан заман
Ипини чәкмишәм онун астадан.

Ә мир

Сәлим көпәк идин, алдым көлкәмә,
Сән бу ләхләхәни салдын өлкәмә.
Вәзир дүз дејирмиш, гаты дүшмәним
Һәллачи дејилмиш, сәнсәнмиш мәним.
Вәзир, һаны чәллад, де һазыр олсун!

Вәзир

Һазырдыр, һөкмдар!

Ә мир

Бојну вурулсун.
Әввәл бу күчүјүн, сонра бу итин.
Чәзасы өлүмдүр һәр хәјанәтин!

Вәлиәһд

Ата, мәни динлә.

Ә мир

Ешитмирәм мән!

Вәлиәһд

Бычаг боғаздадыр, ешидәчәксән.
Дүнјада һәр шејә ахы сәбәб вар.
Дәјанәтлә мәни әсир алдылар.
Бир соруш, бәс ордан мән нечә гачдым?
О заман дүзүнү данышмамышдым.

Ә мир

Һәр шеји билирәм.

Вәлиәһд

Изн вер.

Ә мир

Дәјан!
Сәни хилас едиб онда икид тәк.
Вәлиәһд јолунда өлүмә кетмәк

Онунчүн абәди бир кәләчәкди...
Мәзнәбдән дәнмәси бәс нә демәкди?
Мусанын нәш'ини оғурламасы,
Мәзара көммәси бәс нә демәкди?

Вәлиәһд

Ата, күнаһсызды о, бурда тамам,
Нәш'и дәфн етмәји мән тапшырмышәм.

Әмир

Нечә? Сән нәчисән? Ахы, сән кимсән?

Вәлиәһд

Инсана чәзаны ешитмишәм мән,
Мејидә чәзаны мәгбул сәјмырам.

Әмир

Чаваб вер, сән кимсән? Нәмәкбәһарам!
Онда биз нәчијик? Мәкәр өлмүшүк?
Нијә данышырсан башындан бөјүк?

Вәлиәһд

Чүнки мән кечәдән күндүзә кәлдим,
Бөјүк башлар илә үз-үзә кәлдим.
Һәјат онлар үчүн бир ағыр јүкдүр,
Көрдүм, өзләриндән чох-чох бөјүкдүр,
Онларын инаныб тапындыглары.

Тәригәт нә имиш? Синә дағлары!

Фикир саһибидир онлар, һөкмдар,

Сиз дејин, фикирдә гәбаһәтми вар?

Мән гулам, нөкәрәм, ушағам, нәјәм?

Нијә сәнин кими дүшүнмәлијәм?

Нијә мәни мәнән алырсыныз сиз,

Нијә чәрчивәјә салырсыныз сиз

Мәним дүшүнчәми, мәним фикрими?

Дүшүнмәк истәрәм мән өзүм кими!..

Нәдир бу еһкамлар, нәдир ганунлар?

Ахы, өз фикринә инаныр онлар.

Елә бунунчүн дә фикир јолунда
Өлүмә һазырдыр бу гәһрәманлар.
Бәс сиз? Дин јолунда бах, бунлар кими
Өлүмә мәрданә кедәрдинизми?
Јох!..

Дәјанәт

Чүнки гулсунуз өз камыныза,
Бир амал ешгинә сиз јанмырсыныз.
Чүнки дининизә, инамыныза
Сизләр бизим кими инанмырсыныз.
Сизин гәлбиниз дә буздан сојугдур.
Дин дә бир фикирдир, бу ки, сирр дејил.
Фикрин ки, јолунда өләни јохдур,
Демәк, үјдурмадыр, о фикир дејил!

(Чамаат тәләтүмә кәлир)

Вәлиәһд

Һөкмдар, өмрүндә јалныз бир кәрә
Бах әли габарлы бу бәдбәхтләрә.
Јахшы бах, јахшы бах, көр нә күндәдир. W
Онларын аллаһы өз ичиндәдир.
Сизин аллаһыныз һардадыр көрән?
Сизин аллаһыныз јохмуш әзәлдән.

Заһид

Динлә, еј һөкмдар, бу тәһгирләри.
Тапданды мәзнәб дә, тапданды дин дә.
Буну көзләјирдим бајагдан бәри.
Мән чохдан билирдим Вәлиәһдин дә
Һәгигәт јолунда имтинасыны.
Бу да сәнин оғлун, вер чәзасыны!

(Чамаат тәләтүмә кәлир)

Чамаатын хору

Аллаһ адлы үлвијјәти
Өз гәлбиндә көр дејирик.
О гүдрәти, о һикмәти
Көрмәјинә кор дејирик.
Һагг јолунун чәфасына
Дөзәнләрә әр дејирик.
«Аллаһү-әкбәр» демишик,
«Инсанү-әкбәр» дејирик.

Әмир

Сусдурун онлары!

(Кешикчиләр әл-ајаға дүшүр, чамаат онлары кері итәләјир)

II Нәсими — Турал

Бунлар наһагдыр.
Фикир ојандыса, сусмајачагдыр.
Фикир — өлүмү дә мат гојачагдыр
һәгигәт адланан иман јолунда.
Гурбанлар көрмүшүк гәдәрсиз гәдәр.
Амма шәр јолунда, јалан јолунда
Өләһ көрмәмишик һәлә бир нәфәр.

Әмир

Һеч демә сарај да Нәсимиләшмиш,
Бәс һара апарыр бизи бу кәрдиш?
Һүруфи мәсләки тутуб өлкәни,
Тәрки-силаһ етди өз балам мәни!

Рәһман

Дөрд ата, дөрд өвлад! Дурмуш јан-јана,
Еј Әмир, еј Заһид, инсан-инсана
Јанаша билмәзми бир инсан кими?
Сиз бала дағынын ағырлығыны
Инди бунлар кими һисс етдинизми?
Бәли, һисс етдиниз! Нијә чатмады
Бәс бу чамаатын дәрди, фәрјады
Сизин о кар олмуш гулағыныза?
Амма дөзмәдиниз өз дағыныза.
Инди дәрдиниздән сиз доғулдунуз,
Рүтбәдән сыјрылыб инсан олдунуз!

*(Сарај әһли һејрәт ичиндә бир-биринин үзүнә бахыр.
Һеч кәс нә едәчәјини билмир, кәркин вәзијјәтдә пәрдә
гапаныркән)*

Лоғман

Јаланла кәрчәјин чарпышмасындан
Әсрләр јашады или дүнјанын.

Һәгигәт инчөләр, амма гырылмаз,
Фәрјадла ачылды дили дүнјанын. *W*

Көнч шаир

Һәјатын нәш'әси бизи чашдырар,
Фикир—һәгигәтә гапы ачдырар.
Бизи заман-заман улулашдырар
Мөһнәти, зилләти улу дүнјанын.

II Нәсими — Турал

Мөрдлијә чағырыр бу күн һәр кәси
Дәриси сојулан шаирин сәси. *W*
Узаг әсрләрдән кәлир нәфәси
Дири дүнјамыза өлү дүнјанын.

1981 — 1984.

ПОЕМАЛАР

КҮЛУСТАН

Азәрбајҹанын бирлији вә истиглалі-
јәти уғрунда чарпышан Сәттар хан,
Шейх Мәһәммәд Хијабани вә Пишә-
вәринин әзиз хатирәсинә

Ипәк јайлығыјла о, аста-аста
Силиб ејнәјини көзүнә тахды.
Әјилиб јавашча масанын үстә
Бир мөһүрә бахды, бир гола бахды.

Кағыза һәвәслә о да гол атды,
Додағы алтындан күлүмсәјәрәк.
Бир гәләм әсрлик һичран јаратды,
Бир халгы јарыја бөлдү гылынч тәк.

Өз сиври учујла бу ләләк гәләм,
Дәлди синәсини Азәрбајҹанын.
Башыны галдырды,
Анчаг дәмбәдәм
Кәсдиләр сәсини Азәрбајҹанын.

О күлдү кағыза гол чәкән заман,
Гыјды үрәкләрин һичран сәсинә.
О күлдү һагг үчүн даим чарпышан
Бир халгын тарихи фачиәсинә.

Әјләшиб кәнарда топсаггал аға,
Һәрдән мүтәрчимә суаллар верир.
Чеврилир каһ сола, бахыр каһ саға,
Башыны јелләдиб тәсбег чевирир.

Гојулан шәртләрә разыјыг дејә,
Тәрәфләр гол чәкди мұаһидәјә...
Тәрәфләр ким иди?

Һәо икиси јад!
Јадлармы едәчәк бу халга имдад?! }

Гој галхсын ајага руһу Томрисин,
Бабәкин гылынчы парласын јенә.
Онлар бу шәртләрә сөзүнү десин,
Зәнчири ким вурду шир биләјинә?

һаны бу елләрин мәрд оғуллары?
Ачын бәрәләри, ачын јоллары.
Бәс һаны бу әсрин өз Короглусу —
Гылынч Короглусу, сөз Короглусу?

Бабаларын шә'ни, шәрәфи әлбәт,
Бизә әманәтдир, бөјүк әманәт...
Јохму ганымызда халгын гејрәти?
Белә сахлајарлар бәс әманәти?

Гој илдырым чахсын, титрәсин чаһан!
Үрәкләр гәзәбдән чошсун, партласын.
Дам һагг јолунда гылынч галдыран
Икид бабаларын кору чатласын!

Гој әјсин башыны вугарлы дағлар,
Мәтәми башланды бөјүк бир елин.
Мәрсижә сөјләсин ахар булаглар,
Ағылар чәһирсын бу күн ғыз, кәлин!..

Тәрәфләр сәкитдир, гәзәбли дејил,
Мәһв олан гој олсун, онлара нә вар.
Имзалар атылып бир-бир, елә бил,
Севки мәктубуна гол чәкир онлар.

Атыб имзасыны һәр кәс вараға
Әјләшир сәкитчә кечиб јеринә.
Ејнәкли чәнабла, тәсбәһли аға,
Галхыб әл дә верир бири-биринә.

Онларын бирләшән бу әлләрилә
Ајрылып икијә бир ел, бир Вәтән.
Ахыдыб көзүндән јаш килә-килә,
Бу дәһшәтли һала нә дејир Вәтән?

Бир дејән олмады, дурун ағалар!
Ахы бу өлкәнин өз саһиби вар.
Сиз нә јазырсыныз, бајагдан бәри, —
Бәс һаны бу јурдун өз саһибләри?

Бәс һаны һәгигәт, бәс һаны ганун?
Гочадыр бу јурдун тарихи, јашы.

Бәс һаны көксүнә сәрһәд гојдуғун,
Бир ваһид өлкәнин ики гардашы? }

Көрәк бу һичрана, бу мүсибәтә,
Онларын сөзү нә, гәрәзи нәдир?
Бу халг әзәл күндән дүшүб зилләтә,
Өз доғма јурдунда јохса кәләдир?

Нечә ајырдыныз дырнағы әтдән —
Үрәји бәдәндән, чаны чәсәддән?
Ахы ким бу һаггы вермишдир Сизә,
Сизи ким чағырмыш, Вәтәнимизә?

Нечә вахт сәнкәрдә һеј улашдылар,
Күлүстан кәндиндә сөвдалашдылар
Бир өлкә икијә
Ајрылсын дејәл..

Көј дә курулдамыш дејирләр о күн,
Чәлләри, дүзләри булудлар сармыш.
О көј курултусу улу Бабәкин
Руһујмуш, һәнкүрүб фәрјад гопармыш.

Күлүстан кәндинин күл-чичәкләри
Бир күнүн ичиндә солду, саралды.
«Күлүстан» бағланды, о күндән бәри,
Бу кәндин алнында бир ләкә галды.

Бағры көз-көз олду «Јаныг Кәрәм»ин
Тәлләр инилдәди, јанды, нә јанды.
Ашығын сазында даһа бир һәзин,
Даһа бир јаныглы пәрдә јаранды.

Һәмин күн өлкәни апарды сел, су,
Тутулду чәһрәси күнүн, ајын да.
Гоча Нәбатинин ешги, арзусу,
О күн батмадымы Арпа чајында?

Ағлајыб дағлардан әсән күлөкләр,
Бу мәш'ум хәбәри әләмә јайды.
Санки дилә кәлди күлләр, чичәкләр:
«Бу ишә гол гојан голлар сынајды».

Аразын сулары гәзәбли, дашгын,
Ширин нәғмәләри аһдыр, һарајдыр,
Вәтән гуша бәнзәр, ганадларынын
Бири бу тајдырса, бири о тајдыр.

Гуш ики ганадла учар, жүксәләр,
Мән нечә жүксәлим тәк ганадымла?
Үрәкләр бу дәррдән түгәна кәләр,
Ахар көзүмүздән јаш дамна-дамла.

Чәнаблар, бир анлыг дүшүндүнүзмү?
Вердијиниз һөкмүн ағырлығыны?
Бу һөкмүн дәһшәти әллими, жүзмү?
Биз нечә көтүрәк бу көз дағыны?..

Башы кәсиләндә бу мәғрур елин
Көнүл фәрјадыны һисс етдинизми —
Гоча Фүзулинин, икид Бабәкин
Е'тираз сәсини ешитдинизми?
Чәнаблар, бир дамначы мүрәккәблә сиз
Дүшүнүн, нәләрә гол чәкмисиниз?

Бир дамначы мүрәккәб бир вәтәндашы
Ганына булајыб икијә бөлдү.
Бир дамначы мүрәккәб олуб көз јашы
Илләрлә көзләрден ахды, төкүлдү.

Мин ләкә вурдулар шәрәфимизә
Вердик, саһибимиз јенә «вер» — деди.
Лап јахшы еләјиб доғрудан, бизә
Бири «баран» — деди, бири «хәр» — деди.
Бизи һәм једиләр, һәм дә миндиләр,
Амма далымызча һеј дејиндиләр.

Һөкмү көр нә гәдәр бөјүкмүш анын.
Мөһүр дә басдылар вараға тәклар.
Јох, варағын дејил, Азәрбајчанын
Көксүнә дағ бојда дағ басды онлар.

Имзалы, мөһүрлү еј чансыз вараг,
Нә гәдәр бөјүкмүш гүввәтин, күчүн.
Әсрләр бојунча вурүшдуг, анчаг
Сәрсыда билмәдик һөкмүнү бир күн.

Еј кағыз парчасы, әввәл һеч икән,
Јазылыб, голланыб јохдан вар олдун.
Бөјүк бир милләтин башыны кәсэн,
Голуну бағлајан һөкмдар олдун.

Бир ели икијә параладын сән
Өзүн кағыз икән параланмадын,

Көксүнә јазылан гәлб атәшиндән,
Нијә алышмадын, нијә јанмадын?

Араз сәрһәд олды, әсди күләкләр,
Сулар јатағында галхды, көпүрдү.
Үстү дамна-дама тахта дирәкләр,
Чајын көнарында сәф чәкиб дурду.

Сулар, сизден тәмиз, нә вар дүнјада?
Ләкәдән халидир ахы гәлбиниз.
Бағрыңыз алышыб нијә јанмады
Бу чиркин әмәлә гол гојанда сиз?

Еј Араз, сәпирсән, көз јашы сән дә
Кечдикчә үстүндән чөлүн, чәмәнин.
Сәни арзуларә сәдд ејләјәндә,
Нијә гурумады суларын сәнин?

Дајаныб Аразын бу тајында мән
«Чан гардаш» дејирәм, о да «чан» дејир.
Еј заман, сорғума чаваб вер, нәдән
Сәсим јетән јерә әлим јетмәјир...

Гарышыб көзүмдә, гарышыб әләм,
Дәрд-дәрди доғрајыр, гәм-гәмдән кечир.
Аразын үстүндән кечә билмирәм,
Араз дәрдим олуб, синәмдән кечир.

Тахта дирәкләри торпаға дејил,
Гојдулар Фүзүли диваны үстә.
Јарыја бөлүндү жүз, жүз әлли ил
Кәрајлы, бајаты, муғам, шикәстә.

Дәмир чәпәрләри ешгим, диләјим
Тарихим, ән'әнәм үстә гојдулар.
Јарыја бөлүндү чаным, үрәјим,
Јарыја бөлүндү Аразда сулар.

Тахта дирәкләри гојдулар, ах, ах!..
Гәлбимин, руһумун. дилимин үстә,
Биз күлдүк, ағладыг, јенә дә анчаг
Бир сазын, бир телин, бир симин үстә.

Үрәкдән үрәжә көрпү? Бир дајан!
Дәрдимиз динирсә бир сазын үстә.
Шәһријар јаралы мисраларындан,
Көрпү салмадымы Аразын үстә?!

Бу тајдан о таја ахышды сел тәк
Көзә көрүнмәјән көнүл телләри.
Бу селин өнүнү нә чај, нә дирәк,
Кәсә билмәмишдир жүз илдән бәри.

Ағалар билмәди бирдир бу торпаг
Тәбриз дә, Бақы да Азәрбајчандыр,
Бир елин руһуну, дилини анчаг
Кағызлар үстүндә бөлмәк асандыр.

Бөл, кағыз үстүндә, бөл, кечә-күндүз,
Торпағын үстүнә дирәкләр дә дүз,
Күчүнү, әзмини төк дә мејдана,
Гошундан, силаһдан сәдд чәк һәр јана.
Торпағы икијә бөләрсән, анчаг
Чәтиндир бәдәни чандан ајырмаг!

Ајырмаг кимсәјә кәлмәсин асан,
Бир халгын бир олан дәрди-сәрини.
О тајдан бу таја. Мустафа Пајан
Охујур Ваһидин гәзәлләрини.

Доланды зәманә, дөндү гәринә,
Шаирләр од төкдү јенә дилиндән.
Вурғунун о һәсрәт нәғмәләринә
Шәһријар сәс верди Тәбриз елиндән:

«Һејдәр баба, көјләр гара думанды.
Күнләримиз бир-бириндән јаманды.
Бир-бириздән ајрылмајын, аманды,
Јахшылығы әлимиздән алдылар,
Јахшы бизи јаман күнә салдылар.

Бир учајдым бу чырпынан јелинән,
Говушајдым дағдан ашан селинән,
Ағлашајдым узаг дүшән елинән,
Бир көрәјдим ајрылығы ким салды,
Өлкәмиздә ким ғырылды, ким галды».

1959.

АҒЛАР - КҮЛӘҢ

(Ишләнмиш вариант)

1. УСҖАН

«Һүммәт, а вәтәндашлар!
Гејрәт, а вәтәндашлар!»

САБИР

Гызыл јаз гәләмилә
Нахыш вурур торпаға.
Гышдакы мәшәггәти
Унутдурур торпаға.
Шамаһыда Сабирин
Балача бағчасында
Әјләшиб ики јолдаш, —
Ики дост, ики сирдаш.

Сәһһәт, Сабир... ики гәлб
Сәсләнир, бир-биринә
Көкләнән симләр кими.
Бир нәғмәнин ешгинә
Бир динән симләр кими.

Сәһһәт

Бәли, падишаһымыз
Тәзә бир фәрман вериб.
О, өлүјә азадлыг,
Диријә зиндан вериб.

Са бир

Ағыз јуммагдыр анчаг!
Бу да тәзә фырылдаг!..
Чешмәләр тәшнәсинә
Бирчә удум азадлыг,
Һарда, һарда галмысан,
Мәним сујум азадлыг,
Мәним одум азадлыг?!
Сәнсиз күлә биләрми
Үзүмүзә сәадәт?

Сəһһəт

Нејләјек, бир удум да
Удумдур... нечə лə'нəт!..

Сабир

Мин арзу бəслəјирəм,
Мəн ахы һəр нəфəсдə.
Ганəдым вар, кəјүм јох,
Нечə учум гəфəсдə?..

Азадлыг — сəһəримдир;
Ешгимдир, илһамымдыр.
О, дəнизим, јелкəним,
Əсил һаггымдыр мəним!
Нечə үмман јарадар
Аһымдан кəјə галхан
Јалныз бирчə булудум?!
Ннјə мəнə һаггымы
Версинлəр удум-удум?
Хəјалым азад олсун,
Дүшүнчəм азад олсун.
Үрəјимин сөзүнү
Мəн јазмаг истəјирəм,
Гој гəлəм азад олсун.
Мəн кəрмəк истəјирəм,
Кəзлəрим азад олсун.
Данышмаг истəјирəм,
Сөзлəрим азад олсун.
Гышгырмаг истəјирəм,
Гој дилим азад олсун,
Додағым азад олсун.
Ешитмəк истəјирəм,
Гулағым азад олсун.
Əсарəт зəнчирини
Мəн гырмаг истəјирəм,
Голларым азад олсун.
Кəзиб бүтүн дүнјаны
Арзуму гулаглара
Бағырмаг истəјирəм,
Јолларым азад олсун!
Истəјирəм азадлыг
Мəни јəрдəн кəтүрəн
Мəһкəм бир ганəд олсун.
Истəмирəм азадлыг

Гуруча бир ад олсун!
Əлəмлəр бəстəсијəм,
Мəн арзунун сəсијəм,
Мəнə дəрман нејлəсин,
Мəн арзу хəстəсијəм.
Ичиб-ичиб дојунча
Азадлыг чешмəсиндəн,
Сəндүрəјдим одуму.
Чешмəлəр тəшнəсинə
Əзүн сөјлə, нејлəјəр
Сујун бирчə удуму?..

Сəһһəт

Мəкəр кəрмəмисəнми
Дамчы нечə даш дəлир?

Сабир

Дəлир, чох јаваш дəлир.

Сəһһəт

Дəгигəлəр, саатлар
Ахыр дөнүб ил олур.
Дама-дама кəл олур.
«Молла Нəсрəддин»ə бах,
Ону заман јаратды.
Мирзə Чəлил дамчыдан
Ахы, үмман јаратды.
Инди о бөјүк əдиб
Сəни чағырыр, сəни, —
Дəјə Сəһһəт чибиндəн
Чыхартды мəчмуəни.
Заманын əсəблəри
Инди чəкилиб тарым.
Оху илк сəһифəни:
— «Сизи дəјиб кəлмишəм,
Мүсəлман гардашларым...»

Сабир јата билмəди
О кечəни сүбһəдəк.
Ачылды арзулары
Кəзүндə чичəк-чичəк.

Нәдир һәлә билмирәм
 Мән о кечәнин ады;
 Бирчә буну билирәм
 О кечә... ah... о кечә
 «Тәк сәһәри доғмады»;
 Доғду көйү, јери дә.
 Доғду бизә тәзәдән
 Мирзә Әләкбәри дә.
 Дан јери ағаранда,
 О, галхыб јатағындан
 Ачды пәнчәрәсини.
 Динләмәјә башлады
 Бағчада «hop-hop» дејән
 Шинәбубун сәсини.
 Бу сәһәрә, бу сәсә,
 О нијә сәчдә гылды?
 Ачдығы о пәнчәрә
 Бағчаја ачылмады.
 Ше'римизә ачылды.
 Гәләм нәлә гопартды,
 Кағыза дәјән кими
 Бу сәс кағыз үстүнә
 Дағ басды, од чиләди.
 Бу сәс әсрләр боју
 Јатан бабамы белә
 Јухудан силкәләди.
 «Јох, мән чығырмалыјам,
 Јох, мән бағырмалыјам!
 Көмәјимә, дадыма
 Көјү чағырмалыјам,
 Јери чағырмалыјам!
 Мән бүтүн гајдалары,
 Ганунлары, сәдләри
 Дағыдыб гырмалыјам!
 һансы ганунда вар ки,
 Өз сәрвәтин, өз варын
 Өзүнә гәним олсун?
 Дүнәнин јетим олсун,
 Бу күнүн јетим олсун.
 һансы ганунда вар ки,
 Өз елиндән оласан,
 Өз дилиндән оласан?
 һәдәф дә сән оласан,
 Күллә дә сән оласан?»

һансы ганунда вар ки,
 Бир халгын ана дили

Дилим-дилим кәсилә.
 Од ичиндә јанасан,
 Сәнә јасаг едәләр
 «Јандым» демәји белә?..

Халгларын чәркәсиндә
 «Мән дә варам» дејирәм.
 Бу дүнјадан өзүмә
 Әдаләт истәјирәм,
 һәгигәт истәјирәм.
 Мән «һүммәт истәјирәм,
 Мән гејрәт истәјирәм...»
 Мин илдир сирдашымыз
 Әләм олду, гәм олду.
 Нијә, нијә бәс бизим
 Гејрәтимиз кәм олду?

Јарым бу тајда галды,
 Јарым о тајда галды.
 Тојум бурда чалынды,
 Јарым о тајда галды.
 Даһа бу әзаблара
 Чанымда бир табым јох.
 Мән төпәдән-дырнаға
 Суалам... Чавабым јох...
 Билмирәм өз әлимдән
 Мән һара, һара гачым?
 Бир әлим ганлым олду,
 Бир әлимсә һарајчым!
 Бизи хәлбирә гојуб,
 Совурдулар һавәја!
 Биз тоз олуб әләндик.
 Мин илдир аһамыздан
 Сүд јеринә гәм әмдик.

Инләдикчә азалмыр,
 Дәрәдләримиз даһа да
 Үрәкдә көз-көз олур.
 Бу һагдыр, ағладыгча
 Киши гејрәтсиз олур.
 Биздән сонра ојанан
 Ала билди һаггыны,
 Биз һәлә ағлајырыг,
 Тарихин төкәринә
 һеј үмид бағлајырыг.
 Јох, мән бағырмалыјам,
 Јох, мән чығырмалыјам!...»

2. ҮРӘК ВӘ ЧӨРӘК

«Артдыгча һөҗасызлыг олур еп мүтәһәмми,
һәр зүлмә дөзән чанлары нејләрдин, илаһи!»

САБИР

«Зөррәдә күллә бах!..» Ширван дедикчә
Ислам әләминә лағ етди Сабир.
Тијәндә сабуну дағ еләдикчә,
Фикриндә заманы дағ етди Сабир.

Дүшүндү дәриндән, дүјдү дәриндән,
О, ишыг наминә јазды, јаратды.
Сабирин гөзәбли күлүшләриндән
Вәтән көјләриндә күнәш дан атды.

Бүтүн суалларын чавабларыны
Тапды илһамында, тәб'индә Сабир.
Бөјүк бир өлкөнин дәрдини јазды
Сабун тијанынын дибиндә Сабир.

Дүнјаја сығмајан фикирләрини
Заман бир тијана бағламадымы?
О деди: — Анламағ истәсән мени,
Дүшүн ләгәбими, үнут адымы!

Дүзү, чох дүшүндүм... Тәхәллүсүнү
Нијә Сабир гојду Мирзә Әләкбәр?
Бөјүк кәләчәјә дикиб көзүнү,
Демәк истәмиш ки, дөзән өзиләр!

Демәк истәмиш ки, Вәтән лаләдир,
Бағрынын башында гарасыјам мән,
Мүсәлман нә демәк?
Тәшбеһи — Сабир,
Ислам дүнјасынын јарасыјам мән!

Демәк истәмиш ки, сәбр едән инсан,
Демәк, бу дүнјадан үзүлүшүбдүр.
«Шүкүр» — дејә-дејә бәдбәхт мүсәлман
Сәбрин лајласындан чәбрә дүшүбдүр.

Демәк истәмиш ки, заваллы Шәргин,
О сонсуз сәбринин касасыјам мән.

Чатыб хиртдәјимә даһа гөзәб, кин,
Сәбрим түкөнибдир, дашасыјам мән.

Дејирәм, анасы сүд дејил, она
Атәш ичирибдир өз дөшләриндән.
Ахыр көз јашлары һеј јана-јана
Сабирин јаралы күлүшләриндән.

Онун күлүшләри сәбирдәнми? Јох!..
О, кинин, гөзәбин гәһгәһәсидир.
Онун күлүшләри бир атәш, бир ох!
Сәбрә ғылынч чәкән үсјан сәсидир!

Дәрдини халгыјла бөлүб ағлады,
О, күлүб ағлады, күлүб ағлады!

Чаһилә нә вар ки?.. Үрәкләр дөлән
Дәли гәһгәһәни бир күлүш санар.
Сабирин ше'рини охујуб күлән,
Нә вәтән анлајар, нә милләт ганар.

Бир күн фитва верди ахунд минбәрдән:
Лә'нәтлә чәкилсин Сабирин ады.
О күнүн сәһәри гәссаб Мир һәсән
Шаирә бир мисгал гујруг сатмады.

Ахунд тапшырды ки, Ширванда һеч кәс
Мирзә Әләкбәрлә алвер етмәсин.
Ахундун әмриндән о, чыха билмәз,
Бурада бир сирли илләт вар јәгин.

Гәссаб билмәди ки, Мирзә Әләкбәр
Һеч вахт ағ олмајыб Аллаһа, динә,
Гәссаб билмәди ки, гара кечәләр
О, јазыб јарадыр ишыг наминә.

Гәссаб билмәди ки, чанындан әзиз
Билән бир инсандыр о, өз јурдуну.
Көһнә мүштәриси бу динли «динсиз»
Өзүнү дүшүнмүр, дүшүнүр ону.

Гәссаб билмәди ки, сел төк чағлајыр,
Алышыб јарадыр о, ач гарына.
Гәссаб билмәди ки, о, күн ағлајыр
Онун күлфәтинә — балаларына...

Чағырды елләри о, һагг јолуна,
Амал јолчусуна ел «јолсуз» деди.
О бөјүк инсаны гәссаб бир јана,
Өмүр јолдашы да баша дүшмәди.

Гәлби гәлбимиздә даим дөјүндү,
Јүмулу көзләре көз верди Сабир!
Јазды... Гаршымызда күзкүжә дөндү, —
Бизи өзүмүзә көстөрдү Сабир.

Салды үрәјинә Сабир һәр шеји,
Мин илин дәрдини чәкди бир анда,
Јолунда чаныны гурбан вердији
Бәдбәхтләр дө ону анламајанда.

Сөзүјлә, ше'рилә һөј заман-заман
Донуг шүүрләра о, тохум әкди.
Дәмир чәкич алтда фәрјад гопаран
Дәмир парчасы төк о, налә чәкди.

Гызылы дөјдүләр... һарај-һәширсиз
Јапыхыб мум кими еләчә галды. w
Дәмири дөјдүләр... Гышгырығындан —
Гулаглар тутулду, көзләр гаралды.

Гызыл деди: — Дәмир, сөјлә нәдир бу?
Мәни дө дөјдүләр ахы сәнин төк.
Сәсимдән бир адам хәбәр тутдуму?
Дәмирсән, әзаба дөзәсән кәрәк!

Дәмир сөјләди ки: — О зәрбәләрдән,
Аһу-налә чәкиб ағламадым мән.
Бәдбәхт јаранмышам, мән, а бәхтәвәр,
Сәни дәмир дөјдү — өзкәси дөјдү.
Она ағладым ки, мәни дөјәнләр
Өзкәси дејилди, өзүмүнкүјдү.

Бир күн фитва верди ахунд минбәрдән:
Лә'нәтлә чәкилсин Сабирин ады.
О күнүн сәһәри гәссаб Мир һәсән
Шәирә бир мисгал гујруг сатмады.

Сабун биширмәкчүн она јағ кәрәк.
Бәс инди нејләсин? О, чох дүшүндү.
Нејләжә биләрди? О, јалгыз, о, төк,
Дүкан да бағланды, очаг да сөндү.

О, гаралан очаға
Баха-баха дүшүнүр:
«Јохса, арзуларым да
Бу гаралан көз кими,
Очаг кими тез сөнүр?..
Јох-јох! Бу мүмкүн дејил,
Сөнән очагдыр анчаг,
Гәлбимдәки очагса,
Даһа бетәр јаначаг.

Јазырам, јазмалыјам,
Сөјкәнмишәм умуда.
Көнлүмдәки очағы
Валлаһ, сөндүрә билмәз
Дәрјаларын сују дә!

Сөнмүш очагдан чыхыр
Күлфәтимин чөрәји.
Көнлүмдәки очағын
Күлфәтимә нә хејри?

Милјонлары дүшүнән
Бөјүк бир гәлб саһиби
Сөнән очаг өнүндә
Алышыр очаг кими..
Милјонлары дүшүнән,
Милјонларын јолунда
Әријиб мума дөнән
Милјон-милјон инсанын
Азадлыг јолларында
Чыраг олан, нур олан,
Милјонларчын доғулан
Бир шәрәшүр надана
Сөз гандыра билмәјир,
Бир балача күлфәти
Доландыра билмәјир.
«Јох! Јох! Бу мүмкүн дејил,
Сөнән очагдыр анчаг.
Көнлүмдәки очагса
Даһа бетәр јаначаг...»

Она јағ сатмадылар
Сабун биширмәк үчүн.
Үрәјинин јағыны
О, әридиб күнбәкүн
Јазды, јазды... Ше'рлә
Һаггыны анламајан

Наданлары бизлөди.
 Үрөкләрин мин иллик
 Пасыны төмизлөди.
 Сабун!
 Ше'р!
 Ишә бах!
 Төсадүфмү бу анчаг?
 һәр икиси төмизлик!..
 Сөн бу төсадүфдеки
 Аһәнкә бах, мәғзи көр,
 Сабун заһир үчүнсә,
 Ше'р батин үчүндүр...

3. ИМТАҺАН

«Заһида! Мөл сојунаг бир көрә палтарымызы!
 Чыхараг заһирә батиндеки әфкарымызы.
 һәр кәсин ағы гара исә утансын, а балам!»

САБИР

О, һәгигәт наминә
 Гәләм чалды... һәгигәт!
 Сабун биширмәк — пешә,
 Ше'р јаратмаг — сәнәт!
 Сабун — чөрәк үчүндүр.
 Ше'р — үрәк үчүндүр.
 О, көнлүнү, ешгини
 Вәтәнә, халга верди,
 Чөрәји дә үрәклә
 Газанмаг үстәјирди.
 — Нечә?
 — Мүәллим олмаг!
 Көрпәчә үрәкләри
 Пәрвазлајыб учурмаг!
 Онларын нәзәриндә
 Арзулар дүнјасындан
 Мин бир кашанә гурмаг!
 Балалара һәр шејин
 Өз јерини танытмаг!
 Ah!.. Онлара... онлара,
 Өзләрини танытмаг!
 һәм бу күнү танытмаг!
 һәм дүнәни танытмаг!
 Индидән, лап индидән
 О көрпә балалара
 Дост-дүшмәни танытмаг!

Устадым, дүз дејирсән.
 Мән сәни анлајырам.
 Мән дә мүәллимлији
 Сәнәтләрин учасы,
 Ән бөјүјү сајырам.
 О, елә улдузду ки, —
 Бу күн јаныр... Ишығы
 Бизә сабаһ көрүнүр.
 Өзү батса да анчаг
 Вәтәнин көјләриндә
 Мин-мин улдуза дөнүр.
 О, билмир илк мәнзили,
 Сон мәнзили һарадыр;
 Бу күнкү әмәлијлә
 О, сабаһы јарадыр.
 Өмрү бир нур парчасы,
 О, сабаһын чарчысы!..
 Бәли, мүәллим олмаг:
 Бунун үчүн нә көрәк?
 Она билдирдиләр ки,
 Рәсми вәсигә көрәк,
 Вәсигә!
 — Кимдән? һардан?
 Дедиләр:
 — Моллалардан.
 Јох, јох! О, уда билмәз
 Бу тәһгири, бу дәрди.
 О ки, ана дилиндән
 Дәрс демәк истәјирди.
 Истәјир ки, балалар
 Бизим ана дилинин
 О буллур чешмәсиндән
 Нур ичиб фејз алалар...
 Бунун динә, моллаја
 Билмирәм нә дәхли вар?

— Дәрс демәк истәјирәм
 Шәриәтдән, чәнаблар,
 Имтаһан един мәни.
 Дәјаныб һәјкәл кими
 Чәһилләрин өнүндә,
 Чәһилләрин дүшмәни.
 Тәләјә бах, күнә бах,
 Заманын һөкмүнә бах!
 Заман өз лоғманыны
 Пәнчәсиндә инләдәр.

Әсрин нәбзи — нәбзиндә
Дөјүнән бир арифи
Чаһил имтаһан едир.

Заман — онун устады,
О, заманын һәкими.
Заманын гаршысында
Дајаныб хәстә кими...
Јағыр бир-бир суаллар:
— Сән сәј гапыларыны
Бизә бир-бир чәннәтин.
— Онлар гапылар дејил,
Шәртләридир чәннәтин.

Һәмишә һагг бағыран,
Даим һагг дејән инсан
Халгы үчүн чәннәти
Бу хараба дүнјада
Көрмәк истәјән инсан
Һәгигәтлә әрзунун
Дәјишдириб јерини
Сајыр о дүнјадакы
Чәннәтин шәртләрини.

Дөзүр, буна да дөзүр,
О, бығалты күләрәк.
Ијирмичә ушаға
Мүәллим олмағ үчүн
Она вәсигә кәрәк...
Шејх нә биләјди ки,
Халгын мүәллимидир
Гаршысында дајанан —
Бу фағыр, чылыз инсан.
О, әзилән халгынын
Һагг бағыран сәсијди.
Вәтән үчүн од тутуб
Аловланан үрәји
Онун вәсигәсијди.

Шејх нә биләјди ки,
Она имтаһан верән
Бу фағыр, чылыз инсан —
Ше'рилә чохдан чыхыб
Әсрин имтаһанындан.

Шејх нә биләјди ки,
Әсри сөз әләјиндә

Һәр күн әләјән будур —
Күндә мин јол адыны
Лә'нәтлә јад етдији
«Ағлар-күләјән» — будур.

4. ҮМИД МӘКТӘБИ

«Јашасын шәһријари-һүрријәти!»

САБИР

Онунчүн һәјат — үмид,
Онунчүн заман — үмид,
Ону учалдан — амал,
Ону јашадан — үмид.
Онун үмид күнәши
Аләмә шә'лә сачды.
Дүканыны бағлајыб
«Үмид» мәктәби ачды.
Елә бил ки, бунунла
О, чатды бәсләдији
Һәр арзуја, мәтләбә,
Үмидини бағлады
Бу икичә синифли
Балача бир мәктәбә.
О, унутду елә бил
Дәрдини дә бүсбүтүн.
Дәрс вердији һәр ушағ
Бир үмид чырағыјды
Мирзә Әләкбәр үчүн...
«Мәним бағым, баһарым,
Фикри ишығлы оғлум,
Мәктәб заманы кәлди,
Дур, јарашығлы оғлум».
Ачды ше'рләрилә
О, јумулу көзләри,
Танытды көрпәләрә —
Шанлы сабаһа кедән
Чығырлары, изләри...

Көрпәләрин көзүндә
Нух әјжамындан галан
Вәрдишләри гырды о.
Онларын үрәјиндә
Бир чырағ јандырды о.
Ганмағ өјрәтди Сабир,
Гандырдыгча онларә
Јанмағ өјрәтди Сабир...

Һәр шејин өз адыны
 Баша салды о бир-бир.
 Кор, донуг бахышлара
 Һөрмәк өјрәтди Сабир.
 Нифрәт өјрәтди Сабир
 «Даш гәлбли инсанлара» —
 Буз тәк сојуг ганлара.
 Мәһәббәт өјрәтди о,
 «Фатма—түкәзбанлара».
 О, өзүнү көрмәјән
 Милләтинин өнүнә
 Сөзүлә айна тутду.
 Дүшүнмәк билмәјәнә
 Дүшүнмәк өјрәтди о.

О өјрәтди, кәлмәләр
 Обасындан баш алыб
 Бура нијә кәлибдир?
 Чаггал дағдан-арана
 һансы ијә кәлибдир?..
 О өјрәтди, нијә биз
 Јадлар үчүн бу гәдәр
 Чәзибәдәр олмушуг.
 Нијә јады бәзәјиб,
 Өзүмүз хар олмушуг?..
 Балача көрпәләрә
 О өјрәтди ајыглыг,
 О өјрәтди сајыглыг.
 О өјрәтди вәтәнә,
 Доғма елә сәдагәт.
 О өјрәтди дәјәнәт.
 О сөјләди: «Јашасын
 Шәһријари-һүрријәт!»

О, бирчә ил дәрс деди
 Бу «Үмид» мәктәбиндә.
 О, ше'рилә бешчә ил
 Бүтүн Шәргә дәрс дејиб
 Өзкә мәктәб јаратды
 Илһамындан, тәбиндән.
 О, күлүш архасындан
 Дамчылајан көз јашы!..
 О — бизим ше'римизин
 Ән бөјүк вәтәндашы!..

5. АМАЛ

«Сејли-тә'н ејлә тәмәвүчлә алыб дөврү бәрим —
 Бәнзәрәм бир гочаман даға ки, дәрјадә дүрар».

САБИР

Дејирләр, нашири ше'рләријүн
 Она пул ајырмаш: ајда он манат.
 Анчаг гәзәбләниб шаирә бир күн,
 Бу аз мәбләғи дә о кәсир, һејһат!

Сонунчу үмид дә гырылып тамам,
 Дәјанмыр, о јазыр,
 Јарадыр јенә.
 Чошур әзилдикчә даһа да илһам:
 һәгигәт наминә, дүзлүк наминә!

Еј гәләм достларым, дүшүнәк кәлин,
 Пулмудур сәнәтин өлчүсү јалһыз?
 Нечин додағымыз бүзүлүр, нечин
 Әскик јазыланда гонорарымыз?

Ше'ринин, сөзүнүн мүгабилиндә
 Онун мүкафаты һүчумлар олду.
 Јалан данышмады, онун дилиндә
 һәгигәт әбәди бир шүар олду.

Һагсыз һүчумлардан, тәһгирдән һәр күн
 Онун синәсиндә нечә ох јаныб.
 Сәнәт јолларында бир амал үчүн
 Бизми чох јанырыг, ому чох јаныб?

Биз һара кедирик күл, чичәк, алгыш,
 О һара кедибсә, мин тәһгир, һәдә.
 Бизимтәк һөрмәтлә гаршыланмамыш,
 Гәлбини кизләтмиш ону севән дә.

Өзүнү һөрмәтә лајиг санмады,
 Бөјүк гәлб хидмәтә әвәз истәмәз.
 һөрмәтлә, иззәтлә гаршыланмады,
 Ән бөјүк һөрмәтә лајиг олан кәс.

О, амал јолунда мүчаһид олду,
 О, нә пул таныды, нә алгыш билди. ✓
 Әзәлдән үрәјин алову, оду
 һансы мәбләғ илә гијас едилди?..

Амал! һәгигәтин 'сәсидир анчаг.
Ону боғ, синәдә дајана билмәз.
һаггы, әдаләти ајаглајараг
Ода да атсалар, о, јана билмәз!

Илһам да амалын, гајәнин оғлу,
Амалын вар исә, илһамын да вар.
һүнәрлә ачылар сәнәтин јолу.
Амалсыз үрәкдә илһам јас тутар!

Сәнәт фәдакарлыг, сәнәт чәсарәт!
Сабир мөһкәм дурду амал атында.
Нә пул, нә мұкафат, нә шан, нә шөһрәт,
Өлчүсү амалдыр истәдадын да...

Бир амал ешгинә јаратдығындан,
Далғалар ичиндә о, даға дөндү.
Елә учалды ки, о бөјүк инсан,
Шәргин һәр јериндән халга көрүндү!

6. ДӘРМАН

«Аризи гәмләр әлиндән үрәјим шишмиш идн».

САБИР

Сабирин «аризи гәмләр әлиндән»
Чијәри дағланды, үрәји шишди.
О үрәк дүнјаны дәрк едән күндән,
Нә гәдәр чәфаја таб еләмишди.

Ән кичик дәрди дә азы мин кәрә,
Салды үрәјинә һәр саат, һәр күн.
Гәлбинә салдыгы сонсуз дәрдләрә
Даш дөзә билмәзди, әт нечә дөзсүн?..

Тифлиси доланды, Бақыја кетди,
Өзүнү көстәрди чох һәкимләрә.
Тәшхис етмәк үчүн мәчлис дүзәлтди,
Јозду хәстәлији һәрә бир јерә.

Һәкимләр дүшүндү һеј дәрин-дәрин,
Давалар, дәрманлар вермәди фәјда.
Һәкимләр билмәди дәрдли шаирин,
Дәрманы тапылмаз әчзаһанада.

Һәкимләр билмәди бир хәстәлијин,
Сәбәби һәмишә ејни дејилдир.
Һәкимләр билмәди дәрдли шаирин,
Дәрманы — азадлыг, лоғманы — елдир.

Һәкимләр, һәкимләр, сиздән әлһәзәр!
Дәрманыныз ејни, нүсхәниз ејни.
Јүз нәдир, мин нәдир, нечә мин јашар,
Инсана версәниз истәдијини!

Нечәниз бир јерә һеј топлашдыныз,
Әлач тапмадыныз бир дәрдә јалныз.
Сабир тәкбашына арзуларындан,
Јазды милјонларын дәрдинә дәрман!

Бакы

Јанвар—феврал 1962.

ЛОЛЛАР — ОҒУЛЛАР

Инсан азадлыгы илк арзу санмыш,
Бу сөз бир ишыгдыр чатиндә, дарда.
Азадлыг, азадлыг!.. Тарих жаранмыш
Бу амал уғрунда вурушмаларда.

ПРОЛОГ

Беш ијул! Учалан милли байрағын
Рәнкинән көйләрә шәфәг чиләнди.
Елә бил илләрлә ахан ал ганын
Байрағын дибиндә көлмәчәләнди.

Јүз отуз ики ил чәкилдин дара,
Өз һаким атандан сән гул доғулдун.
Вурулду көксүнә күндә мин јара,
Јурдунда, јуванда бир гәриб олдун.

Ахды јүз отуз ил сәнин көзүндән,
Ахды ганлы сулар... Дәрин сојулду.
«Саһибин» ајырды сәни өзүндән,
Көз-көзә, сөз дилә һәсрәт гојулду.

Вурушдун, кечәни күндүзә гатыб,
Алыб өз һаггыны, шәрәфә чатдын!
Јүз отуз ики ил гылынч ојнадыб,
Бу байраг јолунда сән ган ахытдын.

Бу ган јурдунуза јаз кәтирди, јаз,
Аналар, бачылар батмасын јаса.
Мәһкум бир мәмләкәт күлүстан олмаз,
О, шәһид ганыјла суварылмаса.

Бу байраг дибиндә мәчлис дүзәлсин,
Зәнчири голундан атды бу торпаг.
Гој бүтүн инсанлыг сәчдәнә кәлсин,
Еј шәһид ганындан гызаран байраг!

Халгын тарихини бу ган өкс едир,
Онун һәр дамчысы — нифрәт, гәзәб, кин!
Байрағын алтында руһу рәгс едир
Бу байраг уғрунда чан верәнләрин.

Һәр бири шир күчү дүјду голунда,
Онларын мүгәддәс руһуна алгыш!
Онлар дедиләр ки, Вәтән јолунда
Биз өлән дејилик һагга чатмамыш!

Онлар дедиләр ки, јетәр бунча гәм!
Нијә шәрәфимиз лаға гојулсун?..
Онларын һәр бири деди: — Истәрәм,
Мәним дә өз кербим, байрағым олсун.

Арзу көнүлләрдән галхыб учалды,
Онлар бу нијәтлә киришди һәрбә,
Ган вериб, чан вериб, онлар шан алды,
Алгыш бу байраға, алгыш бу кербә!

І ФӘСИЛ

Милјончу Бен-Осман чоҳдан әл чәкиб
Вәтәндән, милләтдән, мәзнәбдән, диндән.
Гырх илдир көзүнү Парисә дикиб,
Тәкчә ады галыб әрәблијиндән.

Арвады Зәһрадан чәкди әл'аман,
Хошуна кәлмәди сөзү, сөһбәти.
Үч ил јашамамыш ајрылды ондан,
Деди: — Чатышмајыр мәдәнијјәти.

Париси, Марсели кәзди нечә ил,
Ахтарды өзүнә «мәдәни чанан».
Арвад ахтармырды, о, ахмаг дејил,
Арха ахтарырды әслинә бахсан.

Ахыр, сәрвәтилә Әлчәзаирин,
Евинә јол ачды о, бир назирин.
Онунла «дост» олдун... рәнкинә көрә
О, тәһгир олунду... «Достлуға» јозду.
Билјард ојнадылар күндә он көрә,
Бен-Осман һәр дәфә гәсдән удузду.

Күлдүләр үзүнә һеј ширин-ширин,
Удуздуғу пулу о, нәгд верирди.

Нәһәјәт, Бен-Осман «шанлы» назирын
Кичик бачысыны алды, кәтирди.

Нананын јолунда чәкди мин әзаб,
«Малым да, чаным да сәниндир» — деди.
Зәһраја бир франк гыјмајан чәнаб
Нананын јолунда милјон хәрчләди.

[Биринчи арваддан бир оғлу варды —
ады Мустафа

Ону да өзүјлә Зәһра апарды,
чәкди мин чәфа.

Еһтијач ичиндә бөјүтдү ону —
Бөјүтдү аталы, јетим оғлуну].

Бир ил кефә бахды отелләрдә о,
Фирәнк һәјәт тәрзи кечди ганына.
Данды өз-өзүнү јад елләрдә о,
Нана рәгс өјрәтди Бен-Османына.

Дөздү ишвәләрә, дөздү назлара,
Атды намусуну, атды арыны.
Фырлана-фырлана рок-н-роллара,
һаваја фырлатды милјонларыны.

Вәтәнә дөнүнчә, Нана бөјәнмир
Әринин јекнәсәг күзәраныны.
Әрәб гәјдалары чанына синмир,
О, «Симон» чағырыр Бен-Османыны.

Бәзәнир отаглар фирәнк дәбилә,
О, белә ајырыр «јахшыны» «писдән».
Ханымын тә'киди, өз тәләбилә
Ашпаз да чағрылыр һәлә Парисдән.

Дөндү Бен-Османын үзүм бағлары
Шампан шәһәриндә ал шәраблара.
Дејән дә олмады буну бир бары
Ахы шәраб һара, мүсәлман һара?!

Үзүм әвәзинә әрәб бир заман,
Тахыл бечәрәрди батыб ган-тәрә.
Һәмән бу торпагда инди мүсәлман
Шәраб һазырлајыр фирәнклиләрә.

Шәраб шәнләндирир Фирәнкистаны,
Шәраб көнүлләрдә мин од јандырыр;

Әрәбин зәһмәти, әрәбин ганы
Парисдә башлары думанландырыр.

Бу күн ресторанда бир тәмтәраг вар,
Рәгс едир ортада чүт-чүт чаванлар.
Бурдадыр Симонун бу күн ән јахын
Танышы, билиши, јары, јолдашы.
Зарафат дејил ки, ахы Нананын
Бу күн тамам олур ијирми беш јашы!

Сәһраји-Кәбирин нефт чешмәсиндән
Милјонлар газанан о фирәнкә бах!
Од-алов төкүлүр һәр кәлмәсиндән,
Өзү дә өзүнә инанмыр анчаг!..

Данышыр, данышыр о һајла-күјлә,
Дејир: «Пајтахтыдыр Парис чаһанын».
Әрәб шәрабыны, әрәб пулујла
Ичир сағлығына Фирәнкистанын.

Бахыр көз учујла о, Бен-Османа,
Дејир: — Әрәбләр дә гардашдыр бизә.
Садиг галарыгса биз бу пејмана
Дағлар да баш әјәр гүдрәтимизә.

Данышыр, өзүнә инанмаса да,
О, гурдла гузунун гардашлығындан.
Гәдәһ дә, шәраб да, һәтта маса да,
Елә бил гышгырыр: «Јаландыр, јалан!».

Јалныз бирчә нәфәр, тәк бирчә нәфәр,
Инаныр, инаныр бу јаланлара:
Бен-Осман!
Дилиндә үтүлү сөзләр,
Галхыб көвдәсини әјир онлара.

Әјилир, әјилмиш даим бу көвдә,
Адәти тәржитмәк чәтиндир, чәтин.
Бә'зән о, әјилмәк истәмәсә дә,
Көвдәси әјилир, јазыг нејләсин!

Ахы, әјилмәсә јашаја билмәз,
Парис әјилмәјә өјрәтмиш ону.
Ахы, назир гәјны бунунчун онун

Дөшүнө тахыбдыр «Шәрәф лекиону»*
О, елә билир ки, јандыгча пар-пар;
Шәрәф, шан кәтирир бу орден она.
Анлаја билмир ки, мин бир ләкә вар
Бу сахта орденин парылтысында.

Анлаја билмир ки, шәрәф билдији
Орденә сатылыб шәрәф, намус, ар.
Анлаја билмир ки, шәрәфсизлији
Алтун дүнјасында шәрәф сәјырлар.

Анлаја билмир ки, бу гызыл орден
Ади ојунчагдыр, алдадыб ону.
Анлаја билмир ки, Әлчәзаирин
Кедән сәрвәтинин баһасыдыр бу.

Дөшдәки орденин ағырлығындан
Бәлкә дә әјилир даим Бен-Осман:
— Ағалар, ханымлар, миннәтдарыг биз
Достумуз, архамыз сиз фирәнкләрә.
Һәмишә бир олсун гој әлләримиз! —
Дејирәм, демишәм буну мин кәрә!

О, һеј данышдыгча, бахыб кәнардан
Синәси од тутур Әлчәзаирин.
Елә бил, елә бил галхыб мазардан,
Руһу ган ағлајыр Әбдүлғадири,**
Руһу дилә кәлир: «Нә данышыр бу?
Нијә гара јахыр бу сатгын бизә?
Әрәбми фирәнкә миннәтдар олду,
Мәкәр бәләд дејил тарихимизә!
Нијә тәһгир едир мәним руһуму?
Вәтәнә хидмәтин әвәзидир бу?
Заманмы, инсанмы дәјишди јохса?
Әкәр фирәнкләрә миннәтдарыгса,
Наһагмы дәјүшдүм онларла бәс мән?
Ганлар ахытмышам демә әбәс, мән!»

* * *

Бен-Осман ешитмир Әбдүлғадири,
Үрәји сатылыб, ешидә билмәз.
Данышыр: «Фирәнкләр кәләндән бәри
Елм-идрак саһиби олмадыгмы биз?
Биз сиздән алмышыг мәдәнијјәти,
Дәјишиб халгымын фикри, нијјәти...»

* Франса һөкүмәтинин тә'сис етдији ән һөрмәтли орденләриндәндир.

* Ишғалдан аз сонра франсызлара гаршы дәјүшән Әлчәзаирин мил-
ли гәһрәманы.

Бәсдир, еј Бен-Осман,
бурда кәл, дајан!..
Көр бир ким данышыр халгын адындан?!
Әјилиб алчалмаг олармы бунча?
Анан даш доғады сәни доғунча!
Кими алдадырсан, ахы, сән кими?
Халгын тәғвим ачды, заман јаратды
Чәбри, һәндәсәни, елми-нүчүму,
Рубабы, даманы бабан јаратды.
Еј надан, бунлары нијә данырсан?
Өзкә гапысында нә јалманырсан?

* * *

Әјил, өзүн әјил, халгы әјмә сән,
Бу һаггы һеч кәсә вермәјиб вәтән!
Сығын, өмрүн боју голтуға сығын!
Лә'нәт бу һалына, мин дәфә лә'нәт!
Халгыны сатмагла о газандыгын
Сәрвәтә,
шөһрәтә,
шәрәфә

лә'нәт!

Сәни гынамырам, сән өз елиндә,
Алдын тәһсилини фирәнк дилиндә.
Фирәнк тарихини сәнә кечдиләр,
Өзүнә јад олдун, јада вурулдун.
Фирәнк тарихини сән билдин әзбәр,
Бабандан, атандан хәбәрсиз олдун!

Унутдун, әј јазыг, өз адыны да,
Јаман охладылар көзүндән сәни.
Таныја билмәдин өчдадыны да,
Көр нечә алдылар өзүндән сәни!

Көзәл Нананын,
О, шух чананын
Назы, гәмзәси,
Инчә, хош сәси
Әлиндән алды
Ихтијарыны.
Ширин сөзләрлә
Охшады һәр күн
О, никарыны.
Нанада тапды

һәр сәфаны да.
 Илки, әзизи
 Мустафаны да
 Чыхартды җаддан.
 Тәзә арваддан
 Бир оғлу олду.
 Етјен гојулду
 Ады көрпәнин.
 О, ширин-ширин
 Лајла да чалды
 Бу көрпәсинә.
 О, билмәди ки,
 Онун өз илки
 һәсрәтдир анчаг
 Ата сәсинә.
 Демә, бала да
 Унудулурмуш.
 Демә анасы
 Бојат оlanda,
 Өвлад өзү дә
 Бојат олурмуш.
 Етјен доғулду,
 Симон шад олду.
 Дүнја верилди
 Елә бил она.
 Гурбан да кәсди
 Фирәнк гызындан
 Олан оғлуна.

Зәһра бошанан кими,
 Сәлим сәс верди, дәрһал
 Бачысынын сәсинә.
 һәм ону, һәм оғлуну
 Алды һимајәсинә.
 О севди Мустафаны,
 Дөздү һәр чәфасына.
 Әрәб әлифбасыны
 Өзү өјрәтди она.
 Бәс демәди о, јенә
 Мустафаны көндәрди
 Франсыз коллечинә.

Ушаг әзбәрләмәди,
 Охудуғу һәр шәи
 Ләрк етди дәрин-дәрин.
 Олду ән севимлиси
 Бүтүн мүәллимләрин.

Анчаг Анри мүәллим —
 Бу тарих мүәллими,
 Севди әрәб оғлуну
 Доғма баласы кими.

Фүрсәт тапыб о, һәрдән
 Данышыр ушаглара
 Гоҗа Әлчәзаирдән;
 Онун вар-дөвләтиндән,
 һәр чүрә сәрвәтиндән.
 О, каһ Робеспјер олур,
 Каһ Жанна 'Д'Арк, каһ Марат.
 Онун сәсиндә арзу,
 Онун сәсиндә инад!

Анри мејдан охујур
 һәр зүлмә, һәр зилләтә.
 Анри лә'нәт јағдырыр
 Рәзил мүтләгijјәтә!

Анриниң бабасы Мишел-де-Валжан.
 Олмуш коммунанын гурбанларындан.
 Атасы тә'гибдән јайынмаг үчүн
 Кәзмиш чох елләри илләрдән бәри.
 Нәһајәт бир күн
 Кәлиб мәскән етмиш Әлчәзаири.

Бурда әрәбләрлә гардаш олду о,
 Кәрди синәсини һәр дәрдә, гәмә.
 Бу садә фирәнкин јеканә оғлу —
 Анри дә доғулду Әлчәзаирдә.

Көзүнү дүнјаја ачандан бәри
 Анри әрәбләрлә отурду, дурду.
 Бу көзәл өлкәни — Әлчәзаири
 Өзәлдән о санды өз ана јурду.

Әрәб мәһләсиндә бөјүдү Анри,
 Сәлим дә, Гадир дә дост олду она.
 Ахды әрәбләрин шән маһнылары
 һәлә көрпә икән онун руһуна.

Маһныјла титрәди гәлбинин сими,
 Онун чох јаныглы сәси дә варды.
 «Көзүмүн нуру»ну* бир әрәб кими
 Мәктәбдә, күчәдә һеј охујарды...

* Мәшһур әрәб маһнысы.

Сәлими Анриден, ону Сәлимден
Айра билмәди милләт дә, дин дә.
Онлар дост олдулар... Евдә дә бә'зән
Анри данышарды әрәб дилиндә.

Јохсул атасынын јохсул евиндә
О, сечиб айырды гараны ағдан.
— һаггын јолчусујам! — сөјләди мән дә,
О, һәлә коллечи битирән замән.

Көрдү тәрсинәдир иши дүнјанын;
Кими ағадырса, кими нөкәрдир.
Нә әрәб, нә фирәнк, јохсул оланын,
Көрдү севинчи дә, гәми дә бирдир.

Гопду јер үзүндә јенә вәлвәлә,
Башланды икинчи чаһан савашы.
Франсыз халгыјла вериб әл-әлә,
Дурду әрәбләр дә фашизмә гаршы.

һитлер Авропаја гырғын саланда,
Сәлим айрылмады Анриден јенә.
Кассино алтында, Римдә, Миланда,
Үч ил дөјүшдүләр чийин-чийинә.

Анри дүшүндү ки, бәшәријјәти
Хилас етмәлијик бу тәһлүкәдән.
Сәлим дүшүндү ки, достун нијјәти
Көзәлдир, онунла кетмәлијәм мән.

Де Голл ордусуна јазылды бир күн,
Анри дә, Сәлим дә инанды она.
Гошулду, дүнјанын кәләчәјичүн,
Онлар «Мүгавимәт һәрәкәты»на.

Сәлим нә биләјди о замән,
Сабаһ
Јурдунун башына нә кәләчәкдир.
Әлиндә тутдуғу бу ганлы силаһ,
Сабаһ өз халгына чевриләчәкдир.

Онлар учалтдылар достлуг сәсини,
Көјләрдән, јерләрдән од јаға-јаға.
Бу бөјүк достлуғун вәсигәсини
Онлар ганларыјла јазды торпаға.

Ганлы вурушларда нечә јол онлар,
Өлүмдән гуртарды бири-бирини.
(Дөјүшдә бәркимиш әһди-пејманлар
Даһа мөһкәм олур әзәлдән бәри).

II ФӘСИЛ

Јаман һәјәчанла данышыр бу күн,
Анри Жанна Д'Аркын икидлијиндән.
О дејир: — Дүнјада һәр инсан үчүн
Ән бөјүк амалдыр халғ, бир дә вәтән!

О дејир: — Вәтәнин шәрәфи, шаны;
Шәрәфи, шаныдыр һәр вәтәндашын.
Бу бөјүк амалла јашамајаны
Дүшмән бил, олса да доғма гардашын...

Данышыр, данышыр о, ширин-ширин
Күлләтәк сәсләнир онун һәр сөзү.
Данышдығы гәдим һадисәләрин
Далында әријиб јох олур өзү.

О дејир: — Бу көзәл өлкәниздә дә
Икидләр јашамыш Жанна, Мараттәк.
Буну унутмајын, бу күн сиздә дә
Онларын амалы јашасын көрәк!

Кимдир о икидләр, бир-бир сајын сиз:
— Әбдүлғадир!
— Шејх һәддад*!
— Шејх Бен-Бадис**!
— Сизә танытмышам Әбдүлғадири.
Кәлин Бен-Бадисдән данышағ бу күн.
Онун өз јери вар, бунун өз јери,
Һамысы вурушмуш бир амал үчүн.

Мүәллим Бен-Бадис илләрдән бәри
Кәзмиш шәһәрләри, кәзмиш кәндләри;
Ианә топламыш,
Һәмин пуллара
Мәктәбләр ачдырмыш о, јохсуллара.

* 1871-чи илдә франсыз ишғалчыларына гаршы мүбаризә бајрағы
галдырмыш әлчәзарли милли гәһрәман.

** 1931-чи илдә «Мүсәлман алимләри иттифағы»ны јаратмыш
Әлчәзаир алими.

О өз вәтениндә, јадлар әлиндә
Әсир олдуғуну јахшы билирди.
Һәмән мәктәпләрдә ана дилиндә
Әрәбин тарихи өјрәдиллирди...

Көзләри өнүндә о, чаван нәслин
Көһнә гәлибләри дағытды, гырды.
О өз тә'лимилә бөјүк бир елин
Өзүнү өзүнә танытдырырды...

Анри данышдыгча һәрдән оғултәк,
Бахыр Мустафаја, бахыр Гадирә...
Дүшүнүр: бах бунлар ничат верәчәк
Голлары зәнчирли Әлчәзирә.

Ушаглар һаватәк удмаг истәјир
Һәр ширин чүмләни, һәр ширин сөзү.
Онларын өнүндә јох олур Анри,
Елә бил данышыр Бен-Бадис өзү!

Анри тез-тез чағырыр
Евинә Мустафаны.
О данышыр, данышыр,
Данышдыгча алышыр.
Чошур гәзәбдән ганы.
Јухусундан ојадыр
Балача Мустафаны.

Илләр кечир... Директор
Бу ишдән хәбәр тутур.
О саат чыхарырлар
Вәзифәдән Анрини,
Дәрһал өзкә мүәллим
Тутур онун јерини.
Анри ишдән говулуру,
Инди мүһәррир олур.
Дәлиб дашын бағрыны
О фышгыран суја бах,
Ағзына даш да бассан
Өзүнә јол тапачаг.
Сөзүнү бир синифә
Гојмадылар о, дејә.
Јајыр фикирләрини
Гәзет сүтунларында
Инди бүтүн өлкәјә.

Көздә рәнкли ејнәк, дамагда сигар,
Бен-Осман әјләшиб шевралесиндә*.
Балача, бәзәкли буратинолар**
Јелләнир машынын пәнчәрәсиндә.

Шеврале шүтүјүр... Бирдән Бен-Осман
Чыхарыб ејнәји бахыр солуна.
Шоферә әмр едир: — Аста сүр, дајан!
Нә көрдү? Көрәсән нә олду она?

— Ушаглы гадынын архасынча сүр!
— Баш үстә!
Бен-Осман машындан дүшүр.
О, каһ дала кечир, каһ да габаға,
Каһ гадына бахыр, каһ да ушаға.

Зәһра! Нә гәдәр дә гочалыб фағыр,
Үзүндән, көзүндән касыблыг јағыр.
Јәгин ки, јазығын пис кечир һалы.
Нечин үзүм дөндү бунлардан тамам?
О нимдаш пенчәкли, чырыг чанталы
Ушаг да мәнимдир, мәним Мустафам...
Тагсыр мөндә дејил, өзләриндәдир.
Билмирәм касыбда бу гүрүр нәдир?
Ахы, көндәрдијим һәдијәләри
Гајтарды бу кафир нечә јол кери.
Сындырмаг истәмир өз гүруруну,
Әјилмәз јарадыб јарадан ону.
Јолун кәнарында көрпә бир ушаг
Дајаныб диләнир... Таләјә бир бах.
Ана да, бала да дајаныр бир ан,
Мустафа әл атыб тез чантасындан
Нә исә чыхарыр... верир ушаға.
Бу вахт јахынлашыб Бен-Осман аға,
Бахыр Мустафанын сәдәгәсинә.
— Нә дејим, ај оғул, нә дејим сәнә!
Бир тикә чөрәјә кәлди күманын...
Саф күбар ганыдыр доғрудан ганын...
Өзүн ач олсан да, «мән тохам»-дејә
Вердин гисмәтини сән диләнчијә.
Дәрс алыб балача Мустафасындан,
Әлини чибинә салды Бен-Осман.

* Америка миник машыны.

** Кукла, голчаг.

Пул верди... «Мәним дә рәһмим вар»-дејә,
 Өмрүндә илк дәфә о, диләнчијә...
 Бахды јан-јерәјә... көрән олдуму?
 Онун диләнчијә пул вердијини?
 Көрдүләр, көрдүләр... фәрәһләнди о,
 Ачылды сифәти, ачылды ејни.
 «Доғрудан көзәлдир төкәббүр»-деди...
 Миниб машинына «оғул, сүр!»-деди...

III ФӘСИЛ

Оғулар бөјүдү, әрсәјә чатды,
 Ики чыраг јанды ики синәдә.
 Оғулар, оғулар гылынч ојнатды
 һәрәси бир јолда, бир әгидәдә.

Парис һавасыјла јашады бири,
 О бири дүшүндү Әлчәзаир.
 Бири бу торпагдан дәвләт истәди,
 Бири «Бу торпаға чан гурбан-деди.

Етјен — сүдә чәкди, сүмүјү данды,
 Бир мүддәт Парисдә кәзди, доланды.
 Охујуб колләчдә о, хејли заман
 Алды тә'лимини дајыларындан.

Мустафа «Мәнимдир бу ана торпаг»-
 Дејә кәлмәләрә охуду мејдан.
 Силиб, тәмизләмәк истәди, анчаг,
 Вәтәни, Етјенин дајыларындан.

Бир күн тәзә мұәллим
 Данышыр гүрүр илә.
 (һәвәс илә, шүр илә)
 Бөјүк Фирәнкистана
 Чаланан өлкәләрдән:
 — Бахын Әлчәзаирә
 Дәјишиб нә гәдәр дә.
 О әвәлки өлкәдән
 Галмајыб һеч әсәр дә.
 Көзәл евләр тикилиб,
 Дәмир јоллар чәкилиб.
 — Мұәллим, бир сөз олар?
 — Мустафа, нә сөзүн вар?
 — О евләр ки, тикилиб
 «Мәдәни» фирәнкләрин

Јашамасы үчүндүр.
 О јоллар ки, чәкилиб
 Фирәнкләрин раһатча
 Бу јурдун сәрвәтини
 Дашымасы үчүндүр.
 — Кәс сәсини, јапалаг,
 Бундакы чүр'әтә бах!
 — Чәнаб мұәллим, ахы,
 Шакирд јалан данышса,
 Мұәллим гәзәбләнер.
 Әдаләтлә дејин, мән,
 Јалан данышдым мәкәр?
 — Кәс сәсини!
 — Баш үстә.
 Зәнк олур, чөлә чыхыр
 Ушаглар дәстә-дәстә.

Тарих мұәллиминин
 Јаман гаралды ганы.
 Сәһәри Мустафаны
 Чағыртдырды о бирбаш
 Директорун јанына.
 Әсди, чошду директор
 Јаман тәпинди она.
 — Күнаһыны анладың?
 Үзр истә мұәллиминдән.
 — Бир күнаһым јох икән
 Нијә үзр истәјим мән?
 — Чох бил, аз даныш, оғлан!
 Таныјырам атаны...
 Сән Симонун оғлусан,
 Симон! Башга мәсләкин
 Саһибидир о тамам.
 — Симонун јох, мұәллим,
 Бен-Османын оғлујам.
 — Бәли, ајдындыр, бала,
 Анчаг дедикләринин
 Мә'насыны сән анла!
 Инди кет, мән јахшыча
 Данышарам атанла!

Кечди бир нечә күн бу әһвалатдан,
 Ата Мустафаны евә чағырды.
 Бир хејли оғлуну сүздү Бен-Осман,
 Бу көрүш, илк көрүш, нечә ағырды!

Бен-Осман көрдү ки, бөйүб оғлу,
Боју да дејесән лап она чатыр.
Бен-Осман көрдү ки, Етјен дејил бу,
Үрәјиндә кизли бир алам јатыр.

«Дибчәк чичәјинә бәнзәјир Етјен,
Буса дағда битән палыда бәнзәр.
Бәдәни көр нечә бәркијиб онун,
Әсдикчә башындан гарлы күләкләр.
Һәјатын тумары инчәлдиб ону,
Јумруғу бәркидиб әрәб оғлуну...

Атам да беләјди... өзүдүр ки, вәр...»-
Дејә гаршыдакы дивара бахды.
Дәјди көзләринә ағаппаг дивар,
Елә бил башында илдырым чахды.

«Атамын шәклини көтүрүб Нана,
О, мәни бу евдә гулму саныбдыр?» —
Бен-Осман билмәди, шәкил бир јана,
Онун сојады да оғурланыбдыр...

О, бир сөз демәди... Удду сөзүнү,
Күзкүнүн өнүндә кәлиб дајанды.
Тәпәдән-дырнаға сүздү өзүнү,
Көрән нә дүшүндү, көрән нә анды?

Көзүндә тәәччүб, үрәјиндә гәм,
Каһ өзүнә бахды, каһ да күзкүјә.
«Нечә дәјишмишәм...»

Елә бил бу дәм,
О өзүнә бахмыр, бахыр өзкәјә.

«Нечә инчәлмишәм.. Бен-Осман дејил,
Ајры бир адамдыр көрдүјүм тамам...
Һаны о бәдәним?»

Валлаһ елә бил,
Мән шәрғли дејиләм, авропалыјам...»
Бу күзкү өнүндә тумарлананда
Заһиринә бахмыш о, заман-заман.
Бу күнсә илк дэфә оғул јанында,
Күзкүдә гәлбини көрдү Бен-Осман.

О, дөндү, бир даһа бахды оғлуна,
Оғул да диггәтлә бахырды она.
«Јашына ујмајан гүрүр вәр онда...»

Бен-Осман бахдыгча көкс өтүрүрдү.
Оғлунун мәналы бахышларында
О, нәләр көрүрдү, нәләр көрүрдү.
Бир һәсрәт,
Бир һәрмәт,
Бир дә... мәзәммәт.

«Директор, директор, атана рәһмәт!..
Сән доғма баламы гәјтардын мәнә...
Гәјтарды?

Бәлкә дә, сәһвим вәр, јенә!»

Мустафа данышыр... Сусур Бен-Осман,
Баш ачмыр оғлунун данышығындан.
Бахдыгча үзүнә доғма оғлунун
Гәрибә дујғулар ојаныр онда.
«Илаһи, халы да вәр имиш бунун
Ејнән мәнимкитәк сол јанағында...»
Бу заман Етјен дә кирди гапыдан,
Бир она, бир буна бахды Бен-Осман.
Бајагдан әрәбчә данышырдылар,
Сөһбәти кәсдиләр, сөзү гырдылар.
Бен-Осман бир анда Симона дөндү,
Каһ она чеврилди, каһ буна дөндү.
Фирәнкчә Етјенә деди: — Јахын кәл,
Таныш ол, ај оғул, сән әввәл-әввәл, —
Гардашын Мустафа!

Етјен динмәди,
Бу «гардаш» сөзүнә һеч севинмәди,
Дәрһал үрәјиндән кечди бир фикир:
«Јохса... милјонлара бу да көз дикир?...»
Онлар јахынлашыб әл верән заман,
Ата оғуллары сүздү јахындан:
Бахды нечә дэфә о, дөнә-дөнә
«Бир бах әдасына, сир-сифәтинә,
Рәнки ағ, көзү көј,

сачы сапсары.
Һеч мәнә јох имиш бунун охшары...
Ејнән дајысыдыр... Бәс бу? Јахшы бах,
Атама бәнзәјир, атама анчағ!..
Дөһшәтдир!.. Од галхыр санки башындан,
О, каһ Симон олур, каһ да Бен-Осман.
Етјен сигарыны түстүләндирир...
Санки Мустафаја о, ачыг верир.
Бен-Осман көзүчү бахыб Етјенә,
Дүшүнүр, дүшүнүр, дүшүнүр јенә:
«Көрән Мустафа да чәкирми сигар?
Бармағы саралыб, өзүдүр ки, вәр.
Чәкәндир, бәлкә дә бајагдан бәри,

Јаныр сигар үчүн јаныр чијәри
Чәкмәјир, чәкмәјир јанымда анчаг,
Бизим гоча Шәргин адәтина бах!
Писмидир? Бир пислик көрмәјирәм мән,
Әкәр пис дејилсә, бәс онда нәдән,
Бу көзәл адәтләр тез унутулсун?
Бөјүжә еһтирам нијә пис олсун?
Атам да беләјди... О күнләр һаны?
Сынамаг гәсдилә о, Мустафаны
Сигар гутусуну чыхартды бу дәм:
— Јәгин ки, чәкирсән?
— Хејр, чәкмирәм.

Етјен сигарыны түстүләндирир...
Елә бил бу түстү она чан верир.
Ашырыб гычыны гычынын үстә,
О, фыштырыг чалыр рок-н-рол үстә.
Чохдан өјрәнмишди Бен-Осман буна,
Бәс нијә һирсләнди бу күн оғлуна?

— Де бәсдир!

— Нә олуб?

— Дедим ки, бәсдир!

— Ахы, бу нә гәзәб, нә көшакәсдир?—

Дејә атасына гәзәблә бахды.

Кетди, архасынча гапыны чахды.

Бен-Осман тутулду,

Динмәди, анчаг

Һирсиндән сифәти олду ағаппаг.

Чај кәлди, бир гуртум жөтүрдү ичди,

Сонра јаваш-јаваш мәтләбә кечди:

— Нијә далашмысан мүәллимлә сән?

Шакирдчүн ганундур мүәллим дејән.

— Анчаг ганунлар да дејишир тез-тез.

— Анла ки, борчлудур бизим өлкәмиз

О бөјүк, мәдәни Фирәнкјистана,

Парисдән јайылыр ишыг һәр јана.

— Көһнә бајатыдыр, јохму тәзәси?!
Гырылды ичиндә Симонун сәси.

Нә десин?

— Тарихи кәл, вараглајаг.

Дүнја һејран олмуш бир вахт өлкәмә.

Олуб кечәнләри кәл бир-бир сајаг.

Ким кимә борчлудур, көрәк ким кимә?!
Бир заман Авропа мәмләкәтләри

Јаманча тәкләди Фирәнкјистаны*,

* 1797-чи илдә франсыз ингилабы заманы бүтүн Авропа
Франса әләһинә мүһарибә апарырды, о заман јалныз Әлчә-
заир франсызларын көмәјинә кәлмишди.

О дүшдү һәлгәјә... илләрдән бәри,
Ахды селләр кими фирәнкин ганы.
Асмаг истәдиләр бир халгы дардан,
Күнаһсыз көрпәләр гырылды мин-мин.
Јалныз мәним халгым узаг дијардан
Кәлди көмәјинә о вахт фирәнкин.

Она чөрәк верди, она пул верди,
Ахыры нә олду?

Кечди бир гәдәр,
Франса силаһы бизә чевирди,
Хејрхәх јурдуму әсир етдиләр.

Инсанлыг, әдаләт бәс һарда галды?
Мәним јахшылыгым унутулдуму?
Зәнкин торпағымы чәнкинә салды,
Вердијим чөрәјин әвәзи буму?

Дәмир зинданлара салдылар бизи,
Парисә дашыјыб сәрвәтимизи,
Бизә гучаг-гучаг сөз кәтирдиләр;
Кока-кол, рок-н-рол, чаз кәтирдиләр,
Кетди әлимиздән намус, ар, исмәт,
Бунамы дејирсән сән мәдәнијјәт?!

Кәлиб евимиздә бизи сојдулар;
Анчаг адымызы вәһши гојдулар;
Бир сорушан јохдур бу көлмәләрдән,
Бу вәһши дедијин сәнсән, јохса мән?

Адәт, ән'әнә дә мәһв олур артыг,
Биз талан олмушуг өз евимиздә
Бу маһир оғурлуг,
бу таланчылыг
Бәлкә мәдәнијјәт сајылыр сиздә?

Дағ олуб үстүмә гат-гат галынча
Мәндән уча дағлар кәлкә салынча,
Даш олуб дағлардан узаг олајдым.
Ај олуб нуруму күндән алынча,
Бир еви нурладан чыраг олајдым.
— Кәс, јетәр!

Дәһшәтә кәлди Бен-Осман,
Галхыб тез гапады пәнчәрәләри.
— Мустафа, Мустафа, нә данышырсан,
Сәнәми галыбдыр елин дәрәләри?

Ағлама, сызлама, көл ичин-ичин,
Ел үчүн ағлајан кор олур абас.

— Бир көз ки, ағламыр бәдбәхт ел үчүн
О, елә өввәлдән кор дејилми бәс?
Көрсәјди ағларды о да мәнимтәк,
Көрән көз, дујан гәлб ағласын көрәк.
Бен-Осман чох деди,

О ешитмәди.

— Бизим јолларымыз ајрыдыр,-деди.

Елә ки, Мустафа чыхды гапыдан,

Дәрин хәјаллара кетди Бен-Осман:

— «Көрән ким ағлыдыр? Баламмы, мәнми?

Өзүнү севәнми, халгы севәнми?

Јох! О нә анлајыр, һәлә ушагдыр,

Һәјаты сонрадан анлајачагдыр.

Нә вәтән, нә милләт? Дејнән инсана

Бу бош фикирләрдән вармы бир хејир?

Гарын ач оlanda милләт бир јана,

Һеч доғма бала да јада дүшмәјир.

Јох! Ону бу јолдан дөндәрим көрәк,

Бу ил дә коллечи гуртарыр демәк.

Кәлән ил Парисә көндәрсәм ону,

Парис адам ејләр әрәб оғлуну...»

IV ФӘСИЛ

Мустафа коллечи битирән тәки,
Дәрһал әл-ајаға дүшдү Бен-Осман,
Деди: — һәр хәрчини чәкәрәм, тәки
Кедиб сән Парисдә тәһсил аласан.
Мустафа тәклифи гәбүл етмәди,
Ата чох јалварды, о, ешитмәди.
Анчаг әрзусујду охумаг онун,
Тарих шө'бәсиндә дарүлфүнунун.
О деди: — Вәтәним тәһлүкәдәјкән,
Ону тәрк еләјиб кедәрәмми мән?

...Усјан бајрағыны галдырды бир күн,
Вәтән өвладлары атылды ода.
Јурдун азадлығы, сәадәтијчүн
Силаһа сарылды бир сәһәр о да.

Галды көзләриндә, галды охумаг —
Тарих шө'бәсини битирмәк онун.

Тутдуғу силаһла о јазды анчаг
Јени тарихини ана јурдунун.

Гызды, гәзәбләнди Бен-Осман јенә,
Оғлунун силаһа сарылдығына.
«Кәлсин бир көрүшәк, данышаг»,-дејә
Хәбәр дә көндәрди далбадал она.

Чатды Мустафаја, чатды хәбәрләр,
Өтүшдү кечәләр, доғду сәһәрләр.
Оғул тәрк етмәди бир ан чәбһәни,
Алышан чәбһәни, јанан чәбһәни..

Көзүнүн ичинә бахды өлүмүн,
Нечә јол торпаға чиләнди ганы.
Гызыл лаләләрлә бәзәнди һәр күн
Һагг илә һаһаггын дөјүш мејданы.

Чәмиләни тутдулар,
Чамалы өлдүрдүләр.
Нечә-нечә әрәби
Узаглара сүрдүләр.
Инкилисләр бир заман
Франсаја доланда,
Јадларын пәнчәсиндә
Вәтән әсир оlanda,
Һәрәј салыб Жанна Д'Арк,
Деди: — Шәрәфимиздир
Јурдун шәрәфи, шаны.
О галдырды ајаға
Вәтәни — Франсаны.

Һамы она мәрд деди,
Һамы она, Чәмилә!
(Анчаг «дүшмән» дедиләр
Нечин сәнә, Чәмилә?!)
Сән дә Жанна Д'Арк кими
Кәлмәләрә «кет» дедин.
Сән дә өз вәтәнини
Азад көрмәк истәдин.
Вәтәнини, елини
Азад көрмәк истәјән,
Бәс нијә дүшмән олсун?
Онун ајағларына

Нијә гандал вурулсун?..
 Беләми дүшмән олдун
 Јурдуна сән, Чәмилә?
 Буму сәнин кунанын,
 Буму көрән, Чәмилә?
 Халга дүшмән олмадың,
 Вәтәнинә, елине
 Сән вурулдун, Чәмилә!..
 Јурдунун дүшмәнинә
 Дүшмән олдун, Чәмилә.

°°°

Вурдулар Мустафаны,
 Јолдашлары бир төһәр,
 Гылыгына кирдиләр,
 Сәһәриси хәрәкдә евинә кәтирдиләр.
 Агламады анасы, агламаз, јох, агламаз
 Икид доған аналар.
 Шир анасы шир олар!
 Ана әжилиб өлдү баласынын алнындан.
 Деди: — Шәрәфсиз атан
 Сатыб ана јурдуну,
 Медал тахды дөшүнә,
 Лә'нәт олсун о күнә!
 Сәнсә Вәтән јолунда јараландын дөшүндән,
 Гурбан олум јарана.
 Әмдијин сүдүм, оғул,
 һалал олсун гој сана!

°°°

Бу хәбәри ешидиб Бен-Осман бәрк тутулду,
 Јаманча дилхор олду;
 «Јенә баладыр» дејә,
 Дуруб кәлди бир ахшам
 Оғлуна баш чәкмәјә.
 Килејләнди Бен-Осман:
 — Ағлы олан бир инсан,
 Бу мә'насыз ишләрә баш гошуб ујармы һеч?
 Адам да тәһсилини јарымчыг гојармы һеч?
 Әкәр мәнә зәррәчә мәһәббәтин вар исә,
 Кедәк, кедәк Парисә!
 — Ата, сәни севирам,
 Анчаг өзүмдән дә чох бу вәтәни севирам.
 — Вәтән! Вәтән! Нә вериб ахы бу вәтән сәнә?
 — Вәтән борчлу дејилдир, биз борчлујуг вәтәнә.

— Јахшы, — дејә Бен-Осман кәсди мүбаһисәни —
 — Анчаг бил ки, әј оғул, мән бунлары демәздим,
 Истәмәсәјдим сәни.

°°°

Галхан кими јатагдан,
 Мустафанын јадына
 Дүшдү дәрһал Бен-Осман.
 Кәлди атасыкилә,
 Көрдү ки. јыр-јығышдыр.
 Билмәди бу нә ишдир?..
 Мустафаны көрүнчә
 Ганадланды Бен-Осман:
 — Кедәк бизимлә сән дә.
 — һара?
 — Парисә.
 — Јох, јох!
 — Ара сакитләшәндә
 Гајыдарыг... Арада
 Гој итмәсин, әј оғул,
 Олан-галан сәрвәтимиз, пулумуз.
 Јохдур әјры јолумуз!
 — Ата, мәкәр бу јолму?
 Ананы дарда гојуб
 Гачан оғул, оғулму?
 Мустафа көз учујла
 Бахды јерә төкүлмүш
 Гиймәтли парчалара.
 Ал-әлван халчалара.
 Јығылыбдыр јан-јана
 Чамаданлар, чанталар.
 Аһ, онларын ичиндә
 Аллаһ билир нәләр вар.
 «Кедәк, кедәк Парисә...»
 Көр бу мәнә нә дејир.
 Биз бу Вәтәндән өтрү
 Чанымыздан кечирик,
 Бу, варындан кечмәјир.
 Өзү кедир... өзүјлә
 Апарыр бу торпағын
 Гызылыны, зәрини —
 Халгын алын тәрини,..
 Кедир... Кедир онунла
 Әрәбин үрәк ганы,
 Јохму бунун көрәсән?
 һеч зәррәчә вицданы?
 Јох-јох! Бу мүмкүн дејил,
 Буна дөзмәк чәтиндир;

Апардыгы бу шејләр
 Ахы, бу милләтиндири!
 Јох, онун топладыгы
 Франкларын һәр бири
 Бир гуршуна дөнмәли!
 Мәни мәһкум ејләјән
 Ағаларын синәсиндә сөнмәли!
 — Јахшы, нә вахт кедирсән?
 — Бу ахшам.
 — Кет, јахшы јол!
 — Бәс сән кетмирсән, оғул?
 — Ата, мәндән сән әл чәк!
 — Сән дә тәрссән анантәк.
 — Бәли, јалныз сичанлар
 Кәмини тәрк ејләјәр
 Фыртына башланантәк.
 Сәнә уғурлар-дејә,
 Чыхыб атасыкилдән
 Кәлди бирбаш чәбһәјә.
 Нәмин жүнүн ахшамы
 Јолланды маһаттаја*.
 Азадлыг ордусундан,
 Бир дәстә кәнч гәһрәман.
 Бағладылар һәр јаны,
 Сојдулар Бен-Османы.
 Нана ғышгырды: — Симон!
 Нана ғышгырды: — Етјән!
 Етјән һүчума кечди,
 Голларыны гардылар.
 Ијирми алты бағлама,
 Отуз једди чамадан
 Јүкләнди машинлар.
 Чәбһәјә апардылар.
 Јолчулар маһаттадан
 Кор-пешман жери дөндү.
 Онларын көзләриндә
 Дүнја, ишыглы дүнја
 Бир зүлмәтә бүрүндү.
 Әлини бу дүнјадан
 Үздү даһа Бен-Осман.
 Мин фикир, мин дүшүнчә
 Неј доланды башында.
 Фикирләр савашында

Чашды, долашды ағлы;
 «Ким һағлыдыр, ким һағлы?»

У ФӘСИЛ

Етјән әли гојнунда
 Кедән варын, дәвләтин
 Архасынча бахды һеј!..
 Бу дәм онун көзүндә
 Бир һечә дөндү һәр шеј.
 Кетди вары-дәвләти,
 Кетди сөзү-сөһбәти
 Кетди ејши-ишрәти,
 Кетди кедәр-кәлмәзә
 Парис шантанларында
 Дејәчәји тостлары.
 Кетди...Онун јолуну
 Дөрд көз илә көзләјән
 Шәраб, гумар достлары...
 Кетди онун нәш'әси,
 Раһатлығы, динчлији,
 Кетди бүтүн һәр шеји.
 «Онлар кетди...»

онларсыз
 Бәс мән һара кедирәм?
 Бәс мән нијә кедирәм?
 Башгасынын чәкдији
 Кејфи,ејши, ишрәти
 Ијләмәјә кедирәм?

Ким апарды, ким мәним дәвләтими, варымы?
 Ким дағытды башымдан ширин хәјалларымы,
 көзәл арзуларымы?

Мустафа!.. Ах, Мустафа! Дәвләтимин ортағы,
 севинчимин дүшмәни,
 Бу һала салды мәни.
 Бир саатын ичиндә аға икән гул олдым,
 һамыдан варлы икән, һамыдан јохсул олдым.
 һалалча дәвләтими һарам етди о, һарам.
 Инди ки, белә олду, өз әгидәм јолунда
 Мән дә ғылынч чаларам!
 Гошулмаг истәмирдим мән бу чәкишмәләрә,
 Анчаг чох һаһаг јерә!

Ја о, ја да мән!-дејә
 һәмән жүнүн сәһәри, Етјән кетди чәбһәјә,
 Кечә әлиндә шимшәк, ғылынч чәкди күндүзә.
 Ики гардаш, ики јол о күн дурду үз-үзә.
 Бәс ата?
 Бәс Бен-Осман?
 Кәләчәји дүшүндү, кечмишләри чох анды,

* Барзал

О кәлиб ики јолун ајрычында дајанды.
Һансы јолу тутмалы,
Һансы јолу кетмәли?
Бириндә гәлбим дурур, бириндә чаным дурур;
Ики јол ајрычында сәһвим, нөгсаным дурур.
Чаным көнлүмә дүшмән, көнлүм чаныма дүшмән.
Чарпазлашыб гылынчлар,
онларын арасында

Дајанмышам инди мән.
О јол бу јолу вурур.
Бу јол о јолу вурур.
Оғул оғулу вурур.
Ајылмырам мән јенә.
Ахы, икисинин дә зәрбәси дәјир мәнә.
Һәм о тәрәфдә оғул,
Һәм бу тәрәфдә оғул,
Ахы, куллә дә оғул,
Ахы, һәдәф дә оғул.
Бәс мән нејләмәлијәм?
О оғулу тутмалы, бу оғулу тутмалы?
Ја бу јолу тутмалы, ја о јолу тутмалы!

Бире вәтән, намус, ар,
О бириндә раһатлыг, сәадәт вә һәјат вар. }
Мәсләкини истәјән өз чанындан кечмәли,
Өз чаныны истәјән виҗданындан кечмәли.
Јох, јох, һәјат шириндир,
Ики чаным олсајды мән кечәрдим бириндән.
Тәк бир чаным вар икән, өмрүн нәш'әләриндән
Нечә кечим, нечә мән?
Бәс Мустафа? О нечә кечир өз һәјатындан
О ки, чавандыр, чаван!
Өмрүн бир нәш'әсини ахы, дадмамыш һәлә.
Нечә верир өмрүнү, нечә верир о јелә?
Бәли, дадмадығыјчүн һәјатын нәш'әсини,
О динләјир гәлбинин, амалынын сәсини.
Ахы о, нә көрүб ки, нә анласын һәјатдан,
Һәлә о, дуза кедир, һәлә чавандыр, чаван!
Нәш'әни, дадан биләр,
Чан гәдрини, чан биләр.
Һәјатын да гәдрини һәјатда инсан кими }
Јалныз јашајан биләр.
Кәнарда дурмаг олмаз,
Ики јолдан бирини тутмалыјам инди мән.
Һәјатын нәш'әсиндән
Кечмәк мәнә чәтиндир, билмәлијәм бир дәфә!..»
Дејә кечди Бен-Осман о күн Етјен тәрәфә.

°°°

Кәзди о күн чәһһәни, франсыз әскәрләри
Салам вериб баш әјди,
Дөшүндәки лекион онун вәсигәсијди.
Бу һөрмәт, бу еһтирам
Ганад верди гүрура, јаралады виҗданы.
Симона хош кәлдисә, инчитди Бен-Османы.
Бахды, о хејли бахды дағ көвдәли танклара.
Узаг вуран топлара.
Бир һәзин дүјғу өтдү үрәјиндән бу ара —
«Јохду бизимкиләрин
Белә силаһы јәгин..
Нечә? Нечә? Ишә бах! Көр нә чыхды дилимдән?
Јохса онлар тәрәфә бизимкиләр дедим мән?
Бәс нечә? Кечә ајры, күнәшли күндүз ајры,
Үрәк ајры, сөз ајры,
Сөзә јох, үрәјә бах.
Бу гајдадыр, дил чашар, дүзүнү дејәр анчаг.
Топлара бах, топлара, танклара бах, танклара!
Од сачан лүләләри чеврилибдир көр һара!
Бу ганлы силаһларын мөгсәди, гәсди нәдир?
Онлар әрәб ганына нечә илдир тәшнәдир.
Бах, бу танкын лүләси, көрән нечә әрәби
Гәлтан етмиш ганына?
Бунлар нечә сығышыр бәс сәнин виҗданына?
Ахы, сән дә әрәбсән, ахы, сән дә Бен-Осман.
Бабанын чалмасыны атдынс да башындан
Ганы ки, ганындадыр...
Нијә, нијә бу гана хилаф чыхдын, Бен-Осман?
Нијә өмрүн јолунда сән долашдын, Бен-Осман?
Сән карыхдын, Бен-Осман!»
О ахтарды Етјени
Дедиләр ки, дүнәндән јоха чыхыбдыр Етјен.
Дүнәнки вурһавурда әсир дүшүбдүр, јәгин,
Кириди... Бир анлыға... Сусду, сусду,
динмәди.
Онун ата үрәји, бәс нијә диксинмәди?
Бајагкы дүјғулардан онун ата гәлбини
Јохса, бир хал дүшдүмү?
Јохса, о, Етјен илә өзү арасындакы
Учуруму көрмүшдүмү?!

и-

Бир һәфтә өтдү белә,
 Үзә дурду, далашды Нана һәр күн әрилә,
 һәр күн ону данлады:
 — Батсын оғлунун ады!
 Сәнә дүшмән олудур бу күнүндә өз оғлун,
 Оғлуму әсир алыб сәнин дәләдуз оғлун.
 Симон, нечә козүнә јуху кедир бәс сәнин?
 Өз белиндән колән дә дөнүб олду дүшмәнин...
 Бен-Османа коз верди, Нана ишыг вермәди,
 һәлә хидмәтчиләр дә кишини диндирмәди.
 Гулларын саһибкары өз евиндә гул олду,
 Ахыр киши јорулду.
 һарај верән олмады бу бәдбәхтин сәсинә,
 Дуруб кәлди о бир күн «Азадлыг чәбһәси»нә.
 Ону бура кәтирән гәлбин өзкә сәсијди.
 Бурдаса әрәблији онун вәсигәсијди...

Бир-биринә сәјкәниб јасты, чылпаг тәпәләр,
 Әтәји коллу-коллу, зирвәси ағ тәпәләр.
 Аһыл-чаһыл чунудлар* узаныб сәнкәр боју,
 Кимиси сигар чәкир, кимиси дә марагла
 «Мүчаһиди»** охујур.
 Кимиси сәнкәр газыр,
 Кимиси мәктүб јазыр.
 Икид өвладларындан истәди имдад вәтән,
 Сәнкәрләрдә доғулур кәлчәк, азад вәтән. }
 О ачмаға башлајыб бу дүнјаја көзүнү,
 Бу сәнкәрләр ичиндә милләт кими таныјыр
 артыг бу халг өзүнү.
 Бу сәнкәрләр ичиндә әсарәтин, зилләтин }
 көкү алышыб јаныр,
 Голу бағлы милләтин өз дәвләти јараныр.
 Јанында да бәләдчи, кәзир, кәзир Бен-Осман.
 Мустафаны сорушур раст кәлдији чунуддан.
 һеј бахдыгча Бен-Осман,
 Көзләриндән ган даман
 Бу әлләри силаһлы адамларын үзүнә,
 О, утаныр, билмәјир өзүнүн бу һәјата
 суалы нә, сөзү нә?

* Әскәрләр

** Милли Азадлыг Чәбһәсинин органы.

О чатды Мустафанын дәјүшдүју сәнкәрә.
 Дәрһал галхды Мустафа.
 — Бу сәнкәрин ичиндә сән онсуз да мин көрә
 Өз атандан учасан.
 Бу һөрмәтә чох сағ ол.
 Сән тәк атандан дејил, өз тәлејиндән белә
 учадасан, әј оғул!

Көрүшүб әјләшдиләр,
 Бир хәјли дәрдләшдиләр.
 Бирдән һава гаралды,
 Көјү думан, чән алды.
 — һүчүм көзләјирик биз,—деди,—Ата, бир аздан
 Дур кет, евә!
 Тутулду һава кими Бен-Осман.
 Дејди: — Кедим? Бәс Етјен? Тап, ону тап, чән оғул,
 О сәнин гардашындыр.
 — Јахшы, јахшы, сакит ол!
 — Бир көрәјдин анасы нә күндәдир, нә күндә?
 Ахы, көзү үстүндә
 Сахлајырды Етјени.
 — Ата, ата, бәс мәни
 Ана доғмајыб мәкәр?!
 — Нәјә көрәк бу сөзләр?!
 Сән дә елә, әј оғул...
 Кедәк дедим сәнә дә,
 Аһ, кеч дејил јенә дә!
 Дејә диз чөкдү Симон Мустафанын өнүндә:
 — Имдад елә, көмәк ол, атана бу күнүндә.
 Дәрдими сораным јох;
 Валлаһ, евдә-ешикдә күнүм-күзәрәным јох.
 Оғул, кәлмишәм чана,
 Ону гајтар атана,
 Бурдан чыхыб кедәк биз.
 Валлаһ, јенә верәрәм нә гәдәр истәсәниз.
 — Ата, сән нә дејирсән?
 Јохса, алмагчүн бу күн бир оғлунун ганыны,
 Сатмагмы истәјирсән
 Сән о бири оғлунун ләкәсиз вичданыны?
 Елә бу вахт гәфләтән,
 Јағды күллә јағмуру гаршыдакы тәпәдән.
 Уғулдады дағ, дәрә,
 Тез чөкдүләр сәнкәрә.
 Күллә ара вермәмиш,
 Јағды, јағды кур јағыш.
 Көјүн сәси гарышды бу дәм јерин сәсинә,
 Јағыш сәси гарышды күлләләрин сәсинә.
 Донгулданды Бен-Осман:—Көрән бу нә ојунду,

Кәлди мәним башыма?
 Плашыны сојунду,
 Мустафа атды дәрһал атасынын чијинә.
 — Бәс сән?
 — Мәнә ејби јох, сојуг дәјмәсин сәнә.
 — Атәш!..
 Чәваб атәши башланды бирчә анда.
 Нифрәтләр дилә кәлди күллә выјылтысында.
 Мустафанын өзү дә јасланыб мүсәлсәлә*,
 Атыр беләдән-белә;
 Төкүлүр дүшмән ганы.
 Мустафа көз учујла сүзүрдү Бен-Османы;
 — Биз ки, гул олмаг үчүн кәлмәмишик һәјата,
 Ешит, ешит, ај ата,
 Бах, бу күллә сәсләри
 «Мән дә бир халгам» дејән милләтимин сәсидир,
 Азаддыг нәғмәсидир.

Бу атәш
 арзуларын
 Түфәнк лүләһиндә алышан мәш'әлидир.
 Бах, бу атәш
 халгымын
 Франса дәвләтилә һесаб чәкән дилидир.
 Бах, бу атәш
 зилләтин
 Очағыны сөндүрән нәфәсидир халгымын,
 БМТ мәчлисиндә өз сәсидир халгымын!
 Бах, бу атәш, бу атәш һаггын гәһгәһәсидир!
 Бах, бу күллә сәсләри,
 Голумуздан гырылан зәнчирләрин сәсидир.
 О атдыгча, Бен-Осман
 Мустафаны сејр едир кизли-кизли кәнардан.
 Кизли бир гүрүр илә көз јетирир оғлуна,
 Бу һүнәр, бу икидлик, нәләр данышмыр она!
 Дүшүнүр: «Мәним оғлум инди јурдун көзүдүр,
 Чатылмыш гашларындан, ити бахышларындан
 Лап атамын өзүдүр».
 Утаныр, бир аз әввәл дедији сөзләриндән,
 О, тез галхыр јериндән,
 Көрүнчә кол дибиндән Мустафаја тушланан
 Түфәнкин лүләсини:
 — Оғул, јерә јат!-дејә о гышгырды.
 Гајалар,
 әкс еләди сәсини;

* Пулемјот

Тараг! Тараг! Ачылды күлләләр кол дибиндән.
 Колуну* дөш чибиндән
 Нә вахт чыхартдығыны һеч билмәди Бен-Осман,
 Ата билмәди, тәтик сүрүшдү бармағындан.
 Сәлим буну көрүнчә,
 Түфәнкини тушлајыб атды, атды далбадал,
 Сусду кол диби дәрһал.
 Бу ан колонел** Сәлим јараланды голундан,
 Тез јараны бағлады јайлығйла Бен-Осман.
 Сәлим јайлығын үстә гызаран гана бахды,
 Бир дә дүшмән тәрәфдән үстүнә јағдырылан
 күлләбарана бахды.

Дүшүндү: «Бу јаралар сарсыда билмәз мәни,
 Анчаг... дәрд ондадыр ки, бәлкә дә бу күлләни
 Бир вахт мәнимлә биркә бир дүшмәни әјләјән,
 Бир сәнкәрдә дејүшүб, бир габдан хәрәк јејән
 Достумун өзү атды, дост һара, дүшмән һара?
 һәмишә дост олмушуг ахы биз ки, онлара...»

VII ФӘСИЛ

Етјән әсир дүшүбмүш азаддыг ордусуна,
 Икинчи зәрбә олду һәјатында бу она.
 О көтүрәр дүңјада һәр ачыны, һәр дағы,
 Анчаг дәрк едә билмир, Мустафанын өнүндә
 гул кими дајанмағы.
 «Јох, јох, дөзә билмәрәм бу тәһгирә», -
 дејир о,

Бир күн көздән јайыныб әкилмәк истәјир о.
 Онун бу нијјәтиндән Анри хәбәр тутунча,
 Кәсир дәрһал јолуну,
 Кери гајтарыр ону.
 — Мәни бурахын,-дејә,
 О јалварыр Анријә.
 Анри бурахмыр ону.
 Дәрк единчә бунун да фәјдәсыз олдуғуну,
 Дејир: — Мән анламырам әрәб һара, сән һара?
 Ахы, сәнә нә дүшүб гошулмусан бунларә?
 Сән ки, фирәнк оғлусан.
 — Утан сөзүндән, утан!
 Мәним ешгим азаддыг, мәним милләтим инсан,
 Әрәбә дә гардашам, фирәнкә дә гардашам,
 Ахы, о ким, бу кимдир?
 Инсан азаддығына кәч бахан, дүшмән олан
 Мәним дә дүшмәнимдир!

* Тапанча
 ** Полковник

— Бәс Франса? Бәс онун шәрәфини горума?
— Франсанын шәрәфи бурда тапданыр анчаг.
Фирәнк Әлчәзаирдән сөйлә, нә истәјир, нә?
Нечин көз дикмәлијик өзкәнин тикәсинә?
— Ај чох көзәлдир, о да дејил анчаг ләкәсиз,
Бөјүк Фирәнкистанын јашамасы чәтиндир,
Ахы, мүстәмләкәсиз!
— Өзкәнин һесабына, јашамагдан өлүм хош,
Бу чүрүк фәлсәфәни биз чох көзәл билирик
кимләр, нечин үдүрмуш!

* * *

Чәкишмә узанды бир хејли мүддәт,
Кәлди Мустафа да...

Етјен тутулду.

Сусдулар....

Мустафа динди нәһәјәт:

— Нијә сусурсунуз, сизә нә олду?
Етјен гара булуд, көј шүјүд олду:
— Изн версәјдиниз әкәр, мүәллим,
Бир сигар чәкәрдик.
— Бујурун, чәкин.

Мустафа чыхарыб гутуну дәрһал,
Узатды Етјенә,
Көтүрдү Етјен.
Бир хејли сигары түстүләтдиләр,
Анчаг нә о динди, нә дә бу динди.
Чох дәрин, чох сирли фикрә кетдиләр,
Бу узун сүкута Етјен севинди.
— Ешитдим, гачаркән тутублар сизи;
Билсәјдим сонракы мәгсәдинизи,
Инанын, мән сизә көмәк едәрдим.
— Аһ, гача билсәјдим, мәним нә дәрдим!
— Гачыб нејләрдиниз? Бир дүшмән кими
Јенә үстүмүзә кәләрдинизми?
Јохса....
— Сорғу-суал нәјә кәрәкдир?
Һәр кәс билдијини ејләјәчәкдир.
— Јолуну көзләјир дајын Парисдә,
Јахшысы будур ки, сән аман истә.
Биз сәни бурахаг... Евә кет бирбаш,
Бу чәнчәл ишләрә гошулма, гардаш!
Бу да сәнәдләрин...
— Бу сәнә һардан?
— Вағзалдан гајтарыб кәтирдидимиз
О чанталардан.

Өзүнә гајытды халгын өз вары,
Ачдыг чанталары, чамаданлары;
Сенин сәнәдләрин чыхды ичиндән,
Көтүрдүм, өзүнә вермәк үчүн мән.
Унут бирдәфәлик, унут чәбһәни,
Ахы, чох истәјир атамыз сәни.
Көрәсән, көрәсән баша дүшдүмү,
Етјен шах дејилән бу кинајәни?
— Анд ич ки, чәбһәјә дәнмәјәчәксән,
Бурахым евинә сәни инди мән.
— Мустафа!
— Мүәллим!
— Оғул, бир дүшүн!

О нәјә анд ичсин? Ахы, онунчүн
Мүгәддәс шеј јохдур!.. Соруш өзүндән,
— Анамын чанына анд ичирәм мән.
— Бујур, бу да онун мүгәддәс анды,
Франса сәнәми, де. архаланды?
Мустафа:— Бу анд да бәс ејләр, дејә,
Мә'налы-мә'налы бахды Анријә.
— Азадсан!

Дејинчә Етјен ишарды,
Севинч далғалары үзүнү сарды.
Кетмәкчин архәја чеврилән заман —
Мустафа сәсләнди: — Сөзүм вар, дајан!
Сорғума чаваб вер, кетмәздән әввәл.
Азадлыг көзәлми?

— Ондан да көзәл
Нә ола биләр ки, гоча дүнјада?
— Үч күн әсирлијә дөзә билмәјән,
Еј мәним һәмишә азад гардашым,
Бәс мән, инсафла де, нечә гатлашым
Јурдумун әбәди әсарәтинә?
Инди ајдындырмы нијјәтим сәнә?
Өзүн де, бәс сәнин нијјәтин нәдир?
Әдаләт сәндәдир, јохса мәндәдир?
Етјен сусуб дурду, динә билмәди,
Мустафа астадан: — Азадсан, деди.

* * *

Чәбһәдән евинә кәлди Бен-Осман,
Јата да билмәди сәһәрә гәдәр.
Кетмәди, кетмәди гулагларындан
Оғлунун дедији о һаглы сөзләр:
«Мустафа, ај оғул, доғру дејирсән,
Сәни дә онунтәк бир ана доғмуш.

Ағсачлы, нурани гочаја бах бир!
Чијниндә түфәнк вар, башында чалма.
Кишинин дурушу елә бил дејир:
«Јетәр алчалдығын, оғул, алчалма!»
Нана шәкли сүзүб деди: — Јахшы бах,
Бу сән, о да атан, һеч утанырсан?
Адам еләмишдим мән сәни, бәдбәхт,
Анчаг адамлыгы сән нә ганырсан?

Јери, чалма багла башына сән дә,
Вәһшијдин, јенә гал вәһшилијиндә.
От көкү үстүндә битәчәк јенә,
Јамагдан нә чыхар? О сөкүләчәк.
Ахы, мәдәнијјәт јарашмыр сәнә,
Сән дә өз тајыны тапајдын кәрәк.

Чаваб гәјтармады бәдбәхт Бен-Осман,
Тез шәкли көтүрүб чыхды отагдан.
Фикирли-фикирли дүзәлди јолә,
Бу ан һәјатына бир тәкан олду.
Даһа дәјишмәди, бу андан белә
Симон өмрү боју Бен-Осман олду.

VIII ФӘСИЛ

Өтүб кечди далбадал ганлы-гадагы илләр,
сәсли, сәдалы илләр
Выјыл-выјыл күлләләр јердә, көјдә сүздүләр,
Хурма будагларында һәлгәләнди түстүләр.
Барыт түстүләриндән јерин бағры гаралды.
Кәһ зор гәләбә чалды, кәһ һагг гәләбә чалды.

♦♦♦

Әлчәзаир шәһәри,
Артыг бир ајдан бәри,
Сәнкәрдири башдан-баша,
һәр күчәси, һәр тини.
Бу күн јени Мәдинә* тутмуш күлләбарана
мүсәлман мәһләсини.
Мустафа тәк галыбдыр Әл-Мухтар күчәсиндә,
бир сәнкәрин ичиндә;
мејиддир сағы, солу.
Достлар јерә дөшәниб јан-јана, үзүгәјлу.
Дөрд дөврәси өлүм, ган.

* Мәдинә—шәһәр демәкдир. Африкадакы әрәб өлкәләриндә шәһәрләр көһнә-јени Мәдинә дејә ики јерә бөлүнүр. Көһнә Мәдинәдә асасән јерлиләр, јени Мәдинәдә исә авропалылар јашајыр.

Букүнкү беш саатлыг, арамсыз атышмадан
Әлдән дүшүб сарсылды
Мустафанын дәстәси.
О, чағыра билмәди көмәјинә бир кәси,
Анри илә бәрәбәр Сәлим дүнәндән бәри
Дүшмәнин архасында бағлајыб кечидләри
һазырлашыр һүчума..
Бир алајын өнүндә дајаныб тәкбашына
Мустафаса бајагдан;
Горху билмәзмиш инсан!
һагсызлыг дүнјасына синәсини о кәрмиш,
Инам олан үрәкдән горху гачаг дүшәрмиш.

♦♦♦

Һардан кәлди бу күллә, аһ, бу чојутма күллә
Мустафаны һаглады?
Бир үрәји сојудуб, мин үрәји дағлады.
Јумулду ана јурдун бу күнүнү көрмәјән,
сабаһына дикилән
о нурлу көзләр.
Сәадәт гапысыны ачмаг үчүн гапанан
уғурлу көзләр.
Әјилиб јерә дүшдү
Әсарәт гандалыны сындыран, әјән әлләр.
Әл чәкди бу дүнјадан,
Јурдунда јени дүнја гурмаг истәјән әлләр.
Дүшмән һүчума кечди,
Чатдылар Мустафанын дөјүшдүјү сәнкәрә,
һарај дүшдү шәһәрә;
— Мустафаны вурдулар!..
Дәр ағачы гурулду,
Күчә адамла долду.

ОАС-чылар шәст илә дардан асды мејиди,
(Бу вәтән овладынын бәс күнаһы нә иди?!)
ОАС-чылар мејдана ананы кәтирдиләр.
— Бах, бу да оғлун! — дејә она ачыг вердиләр.
Ана динмәз, ана лал,
Бахышында мин суал,
Бахды, бахды мејидин дөшүндәки јараја..
Сүкут чөкдү араја.
— Өләр, кишитәк өләр, әлә дүшмәз о, јалныз,
Өзүнү јох, сиз онун мејидини асдыныз.
Сиз ону,
шир оғлуну

Алчалтмаг истәдиниз, оса јенә учалды,
О өз өлүмүлә дә сиздән интигам алды.

Сиз сағ олсаныз белә, о өз әгидәсила
чоҳдан сизи өлдүрүб.

Сизин мәсләкинизи, дининизи өлдүрүб.
Ана сындырмаса да бу мәгамда өзүнү
Чәкә билмир мејиддән, чәкә билмир көзүнү.

О, көзләрилә өпүр
Баласынын о ганлы, пәришан сачларындан,
Бу вахт җазыг Бен-Осман
Налә чәкди архадан:

— Аман огул, чан огул!
Өлүм һара, сән һара!!

Мејиди гучаглајыб
Истади ки апарә.
Синәсиндән јапышыб
Јерә җыхдылар ону.
Ғырылыб дүшдү јерә
Дөшдән «Шәрәф лекиону».

Әјилиб көтүрмәди
Орденини о, јердән.
Кәлмәләр күлүшдүләр
Бу һала јербәјердән.

О, полисә әл ачды:
— Беш мин франк верирәм,

Мәнә верин сиз ону —
Бу елин мәрд оғлуну!

Ана кечди ирәли:

— Онлар тәһгир етмәди,
Сән тәһгир етдин ону...

Бен-Осман, лә'нәт олсун намусуна, арына,
О, өзүнү сатмады франсыз пулларына,
Мејиди сатылармы?

Вәтәнә сәчдә ғылан, пула сәчдә ғылармы?
Сызылдама, ағлама, бизим адәтимиз вар:
Шәһидә ағламазлар!

Сән ғајтармаг истәсән намусуну, арыны,
Унут милјонларыны!

Чаныны вер, чаныны,
Ганыны вер, ганыны!

Бујур, бу силаһ, бу сән!

Дејә о, мүсәддәси* чыхартды дөшлүјүндән:

— Кишилијин чатырса, төк бунларын ганыны;

Бу ган илә тәмизлә ләкәли вичданыны.

Бен-Осман һејкәл кими гурујуб өз јериндә,

Тапанчанын лүләси бөјүдү көзләриндә,

Бөјүдү хәндәк олду, бөјүдү учрум олду.
Бу дәм онун башына санки көләр учулду.
Она елә кәлди ки, ајағлары сүрүшдү,
Үзүстә јерә дүшдү,
Дикәлди...

О җыхылды,

галхаммады ајаға,

Бојланды сола, саға,
Әлләрини галдырыб үзүнү чырмаглады.
Бирдән фәрјад гопарыб һөнкүр-һөнкүр ағлады.
Кириди...

Јумруглары дүјүлдү бирдән-бирә.

Сонра гәһгәһә чәкиб о күлдү бирдән-бирә.
Көз җашынын ичиндә күлүш бәс нечә кәлди?
О галхды, о дикәлди,
Бахды,

Бахды һамыја,

көзләриндән һәм гәзәб,
һәм һејрәт јаға-јаға.

Бу дәм нә дүшүндүсә,
Архасына бахмадан о башлады гачмаға.

О гачды бирдән-бирә,
Үз тутду бир заманлар

Мәчнунун сығындығы

О Сәһраји-Кәбирә.

Артыг сахлаја билмәз

Ону јолундан һеч кәс,

О гачды тәнкәнәфәс!

Ғача билдикчә гачды, гачды тәр төкә-төкә,
Ғачды о, горха-горха, о, дөјүкә-дөјүкә.
Ахыр тамам јорулду,

Басды гәдәмләрини гум үстә хырда-хырда.
Бөјүк гум сәһрасына кәлиб чатды ахырда;
Узаныр далға-далға гаршыда боз тәпәләр,
Күләк галхды астача...

Аһ!.. Әкәр о, галхдыса

Көјү тутар чән кими,

Јерләрә тоз сәпәләр.

Өртүб ајаг изини күләк ону изләјир,
Онун ләпирләриндән гуму да тәмизләјир.
О кедир.. Сәмум јели анбаан шиддәтләнир,
Јохса, онун үстүнә күләк дә һиддәтләнир?!
Кедир... Кедир Бен-Осман,
Хәбәри јохдур онун нә чандан, нә чаһандан.
Көј үзүндә кет-кедә тоз думаны сыхлашыр,
Күнүн үзү тутулду, дүнја гаранлыглашыр.
Күләк вуруб архадан җыхыр ону үзүстә,

* Тапанча.

Гум кәлир далға-далға, гум кәлир дәстә-дәстә.
Илан кими бурулур,
Гум алтында о итир, гум алтында јох олур.
Ағырлыг һисс единчә Бен-Осман күрәјиндә,
Елә бил јүнкүлләшир...

Севинир үрәјиндә;
Анчаг бир аз кечинчә јазыг галхмаг истәди.
«Әзабы чох олса да, һәјат шириндир»,-деди.
Галха билмәди..

јенә,
О севинди,
гумларын алтында итдијинә.

Бир аз кечди...
Јатды јел,
Јатды дәли бурулған.
Сәмум бурулғанында итди, батды Бен-Осман.
Гумларын үстүндәсә изи белә галмады.
«О, һара кетди?»-дејә

ахтаран да олмады,
сорушан да олмады...
Хәбәр чатды Сәлиме, хәбәр чатды Анријә,
«Бир гана мин ган»-дејә,
Атылдылар мејдана,
Гаршыда мәғрур ана.
Тәрәфләр далғаланды,
Гаршы-гаршыја кәлди,
Тез сәнкәрләр дүзәлди.
Һәј верди шәһәр әһли чунудларын сәсинә,
Јахшыча вәј вердиләр ишғалчы дәстәсинә.
Һеј атылыр күлләләр, атылыр тараг-тараг;
Артыг јер күрәсиндә
Әсарәтин тарихи
гапаныр вараг-вараг...

Торпаға тапшырдылар,
Торпаг үчүн чаныны
Гурбан верән шәһиди.
(Елә Мустафанын да илк арзусу бу иди).
Мәзарын баш учунда
Кәлди Сәлим дәјанды.
Әлиндәки бајрагдан мәзар нурә бојанды.
О, башдашы јеринә
Әлиндәки бајрағы тахды гәбрин башына.
Деди: — Достлар, шәһидин
еһтијачы вармыдыр
сојуг мәзар дашына?!

{ Торпаг бир ана кими ачды она гојуну,
Торпаға јох, тарихә дәфн еләдик биз ону!..

ЕПИЛОГ

Сәккиз ил ган ахды Әлчәзирдә,
Сәккиз ил јухулар чәкилди дара.
Јерин нәләсинә ағлады јер дә,
Инсан таб кәтирди бу әзаблара.

Сәккиз ил ал гана буланды сулар,
Фикирләр, дүјғулар чошду, гајнады.
Сәккиз ил баш-баша кәлди ордулар,
Тарих бир милләтлә ојун ојнады!

Тарихин ән бөјүк бир амалы вар:
Азадлыг! Бу сөзә тапынмыш инсан.
Азадлыг — сәадәт, азадлыг — баһар, ^W
Јаранмыш инсанын арзуларындан!

Инсан азадлығы илк арзу санмыш,
Бу сөз бир ишыгдыр инсана дарда.
Азадлыг! Азадлыг! Тарих јаранмыш ^W
Бу амал уғрунда вурושмаларда.

Бајраг галхды...
Буланыг сулар ахды, дурулду.
Өз евиндә гул олан евинә саһиб олду.
Бајраг галхды... Парисдән бу өлкәјә узанан
Әлләр кәсилди һәмән.

Бајраг галхды... Дәриндән нәфәс алды бу торпаг,
Бајраг галхды... Атылды
Топлар да тараг-тараг.

Он милјонун адындан
Топлар данышыб деди:
«Мәни танысын чаһан!»
Әкс-сәда учалды: «Һардәјдын бу вахтачан?!»
Чаваб кәлди:
«Илләрлә мән гәфәсдә инләдим.
Мән вар икән, јох идим!
Инди варам, мән варам,
Бир дә әсир олмарам!
Мәһбуслар сағ олса да, сағ јеринә гојулмур, ^W

Мəһбус, вəтəндаш олмур!
Өз јурдумда гул олуб эср јарым әјилдим.
Мəн вəтəндаш дејилдим!
Вурушдум кечə-күндүз, вурушдум сəһəр-ахшам,
Байраг галхды...
Мəн бу күн
Вəтəндашлыг алмышам!»

1962—1963

ҺӘЈАТ – ӨЛҮМ

Өлүм вар ки, һəјат гəдər дəјərли,
Һəјат вар ки, өлүмдән дə зəһərли.

Н. ЧАВИД.

ПРОЛОГ

Өлүмлəрдән јазырам,
Өлүмлəр дə чүрбəчүр:
Кими јашамаг үчүн,
Кими өлмəкчүн өлүр.

Өлүмүн дə һəјаттəк
Јахшысы вар,
Писи вар,
Өлүмүн шəрəфсизи,
Һəм дə шəрəфлиси вар.

Өлүм һечликдир!
Анчаг

Елə һечлик дə вар ки,
Варлыг күсəнир она.
Варлыг, инана билмир
Јохлуғун јохлуғуна...

Бə'зəн елə олур ки,
Дүнја галхыр ајағ
Бир өлүмүн сəсинə.
Милјон дири сығыныр
Бир өлү кəлкəсинə...
Бу, гəрибə дејилми?
Мин диринин сəси јох,
Бир өлүнүн

дүнјаја
Лəрзə салан сəси вар.
Кəзəнин кəлкəси јох,
Јатанын кəлкəси вар.

Өлүмлəрдән јазырам,
Өлүмлəр дə чүрбəчүр:

Кими јашамаг үчүн,
Кими өлмөкчүн өлүр.

Өлүмлөрдөн јазаркөн
«Өлүлөр» дүшдү јада.
Бүтүн бу өлүлөри
Искөндөр гаршылајыр
Бөлкө дө о дүнјада.

Арасында дәјаныб
Чөһөһөннөмлә чөһөннөтин,
Ики јерө ајырыр
Өлүлөри о, јөгин.

Дири өлү — чөһөннөтө,
Дөмөк — әбәдијјәтө.
Өлү дири — чөһөннөмө,
Дөмөк — пуч бир әләмө.
Будур чөһөннөт, чөһөннөм!

Будур Мирзә Чөһилин,
Һәм дә һаггын бөлкүсү.
Тәмизлик вә учалыг
Бу бөлкүнүн өлчүсү...

Мирзә Чөһил,
Сән «Өлүлөр»дән јазыб,
Өлүлөри
дирилтмәјә чан атдын.

Бунун үчүн
Искөндөри јаратдын!..
Мин өлүнүн ичиндән
Бир дири тапдын, анчаг
Чөһәләт јухусундан
Истәди ки, ојада
Мин јатмышы бир ојаг.
Сән јетишдин арзуна,
Дад чөкдијин чөһәләт
Кетди,

дәрбәдәр олду.
Сәнин бир Искөндөрин
Мин-мин Искөндәр олду.

Јазмаға сәсләр бу күн,
Күнәши батмајачаг
Ахшамсыз сәһәр мәни —
Сонсуз әбәдијјәти

Өмрүнә чалаг едән
Дири — өлүләр мәни.
— Мәкәр өлү јохмудур
Һачы һәсәндән бәри?
Суалындан, сәсиндән
Таныдым Искөндәри.
Дөдим: — Вар, анчаг онлар
Дәјишиб өз донуну,
— Сән дә нечә вар исә
Еләчә көстәр ону.
— Мән бурда нечә-нечә
Дириләрдән јазачаг,
Онлары...

— Бәс өлүләр?
— Данышмаг истәјирәм
Бирчә өлүдән анчаг...

Мән һәр шеји
дүнјада
Илки кими тәртәмиз,
Саф көрмәк истәјирәм.
О бир өлүнү белә
Дирилдиб,

инсан кими
Өлдүрмәк истәјирәм.

ЕШГ — СӘТӘЛЧӘМ

Вүсал нәсиб олмады
Бу дүнјада онлара.
Көнүлләр баш өймәди
Ешгә гәним кәсилән
Амансыз ганунлара...

Нәһәјәт...
кәлди бир күн.
Ики гүтбә ајрылды
Һәјәт да онлар үчүн.
Бир тәрәфдә мөһәббәт,
Бир јанда вахтсыз өлүм.
Мөһәббәтсиз јашамаг
Онлара дөһшәт... зүлүм...
«Мөһәббәтдән јарандыг,
Мөһәббәтин јолунда
Өлмәк дә хошдур!..»-дејә
Онлар вериб әл-әлә,
Галхдылар бир тәпөјә.

Онлар бу учалыгда
Һәҗатдан узагдылар.
Онлар инди һәҗата
Бир зирвәдән бахдылар.

Онларын көзләриндә
Йердәкиләр бу анда
Нә гәдәр кичилдиләр.
Бу зирвәнин башында
Һәҗаты јох,
өлүмү
Онлар зирвә билдиләр.
«Әһдә вәфа ғылмалы»-
Дејә јумуб көзүнү,
Ғажанын зирвәсиндән
Оғлан атды өзүнү.

Ендими?

Јох! Енмәди!
О даһа да учалды.
Өлүмүн пәнчәсиндән
Өлүмсүз һәҗат алды.

Инди нөвбә ғызындыр,
Йерә бахды, —
Дурухду...
Оғлан гуштәк учдуму?
Әтраф бомбош...
О, јохду...

Ғызын көзү гаралды,
Ғәлбини дәһшәт алды.
Йерә баха билмәди,
«Јох-јох! Чәтиндир!»-деди.
Ғыз горхду,
Ғыз чәкилди.
Мәһәббәтсиз һәҗаты
Өлүмдән уча билди.

Чох учајды о бајаг;
Башыны дик тутараг.
Ғажанын зирвәсиндә
Дајаңмышды ғајатәк.
Башыны ендирәрәк
Инди ғаја башында
Бир милчәјә дөндү о.
Оғлан кими ғајадан

Атылыб учалмады,
Јаваш-јаваш енди о.

Һәлә әрә дә кетди
Севмәдији биринә.
О күндән бир даш асды
Үрәјинин јеринә.

О јашады севкисиз;
Јашамады,
сүрүндү.
Өлүм она мин кәрә
Һәҗатдан хош көрүндү.

О, өлүмдән горхараг,
Һәҗатыны, ешгини
Чох учуз сатмыш, демә.
Ешгин јолунда өлмәк
Башга һәҗатмыш, демә.
Јалныз инди билди ки,
Мәһәббәтсиз јашамаг
Өлүмдүр инсан үчүн
О өлүбмүш,
өлүмдән
Һәҗата ғајыдан күн.
Ғыз һәҗата ғајыдыб
Өзү-өзүнү данды,
Лә'нәт, нифрәт газанды.
Оғлан һәҗатдан кедиб,
Әбәдијјәт газанды.

Ахыр... сојугдәјмәдән
Ғыз да кетди дүнјадан.
Сәтәлчәмә верилди
Ешгә верилмәли чан.

Онун һәҗаты кими
Өлүмү дә үрәксиз,
Сәссиз,
сәмирсиз олду.
Өлдү ијirmi бешиндә,
Анчаг һеч кәс демәди
Бу өлүм нә тез олду.

Оғлан да өлдү, ғыз да;
Өлүм өлүмдүр...
Нә гәм.

Анчаг дүшүн!
Дүнжадан
Бирини ешг апарды,
О бирини сөтөлчөм!

Өлүм өлүммү?
Жох, жох!
Өлүм вар ки, јолунда
Аздыр, мин чан да версэн.
Өлүм дө вар ки,
она
Ади гарышганын да
Өмрүнү гыјмарам мән!

Гыз һәјата гајыдыб;
Лә'нәт, нифрәт газанды.
Оғлан һәјатдан кедиб
Әбәдијјәт газанды...

ШӘРӘФСИЗ ӨМҮР

О, һамыны алдадыб
Әлалтдан оғурлады.
—Көрөк коммунист...—
дејә
Хитабәт күрсүсүндән
һарај чәкди, курлады...

Горхуб вичдан сәсиндән
Титрәмәди сәси дө.
Өзүндән үстүн олду
Сонрадан газандығы
Мүдир вәзифәси дө...

Јалан сөзләр ичиндә
Тәк-түк доғру сөзү дө
Әриди, талан олду.
Онун атасы һијлә,
Анасы јалан олду.

Сатды вәзифәләри,
Столунун күчүјлә
һамыны горхутду о.
Бизим ајлығымызы
Бирчә күндә удду о.
Бурда «газандығыны»

Курортларда үјүтдү.
Фикрәт рүшвәт пулујла
Нечә бала бөјүтдү...

Билмәди, гангал өкән,
Гангал да дәрәр анчаг.
һарам пулла төрәјән,
Бу һарам балалардан
һијлә көјәрәр анчаг.

Өзкәнин газанчыны
Оғурлајыб о, мин-мин,
Шараг-шараг сәјараг
Дүздү долаба чин-чин.

О пулларын сәсиндә
Нечә көрпә баланын
Ешитмәди сәсини.
Дүшүндү сабаһыны,
Бу күнсә көзкөрәси
Ач гојду өзкәсини...

О пулларын үстүндә
Нечә-нечә баланын
Көз јашыны көрмәди.
һәмән о көз јашлары
Онун һәрис гәлбинин
Одуну сөндүрмәди.

Анчаг о билмәди ки,
Күвәниркән пулуна,
Дөвләтинә варына,
Чөрәк, хөрәк јеринә
Көз јашлары једирдир
Доғма балаларына.

Өзү ләкәли олду,
Ләкәләди досту да,
Ләкәләди јады да.
Чибиндәки билетдән
О һеч утанмады да.

Чибиндәки билети
О, әгидә билмәди.
Она икичә кәлмә:
«Чөрәк ағачым» — деди.

О сөкдү, о талады,
Дүшүнмөйб дүнјаны.
Өзүнү көрдү анчаг.
Үзүлүк һагыныса
Донлугдан верди анчаг.

Сөкүб талајан заман
Анчаг о билмәди ки,
Өз өмрүнү учурур.
Дал күнә пул јығыркән;
Дал күнә балта вурур.

Миниб көј жүзлүкләрә
Атыны сөјиртди о.
«Нефтчи»нин архасынча
Москваја, Кијевә,
Ашгабада кетди о.

О, «Нефтчи»нин наминә
Бадә дө галдырырды.
«Нефтчи» удузандаса
Ресторанда кефлөниб,
Гәдәһләри гырырды...

Он гәдәһин пулуну
Верирди уф демәдән
Бир гәдәһин јеринә.
— Нијә удуздуг? — дејә,
Чырпырды дизләринә.

Вәтәнин гејрәтини
Чәкән оғлана бир бах.
Бир вәтән өвладына
Бир манат гыјмаз анчаг.

Белә «вәтәнпәрвәрин»
Кәсиб узун дилини,
Гејрәтинә чаласан,
Әмәли дағлар ашар,
Дили лал олар анчаг.

Бакы дәрзиләрини
Бөјәнмәзди...
кишинин
«Чох инчә зөвгү варды».
Палтар тикдирмәк үчүн
Москваја учарды.

һырылтылар ичиндә
Өмрү-күнү өтүшдү.
Дөвран јаман доланды,
Бир күн төләјә дүшдү.

Фикрәт вахты ијләди,
Сијасәти дәјишиб
Кирди өзкә бир дона;
Јыхды күнаһларыны
Мүһасибин бојнуна.

Сахта сәнәдләри төкүб өнүнә,
Дүшүнүр Кәрәм:
«Фикрәт салды мәни јаман дүјүнә!»
Кәһ алышыр Кәрәм,
каһ сөнүр Кәрәм:
«Күнаһкар Фикрәтми?..

Мәнәм күнаһкар.
Чох да о дејирди, өз ағлым һаны?
Ушағдым мөкәр?
Јох, јох! Бәрк ајағда өз күнаһыны
Өзкәнин бојнуна јыхар ачизләр.

Алдандым һәмишә ширин бир сөзә,
Дурмушам өзүмлә инди үз-үзә.
Билмирәм өзүмә бу күн нә дејим?
Һәмишә башыма бәла ачыбдыр
Мәним фәрсизлијим, мүләјимлијим.
Јохдур лүғәтимдә мәним «јох» сөзү,
Дилим јорулмады «бәли» демәкдән.
Сөндү өз көнлүмүн алову, көзү,
Өзкә очағындан од алдыгча мән.

Сандым, «бәлиләр»лә дост газанырам,
«Бәлиләр» ахырда олду дүшмәним.
Бир заман көрдүм ки, әријиб тамам
«Бәлиләр» ичиндә мәнлијим мәним.
Истәдим

учалам,
галхам, јүксәләм,
Тутуб әтәкләрдән јердә сүрүндүм.
Истәдим һамынын хошуна кәләм,
һамынын јанында бир гула дөндүм...

Мәтанәт, ирадә олмады мөндә,
Өзкәнин әмрилә дуруб-отурдүм.

Элачы, чарэни дара дүшэндэ
Өзүмдэн сормадым, өзкөдөн сордум.

Инди нејләмәли?

Бу алвер үчүн,
Әввәлдән верилән киров, беһ мәнәм.
О, гуру чыхачаг бу судан јенә,
Eh!.. Она нә вар ки,.. чавабдеһ мәнәм...»

Сахта кағызлара о, бир дә бахыр,
Рәгәмләр од олур, јандырыр, јахыр;
Даш олуб гәлбиндән асылыр онун,
Һөкм олуб алнына јазылыр онун.
Чохалан рәгәмләр кәлмәјир саја,
Он-он артырылан азалыр мин-мин,
О сахта сыфырлар дөнүб һалгаја,
Кечир боғазына јазыг Кәрәмин.
«Итирдим һәр шеји...»

Инам, е'тибар

Учду,

көзкөрәси кетди әлимдән.
Мәнә дејән кәрәк бир тәк чанын вар,
Ајлыгла долана билмирдинми сән?...»

«Дүнја малындан

Мәним нә сәрвәтим, нә дөвләтим вар.

Өзүмтәк јалгыз

Бирчә итим вар»-

Дејә сығал чәкди о, јаваш-јаваш
Јанында чөмәлән итин башына.

«Билмирәм... бәс нијә мән үјдүм она?»

Кәрәм бу фикирлә алышан заман,
Фикрәт күлә-күлә кирди гапыдан:
— Доғрусу, мән сәни киши билирдим,
Инаныб мән сәнә һәр сирри вердим.
Горхудан јумаға дөнмүсән, Кәрәм,
Кишини мән киши көрмәк истәрәм!
— Кишилик мејданы дејил, а Фикрәт!
Гапымын ағзыны алыб фәләкәт.
— Ә... һансы фәләкәт?..

Лап гәрибәсән.

— Үч күндүр хәстәјәм, чыхмырам евдән.
— Горхурсан?..
— Горхурам, горхурам, бәли.
— Кәрәм, күлмәлисән, валлаһ, күлмәли!
— Көкс инағы вар билирсән мәнә,
Бир дара дүшэндә, ја һирсләнәндә,
Позулу, даһа да пис олур һалым.

— Өзүнү әлә ал, ај гадан алым,
Горхулу нә вар ки, бурда, сән белә
Өзүндән чыхмысан, бир аз сәбр елә.
Биз дә бир кишијик...

Пул ки, вар, Кәрәм,
Молланы мәсчиддән дидәркин салар,
Пулун бир һиминә көјләр алчалар.
— Елә пул демәкдән јорулмадын сән.
Ахы, истинтага кедиб-кәлмәкдән,
Мәнә һал галмады...

Бәс тәрпәнсәнә!

— һәр шејин вахты вар.

— Мә'тәләм сәнә.

Мән бурда өлүрәм, дејирсән ки, өл,
Дәрманын кәләчәк.

— Еј дили-гафил,

Сән мәнә гулаг ас, мөһкәм ол, бәрк дур.
Горхмаз адамлардан өлүм дә горхур.
Кәрәк итирмәјә өзүнү инсан,
Јүз дәфә чыхмышыг белә сулардан —
Бу дә јүз биринчи.

Гулаг ас, Кәрәм,

Нәбадә мәни дә саласан дилә.

Мән бајырда галсам, адам көрәрәм,
Гојмарам башындан бир түк әксилә,
Мүмкүнәт олмаса... көтүр бојнуна.

Eh!.. Сәнә нә вар ки, субај оғлансан,
Тәки гуртармаг да асандыр, асан.
— Сәнчә мән бу гәдәр ахмағам мәкәр?
Кечәл суја кетмәз, кетдијим јетәр.

Кечә јарысына узанды сөһбәт,
Дөндү кор-пешиман евинә Фикрәт.

О, јата билмәди... хејли дүшүндү.
Каһ саға чеврилди, каһ сола дөндү.
«Мән дүзмү јолдајам?...»

Бу суал онун

Өмүр јолунун,

Дурду өнүндә

Бу дар күнүндә.

«Мәнми күнаһкарам?»

« Ахы, мән нијә?

Заман салды мәни бу чәтинлијә...

Алимлик ешгинә дүшдүм бир заман.
Тарих ше'бәсини ә'ла битирдим.

Мән сәадәт умуб даш җазылардан,
Тарих музееңә ишә дә кирдим.

Өрәндим һәр кичик, һәр бөјүк дини,
Өрәндим Бабәки, Шәһабәддини.
Өрәниб билмәҗә һеј о заманлар
һәвәсим вар иди нә гәдәр мәним.
Бөјүк тәбиәтләр, мәрд гәһрәманлар
Сирдашымы оларды кечәләр мәним.

Дуҗардым өзүмдә бир сонсуз гүрүр,
һәр кечә охујуб өрәндикчә мән.
Фәзлүллаһ, Нәсими, Чавидан, Мәнсур;
Дүшмәзди о вахтлар бир ан дилимдән.
Онларын мисилсиз фәдакарлығы,
Мәнә әфсанәтәк кәләрди бә'зән.
Онларын тарихә мә'лум варлығы
Мәнә күлүмсәрди думан ичиндән.

Онлар алданмады шөһрәтә, ада,
Јашаркән, һагг деди, һагдан дәнмәди.
Нәсими дәриси сојуланда да
Ғаны аха-аха «әнәлһәг» деди.

Нәдәнсә... инди дә бу әфсанәҗә,
Инана билмирәм, шәкк едирәм мән.
Нечә кечмәк олар, «әнәлһәг» — деҗә
Бир дәфә верилән бу аз өмүрдән?..
Јашадым тарихлә, кечмишлә анчаг,
Бәс бу күн?
Бу күнү унутдум тамам.
Бир заман көрдүм ки, арашдырдығым
Ғәдим тарих кими унутулмушам...

Мәни әсир едиб, көрдүм, узаглар,
Ғәјнар арзуларым көзүмдә галмыш.
Ғәдим абидәләр, сары вараглар,
Көрдүм ки, гәлбимә бир кәлкә салмыш.

Көрдүм ки, доланмыр арзумча кәрдиш,
Мин-мин истәји вар, ахы, һәр кәсин.
Дәдим ки, «өзүнә, ахы бу кечмиш
Нә күн ағлады ки... Мәнә нејләсин?!»

Дәфтер-китабымы гапәјиб бир күн,
Дәдим ки, јашамаг истәјирәм мән.
Мән ки, доғулмушам афишаларчүн,
Нә чыхар чүнкләрдән, тәзкирәләрдән?

Һәј-Һәјым кедибдир, галыб вәј-вәјлыг!
Көзүмдәми галсын арзум бәс мәним?
Јашамаг истәсәм, алдығым әјлыг
Бешкүнлүк хәрчими өдәмәз мәним.

Бәс онда нејләмәк?

Тез чыхдым ишдән,
Дүшдүм о күндән дә әјры јола мән.
Инди пешиманаммы?

Јох!

Бәс сәксәкә?

Бәс надан төһмәти, бәс чаһил сөзү?
Јашаја-јашаја, кеф чәкә-чәкә,
Күндә нечә дәфә өлүрәм дүзү.
Горхурам,

горхулар өлдүрүр мәни.
Наданлар дүнјаја чох көрүр мәни.
Јох! Мәни сатачаг дејәсән Кәрәм,
Нејләмәк?

Јох!

Буна мән јол вермәрәм.
Ғојмарам әчлафын дили төрпәнә,
Онун бирчә сөзү өлүмдүр мәнә.
Нејләмәк?

Ишини битирмәкми?

Јох!..

Бәс вичдан?

Биз ахы јолдаш олмушуг...

Вичданын сәсинә гулаг асан кәс,
Дүнјада инсантәк јашаја билмәз!
Бәс бирдән билинсә...

Онда нејләмәк?

Дүшүнмәк!

Јүз өлчүб бир бичмәк кәрәк!»
Фикрәт Кәрәмжилә кәлди бир ахшам,
Көрдү Кәрәм јатыр әмәлли-башлы.
Дәди: — Һә, нечәсән?
Дәди: — Јанырам,
Ғыздырма ичиндә мән башыдашлы,
Башым кичәлләнир, көзүм гаралыр.
Өлчдү ғыздырманы...

Ғырха аз галыр.

— Доғрусу, һамыдан утанырам мән.
Дүшдүм хәстәлијә хәчаләтимдән.
Адым ләкәләнди бир оғру кими,
Мән белә билмирдим агибәти.
Ғалхмаг истәмирәм һеч бу јатагдан,

Өлүм истәйирәм, бир өлүм, һагдан.
— Бу ишләр әввәлдән олмаҗайды каш,
Сәнә һагг верирәм, доғрусу, гардаш,
Мүстәнтиг дүнән дә чағырды сәни.
Мән она дедим ки, ахы хәстәни
Инчитмәк җарамаз...

Деди: «Билирәм,
Чох тәмиз адамдыр мұһасиб Кәрәм.
Җазыг хәстә дүшүб хәчәләтиндән».
Онунла әмәлли данышдым дүнән,
Әлгәрәз... көмәји гојдум бојнуна.
Әлимдән кәләни, деди, мән она
Мүтләг едәчәјәм...

Җазсын хәстәјәм.
— Бунунла кұнаһым азалыр бәјәм?
— Ахы, җубадарыг иши бир гәдәр,
Иш дә җубандымы, хәтм олуб кедәр.
— Јох, јох! Инанмырам, инанмырам мән! —
Кәрәм бирдән-бирә чыхды өзүндән,
Вурду җумруғуну мизин үстүнә.
Чилик-чилики олду дәрман шүшәси.
— Сән мәни, сән мәни салдын бу күнә! —
Җујудан чыхырды елә бил сәси...

Тутду җахасындан Фикрәтин Кәрәм.
— Валлаһ, даһа сәндән мән әл чәкмәрәм,
Гаршында көрдүјүн о Кәрәм дејил,
О садәдилликдән артыг узағам.
Һараја чәксәләр мәни, өзүн бил,
Сәни дә өзүмлә апарачағам.
Мәни бу бәләја сән сүрүкләдин,
Бу зәиф чијнимә тонлар җүкләдин! —
Дејә, чарпајыја гапанды бирдән,
Һөнкүрүб ағлады Кәрәм гәһәрдән.

— Ә... бәсдир, киши ол!
— Фикрәт, кәл кедәк,
Бүтүн кұнаһлары е'тираф едәк.
Сусурсан...

Өзүн бил, кедәчәјәм мән.
— Ә... нә данышырсан? Дәлисэн-нәсән?
— Дәли мән дејиләм, сәнсән, сән өзүн;
Бу дүнја малындан дојмады көзүн!
Нөкәрчилик олуб өзәлдән пешәм,
Сәнин бир сөзүнә јох демәмишәм.
Җанында лал-динмәз гул олмушам мән.
Јетәр, даһа бәсдир, јорулмушам мән.

Ди, рәдд ол!

Көзләрим көрмәсин сәни,

Учунду, җарпагтәк әсди бәдәни...

О бирдән-бирә,
Җопуб чарпајыдан җыхылды јерә.
Бир анын ичиндә җумаға дөндү.

Җывырылыб илантәк јердә сүрүндү.
Ағарды рәнки дә...
«Дејән гүртардым!»
Өлүрәм... өлүрәм... тә'чили... җардым!»
Фикрәт телефонун үстә җүјүрдү...
Һәзин бир сәс илә чөлдә ит һүрдү...
Бир мә'намы дујду бу сәсдә Фикрәт?
Дајанды...

гәлбини чуғлады дәһшәт...
«Бу өлүр?.. Бәс онда...
Нејләјирәм мән?»
«Ону дирилтмәкми?...»

Дәстәји гојду...
Анчаг үрәјиндә бир ағры дујду...
«Бу ки, өзү өлүр... Мәнә нә?
Өлсүн!

Онунла бирликдә мәним сирләрим,
Мәним кұнаһларым јерә көмүлсүн...
Бәс вичдан?

Бәс инсаф?
Аһ, бәс инсанлыг?
Көр нечә, көр нечә җывырылыр җазыг...
Җалварыр...

ахы, бу кишилики дејил,
Дәстәји көтүрүр...

«Еј дили-гафил!
Дајан! Нејләјирсэн? Ону бәс дүнән
Өлдүрмәк фикринә дүшмәдинми сән?
Инди өзү өлүр әлин дәјмәмиш...
Бәлкә дә Аллаһын ишидир бу иш...
Гој өлсүн!...»

Дәстәји гојду јеринә...
Һүрдү һәзин-һәзин чөлдә ит јенә.
Бахды көзучујла Кәрәмә бир дә...
Көрдү ки, чан верир о, гуру јердә...

Җазыгы кәлди,
Җахына кәлди...

Онун баш алтына мүтәккә гојду.
Јенә бу гајғыја инанды, ујду,
Башыны дөндәриб сорушду Кәрәм:
— Зәнк чалдынмы?
— Бәли.

— Сағ ол!
 — Сән сағ ол!..
 Сән сағ ол, Кәрәм,
 Мән сәнә чанымы гурбан еләрәм...
 (Ах, сөзләр! Ах, сөзләр!... дежирәм, көрән,
 Није утанмајыр сөзләр әмәлдән?
 Көзүмү ачалы бу дүнјаја мән,
 Сөз илә әмәли чидалда көрдүм.
 Сөзү сон нөгтәдә, мәнзил башында,
 Әмәли һәмишә мән јолда көрдүм.
 Киминин әмәли сөзүндән габаг,
 Киминин дә сөзү өзүндән габаг.
 Әмәл олан јердә сөз унудулмуш,
 Көзәл әмәлләрин дили дә лалдыр.
 Алчаглар әлиндә сөз бојаг олмуш;
 Гараны ағардыр, ағы гаралдыр).

«Мәнә «сағ ол» деди, мән нејләдим бәс?
 Онун «сағ ол»уна ләјигәмми мән?
 Фикрәт! Бу фикирләр әбәсдир, әбәс!
 Јохса пешимансан бу әмәлиндән?
 Наһаг... чох наһаг!
 Јашамаг лазымдыр, бәли, јашамаг!
 Мән јашајым дејә... јохса бүсбүтүн
 Вичданы... боғмалы?... О ки, ојагдыр!
 Мәним кимиләрин јашамасыјчүн
 Бәлкә... беләсинин өлмәси һагдыр?
 Бәлкә доғрудан да мән позулмушам?»
 Көзүнүн өнүндә дурду мин суал,
 Көрдү о кечиниб гуртарыр тамам,
 «Тә'чили јардым»а зәнк чалды дәрһал...

Кәлдиләр, бахдылар, дедиләр: «Артыг,
 кечиниб јазыг...»
 Фикрәт налә чәкиб бирдән һөнкүрдү,
 Индисә чөлдә јох, евдә ит һүрдү...
 Бахды каһ мејитә, каһ кәләнләрә,
 Гапынын јанында чөмәлиб јерә,
 Улады... елә бил о ағлајырды,
 Санки саһибинә јас сахлајырды.
 Нәр шеји јериндә јохламаг үчүн,
 Кәлди Кәрәмкилә прокурор бир күн.
 Бүтүн сијиртмәләр, бүтүн долаблар,
 Мәктублар,

дәфтәрләр,
 чилд-чилд китаблар
 Ачылды,

төкүлдү
 бирбәбир јерә.
 Бүтүн јазылара, бүтүн хәтләрә
 Нечә јол бахдылар...
 Бир гара дәфтәр
 Тапылды...
 Ачынча алышды көзләр.
 Күндәлик... күндәлик... көнүл сөзләри,
 Бир бәдбәхт инсанын ајаг изләри
 Бурдадыр тамам
 Гәдәм бәгәдәм...
 Прокурор деди:
 — Изә дүшмүшәм!

Фикрәтин кәләкләри
 Јаман јердә ачылды.
 О, «дәмир»кән мум олду.
 Дүнәнә һаким олан,
 Бу күнә мәһкум олду.

Бу күн тутду гәм-кәдәр
 Дүнәнки нәш'әләрин,
 Фәрәһләрин јерини.
 О елә билирди ки,
 Пул һәмишә өртәчәк
 Онун ејибләрини.

Елә пул дејилмидир
 нәр шеји сатан, алан? —
 Көнүлләрдән ән көзәл
 Дујғулары, һиссләри
 Говуб дидәркин салан?

{ Дүнја јаман дүнјады,
 Кәләни јола салыб,
 Өзү галан дүнјады.
 Дүнән вердикләрини
 Бу күн алан дүнјады...

һаким һөкмү охуду:
 — Фикрәт Алы оғлуна
 Күлләләнмә!..
 — Бу нәдир?
 Бәлкә бизим бу һаким
 Дәлидир, диванәдир?!

Өввэлчә инанмады,
О бир өзүнә бахды,
Бир дә салона бахды.
Көрдү јатан өзүдүр,
Бүтүн салон ојагды...

Көрдү јолуб сачыны
Ана «вај балам» дејир.
Инди сәни, чан оғул,
Өлүмүн пәнчәсиндән
Мән нечә алым?...дејир.
Элачын пулдадырса,
Сатарам даш-гашымы...
Сәни од јандырырса,
Сел еләјим ахыдым
Үстүнә көз јашымы...

Хәстәсәнсә, даванчын
Дырмашарам дағлара,
Чыхарам јајлағлара.
Һәр дәрәдән бир чичәк
Һәр чичәкдән бир ләчәк
Дәрим, кәтирим, бала!
Сәнә јетирим, бала!

Бу дәрә ки, дөзүрәм,
Нәр баласы, нәрәм мән.
Сәндән өтрү, ај оғул.
Дүнјанын о башына
Пијада кедәрәм мән.
Тәки чаван јашында
Сәни өлдүрмәсинләр,
Бу ағсачлы анана
Сәни чох көрмәсинләр.
Ишығдырса дәрманын —
Көзләримдән нур верим.
Өмрүмдән кәсиб, сәнә
Тәзә бир өмүр верим.
Де, элачын һардадыр,
Де, дәрманын кимдәдир?
Сәндә дејил,

бәлкә дә
Күнаһ өз бәхтиндәдир.
Мәни гојуб кедирсән?
Өзәлләр билмәздим һеч
Бу гәдәр намәрд сәни!

Һардан тапды, ај оғул,
Бу дәрмансыз дәрд сәни?

Нијә сојуг су гатдын
Сән истичә ашына?
Инди анан нејләсин,
Нә күл төксүн башына?

Апардылар Фикрәти,
Бајағ дурдуғу јердә
Бир ваһимә гаралды.
Ана ачды әлини,
Әли, һавада галды:

— Сәнин һәр ад күнүнчүн
Мән ахы гурбан дедим...
Мән сәни отуз беш ил
Бу күнүнмү бөјүтдүм,
Бу күнүнмү бәсләдим?

Мән ахы гурбан дедим
Сәнин һәр ад күнүнчүн,
Инди гурбанлығ гоча
Бәнзәјирсән сән өзүн.

.

Өлүм камерасына
Салдылар о күн ону.
Бу отагда о көрдү
Отуз беш иллик өмрүн
Нөгтәсини, сонуну.

«Бура нәдир?...»
О бахды,
Биз-биз олду түкләри:
«Онун бу дүнјадакы
Сон мәнзили, сон јери!..»

Бахды гаршы дивара,
Бахды арха дивара,
Бурдан кедән јол анчаг
Бир јерәдир: Мәзарал

Бир саатын ичиндә
Онун гара сачлары
Ағарды горхусундан.

Нә гәрибә тәзәддыр:
Ағ сачлар,
Гара зиндан...

«Ахы, нијә, нијә мән
Өлмәлијәм?...»

А дүнја,
Вәфана нә дејим мән?
Олмазмы сағ галым мән,-
Олмазмы өлмәјим мән?

Девранын һөкмүнә бах,
Кәрәк мәнәми гија?
Ах!.. Бу бојда дүнјада
Мәкәр һава гуртарыб
Чатмајырмы һамыја?...»

Бу мүдһиш фикирләрин
Пәнчәсиндә бир һәфтә
Үзүгәјлү јатды о,
Өлүмүн дәһшәтилә
Ағлыны, идракыны
Јухудан ојатды о.

Өлүм гәлбә сојуглуг,
Өглә гол-һанад верир.
Өмрүндә дүшүнмәјән,
Өн надан инсаны да
Философа дөндәрир.
О дүшүнүр, дүшүнүр:
«Өлүм һөкмүндән бәри,
Бир һәфтәнин ичиндә
Јашамышам илләри.
Ах!.. О күндән бу јерә
Мәним ихтијарымы
Горху әлимдән алмыш.
Мәнимлә бу дүнјанын,
Аләмин арасында
Дәмир һасар учалмыш.

Ихтијарым вармы ки,
Өз јашамағ һаггымы
Өзкәсиндән умам мән?
Мәндә бирчә фикир вар:
— Өлүмә мәһкумам мән,
Өлүмә мәһкумам мән!

Ајағ үстә сүрүнән
Бир кәлкәјәм мән бу күн,

Һәр шеј өз мә'насыны
Дәјишибдир мәнимчүн.

Ев — аһ!.. Инди мәнимчүн
Ев јох, јалныз мәзар вар;
Һарда галды, бәс һарда
Ширин-ширин әрзулар,
Дадлы-дадлы хәјаллар?..

Күнәш, булуд, јол, чығыр,
Кол, ағач, ениш, јохуш.
Һәр шеј, һәр шеј мәнимчүн
Бу күн артыг јох олмуш.

Нә мә'насы мәнимчүн
Һава көзәл, ја сәрин,
Ја истидир, ја сојуг.
Өлүмүн кандарында
Инсан үчүн сојугла
Истинин бир фәрги јох...

Мәнимчүн һәр шеј битиб,
Ахыр анлар, саатлар.
Инди мәнимчүн анчаг
Мәни өлүмә доғру
Апаран бир заман вар.

Мән амансыз өлүмә
Мәһкум оландан бәри,
Сајырам, һеј сајырам
Һәр ан мәни өлүмә
Чәкиб јахынлашдыран
Ғачан дәгигәләри...

Чөлдәки ајағ сәси,
Һәр тыггылыты,
лап мәни
Чин атына миндирир.
«Кәлән өлүмдүр»-дејә
Көнлүмү диксиндирир.

Ах!.. Бүтүн бәшәријјәт
Өлүмә мәһкум икән,
Бу күн мәһкум олдугум
Бу өлүмдән. кедимдән
Бәс нијә горхурам мән?..

Һамы билир, билир ки,
Өләчәкдир тез, ја кеч.
Өлүмүнүн вахтыны
Билмәјән бәхтөвәрләр,
Өлүмдән горхармы неч?

Инди јәгин һардаса
Бир, ја ики саатдан
Өләчәкдир бир нәфәр.
Буну билмәдијиндән
Өлүмдән горхмур анчаг
Зәррәчә о бәхтөвәр...

Өзүм өлсәм дә, артыг
Фикрим, һиссим, дүшүнчәм
һәлә ојагдыр, ојаг.
Өлүм горхулу дејил,
Горхулудур,

өлмәдән
Өлүмүн дәһшәтини
Јашамаг, билмәк анчаг.

Бәлкә мәним өмрүмә
һәләлик бир ај да вар.
Анчаг мәнсә горхурам,
Нечиндир бу горхулар?

Чүнки «өмүр атындан
Дедиләр тез дүш», — мәнә.
О күндән, ах, о күндән,
Сонум көрүнмүш мәнә...

Мәним көзәтчиләрим,
Нә гәдәр хошбәхтсиниз,
Мән билирәм, сиз о күн
Мәнә нечә бахдыныз...

Јазыгыңыз кәлдими?
Јохса, һагг верирсиниз
Бу дәһшәтли һөкмә сиз?
Бәлкә... «өз чәзасыдыр
Кәрәк чәкә»—дединиз.
Мән һәр шеји көрүрәм
Инди дәриндән-дәрин...
Билирәм мә'насыны
О сојуг нәзәрләрин;

Отуз беш иллик өмрү
Јашадым бир ан кими,
Сиз мәнә бахырсыныз
Чансыз даша, дивара,
Көтүјә бахан кими.

Мән сәјмадым неч кәси,
Мән өзүмү һәмишә
һамыдан уча тутдум.
Дүнјаны унударкән
Мән өзүмү унутдум...

Мән пула сәчдә гылдым,
Пул кими хырдаландым.
Мән баша дүшмәдим ки,
Өзкәни талајаркән,
Өзүм гәлбән таландым...

Өзүм үчүн јашадым,
Өзүм үчүн һәр заман.
Мән анчаг билмәдим ки,
Өлүм үчүн јашајыр
Өзү үчүн јашајан.

Јашамаг истәјирәм
Мән дә башгаларытәк...
Ахы, мән дә инсанам,
Нијә мән өлүм кәрәк?..

Вичдан, инсаф бәс һаны,
Инсан да неч инсаны
Өлдүрәрми?..

Бу нәдир?
Нијә инсан инсанын
Дәрдинә бикәнәдир?

Әкәр мән хәстәјәмсә,
Әкәр мән гочајамса,
Өлүмүм һагдыр мәним.
Ахы, гәлбим, истәјим
О һагг олан өлүмдән
һәлә узагдыр мәним.

Көзкөрәти охунур
Фатихәси өмрүмүн.
Нијә мәнә неч кәсин
Јазыгы кәлмир бу күн?

Ај адамлар, амандыр,
Сиз буна јол вермәјин.
Ај адамлар, адамы
Дири көзлү гәрарла
Өлүмә көндөрмәјин!

Ах, еј һаким, еј һаким,
Јохмудур неч вичданын —
Инсан да гол чәкәрми
Өлүмүнә инсанын?..
Нечә? Бәс сән? Бәс өзүн
Бир гатил дејилмисән,
Фикрәт, ахы өзүн де?
Өзкәсиндән умдуғун
О инсаф, о мәрһәмәт
Вармы сәнин өзүндә?

Бәс Кәрәмин өлүмү
Нә тез чыхды јадындан?
Чәбһә достум Кәрәјса
Бизим һәјатымызчүн
Кечди өз һәјатындан:

КӘРАЈ

Јағыр күллә јағмуру
Дүшмән пулемјотундан,
Дәстә јатыб сәнкәрә;
Гаршы өлүм, арха ган.

Команданын әмри вар:
Ашыб о гарлы дағы.
Өндә вағзал бинасы
Мүтләг тутулмалыдыр —
Бир саата узағы...

Јағыр күллә јағышы,
Көз ачмаға мачал јох.
Дәстә јерә синибдир,
Тәрпәнмәјә бир һал јох.

Нејләмәк?
Сержант Кәрәј
Чох дүшүндү кизличә;
Од сачан пулемјоту
Нечә сусдурсун, нечә?

Ах, нечә? Нечә?

Бирдән
Матросовун көлкәси
Көз өнүндә дајанды.
Елә бил ки јатырды,
О, јухудан ојанды.
Гәрарыны нечә јол
Өлчдү, бичди Кәрәјым;
Фикриндә алгышлады.
Сонра о, үзү үстә
Сүрүнмәјә башлады.
Каһ сүрүндү, дајанды,
Каһ дајанды, сүрүндү,
Јорулмады о, јенә;
Сүрүндү

милјонларын
Ајаг үстә дурмасы,
Јеримәси наминә.

Кәлиб чатды бинаја
Кәрәј арха тәрәфдән
О, тез галхды бу ара
Атды бинаја сары
Бир, ики, үч гумбара.

Бина башдан-ајаға
Тоз-думана бүрүндү.
О, фүрсәти вермәјиб,
Өн тәрәфә сүрүндү.

Тоз-думан чәкилинчә,
Јағды күллә јағышы
Јенә һәммин бинадан.
Кәрәј инди нејләсин?
О дүшүндү бирчә ан.

Дәрһал галхды ајаға,
Вәчд ичиндә јериди.
Дајады синәсини
О мазгалын ағзына.
Пулемјотла бирликдә
Санки дүнја кириди.
Көјдә булуд дајанды,
Кириди ахар сулар.
Кириди гәлбләрдеки
Һәјәчанлар, арзулар.

Пулемјотун ағзына
Дајанан о көкс илә,

Санки дүшмөн үстүнө
Бүтүн дүнја јериди.
Милјон үрәкләрдәки
Арзу, севда јериди.
Мин бир диләк јериди.
Дүшмөн үстә һәм бу күн,
Һәм кәләчәк јериди.
Ганда чимән дүнјаны,
Кәләчәјә сәсләјән
О сүкутун сәсинә
Бүтүн дүнја кириди.

Синәсини гырмызы
Күлләләрә кәрди о.
Шимшәк кими өзүнү
Сенәндә кәстәрди о,
Сенмәсила јанды о,
Сөнүб ишыгланды о.

Бир ан әввәл һеч кәсә
Көрүнмәјән о атәш
Ешгилә јаныб-сәндү,
Бир јанғында көрүндү.
О јашады дүнәндә,
О јашады бу күндә,
О јашады, јашады
Уғрунда чан вердији
Достларынын өмрүндә.

Анасы һәјат үчүн
Доғду һәјат оғлуну.
Өлүмү доғду анчаг
Өлмәзлик үчүн ону.
О, мәни дә јашатды,
Нијә утанмадым мән,
О өлүмдән алдығым
Өмрү јелә верәркән?

Јадымдадыр, достларым
Мәни хилас ејләди
Нечә вахтсыз өлүмдән.
Өләјдим, каш өләјдим,
Ах, нолајды онда мән!..

Өлдүрмәзди о заман,
Өлүмдән јаман олан
Бүкүнкү бу дағ мәни.

Анам кими чәкәрди
Гојнуна торпаг мәни.

Индијән јох, мән һечәм
Әјри јола дүшәндән.
Горхуб чијрәнәчәкдир
Јәгин торпаг да мәнән.

Мән о заман, о заман
Дәһшәтли өлүмләрин
Өнүндә көз гырпмајан
Карбышевә, Кәраја
Нечә һејрәт едәрдим...
«Инсан өлмәјә дејил,
Јашамаға кәлибдир
Бу дүнјаја»-дејәрдим...
Јашамаг?!

Анчаг нечә?
Буну анламајырдым.
Јашамағын өзүнү
Мән бир мәгсәд сәјырдым...
Демә, амалсыз өмүр
Гуру бир хәјал имиш.
Демә, јашамаг дејил,
Ону дујмаг, анламаг
Ән бөјүк амал имиш.

Мәнә елә кәлирди,
Һәјаты севдијимдән
Өлүмдән горхурам мән...
Демә, демә о заман
Мән севсәм дә һәјаты,
Өзүм севилмирәммиш.
Һәјатын гијмәтини,
Гәдрини билмирәммиш!..

Кенерал Карбышеви
Фашистләр бир гыш күнү
Тамам сојундурдулар,
Ону бузун үстүндә
Буз кими дондурдулар:

КАРБЫШЕВ

Шахталы бир күндә,
Гыш сәһәриндә
Өзүтәк бир нечә икидлә биркә,
Гоча кенералы сојундурдулар,

Инсан азабындан ојун гурдулар.

Бу нечә зөвгдүр?

Шлангла бирдән

Чылпаг бәдәнләрә бир нечә јердән

Су вурур... Көр нечә күлүшүр онлар,

Јағыр пилтә-пилтә, јағыр аста гар.

Шахта бир тәрәфдән, су бир тәрәфдән

Вурдугча, буз тутур тунч бәдәнләри.

Анчаг үшүмүрләр, исидир Вәтән

Онларын гәлбини бајагдан бәри.

Вәтән севкисилә јанан бир үрәк

Буз нәдир, дашы да әридәр јәгин.

Онлар бу инамла күлүмсәјәрәк,

Дурублар дағ кими әјилмәз, мәтин.

Илк баһар онларын күлүр көзүндә,

Буза дөнсәләр дә бир хәјал кими.

Дајаныб Карбышев һаһыдан өндә

Өлүр, өләндә дә кенерал кими:

— Гардашлар, Вәтәни дүшүнүн јалныз,

Онда бу азабы ундарсыныз...

Онун сөзүндәки мәһажә бир бах,

Она бу инамы верән бәс нәдир?

Өзү буз ичиндә, Вәтәнин анчаг

Кәләчәк баһары үрәјиндәдир...

Бу азаб дүшмәнчүн уғурсуз олур,

Онлар буз ичиндә дөнүр һәјкәлә.

Бу мәрдлик өнүндә донур, буз олур;

Бу мәрд инсанлары дондуран белә.

Бир бөјүк сөзә дә инанырам мән:

Өлмәк чох асандыр, јашамаг чәтин.

Иманла јашајыб, инамла өлән

Гызыл тахтындадыр әбәдијәтин.

Карбышев өлмәди!

Ешги, нијјәти

Бизим көнлүмүзә бу күн нур чиләр.

Фаши-тләр дондуруб, әбәдијәти

Онун бир өмрүнә чалаг етдиләр.

Һәмишә амалла вурду о үрәк,

Онун уғрунда да сусду о үрәк,

Дурду о үрәк...

Амала гыјмады, чаныны верди,

Бир өмрү әлиндән алыб о мәсләк,

Она јүз-јүз белә өмүр кәтирди...

ДҮШҮНЧӘЛӘР

Демә, амалсыз өмүр

Гуру бир хәјал имиш.

Демә, јашамаг дејил,

Ону дујмаг, анламаг

Ән бөјүк амал имиш...

Дедиләр: — Гардашыңла

Оғлун кәлиб көрүшә.

Деди: — Истәмирәм мән,

Дејин ки, бәрк хәстәјәм,

Галхаммырам јеримдән...

Јох идими демәјә

Онун сөзү, арзусу

Мәкәр әзизләринә?..

Фикрәт чыха билмирди

Онларын үзләринә...

Көзәтчиси бир аздан

Бир бағлама кәтирди;

— Көтүр, евдәдир!-деди.

О, гајтармаг истәди,

О, гышгырмаг истәди:

«Кәсилмиш бир ағача

Су нә көрәк!..»

Дәјанды,

Дәм верди көз јашына,

Деди: — Баша дүшүрәм:

Кәсилчәк ағачын

Доланарлар башына.

О бахды бағламаја

Көзүчү оғрун-оғрун;

Онун ән чох севдији

Әт гутабы, көј хијар,

Јанында тәзә тәрхун...

Анчаг нәфси чәкмәди,

Итәләди кәнара

Јемәк долу нимчәни:

— Анамын биширдији,

Чох севдијим јемәкләр,

Инди јәјин сиз мәни...

Һөнкүрдү бирдән-бирә,
Диварлар да титрәди
Онун бу фәрјадына;
Хошбәхт, көзәл күнләри
Кәлиб дүшдү јадына.

Еј сәадәт, сәадәт,
Әлимиздә оларкән
Көрә билмирик сәни.
Елә ки, ганад ачыб
Биздән узаглашырсан,
Изләјирик көлкәни.
Бир улдуза дөнүрсән,
Нәдән көзләримизә
Узагдан көрүнүрсән?!

Бир нечә күн јашамаг
Олар сүсүз, чөрөксиз;
Әжәр һава олмаса
Јашаја билмәрик биз
Бирчә дөгигә, шәксиз...
Өзүнү ода-көзә
Атыр чөрөкчүн инсан.
Һеч һаваны дүшүнмүр
Һава бол олдуғундан...
Биз севмирик, севәркән.
Бәхтөвәр олдуғуну
Һеч кәс, һеч кәс билмәјир,
Хошбәхткән, бәхтөвәркән.

Сүзүлдү булаг кими
Үзүндән көз јашлары,
Јағды, јағды сүбһәчән
Күр пәјыз јағышлары.

Чыраг кими алышан
Сапсары бир алмаја
Гапгара бир хал дүшүр.
Бирдән-бирә дүшмүр о,
Јавашча, еһмал дүшүр.

Күр пәјыз јағышлары
Јағыр бир ан кәсилмир;
Алманы салыр јерә.
Анчаг гара халыны
Јујуб апара билмир.

Аглајырсан, көрүрәм,
Анчаг әбәсдир, әбәс.
Сәнин о көз јашлары
Сонсуз күнаһларыны
Јујуб апара билмәз,
Јујуб апара билмәз.

Сәһәр дә бағламаја
Тохунмады о, јенә.
Көзәтчинин вердији
Бир парчачыг чөрәји
Алыб чәкди дишинә.

— Гардаш, јејә билмирәм,
Буну сән апар,-дејә
Бағламаны көтүрүб
О верди көзәтчијә.

— Сағ ол!-дејә көзәтчи
Бағламаны көтүрдү.
— Сағ олуна, сән сағ ол,-
Дејә синә долусу
О, көксүнү өтүрдү.

«Нечә дә күлмәлидир,
«Сағ ол» һара, мән һара?
«Сағ ол» һеч јарашармы
Өлүмә мөһкумлара?

Мән нечә сағ олум ки,
Өлүм өз көлкәсини
Үстүмә салмыш артыг.
Мән бәдбәхтин сағлығы
Дүнәндә галмыш артыг».

Өтән, хошбәхт күнләри
Фикринин ајнасындан
Бир-бир өтүшдү онун.
Евиндә кечирдији
Јүз мәчлисдән бирчәси
Јадына дүшдү онун:

...Оғлунун ад күнүјдү,
Јығышмышды дост-таныш.
Мәшһур ханәндәләри
О мәчлисә чағырмыш.

Кларнет бир тәрәфдә,
Тар-каман бир тәрәфдә.
Бүтүн достлар-танышлар
Бу күн бир өзкә кефдә.

Достлар ичир, кефләнир,
Јејир, ичир, шадланыр.
Сағлығына дејилән,
Ганадлы сөзләрлә бир
Фикрәт дә ганадланыр.

«Көзәл инсан», «көзәл дост»,
«Архамыз», «гардашымыз» —
Ајагларын биләни,
Билмир бизим башымыз.

— Бир атам сәнә гурбан,
Беш балам сәнә гурбан.
Сәнин бирчә һиминлә
Кечәрик чанымыздан.

— Елә демә, мән өлүм.
— Сән өлүнчә биз өләк.
— Сизсиз мән нә карәјәм?
Бир севинәк, бир күләк.

Ганад ачыр јаланлар,
Һәдди-һүдуду ашыр.
Сөзләр, утандығындан
Ағызларда илишиб,
Додагларда долашыр.

Арағын атәшиндән
Гызышыбдыр көзләри.
Сөзләри утанса да,
Утанмајыр өзләри.

Бир нәфәрсә... әјләшиб
Лап ашағы тәрәфдә,
Нә данышыр, нә динир.
«Натигләр»ин јеринә
О утаныр, әринир.

О нә исә дүшүнүр
Дикиб јерә башыны,
Сејр еләјир көзучу
Фикрәти — гардашыны.

Фикрәт өз аләминдә,
Фикрәт өз кефиндәдир.
О, билмәк истәмир ки,
Гардашынын үзүнү
Саран булуд, чән нәдир?

Сәрхошларса лағ едир,
Саташыр она һәрдән:
— Мүәллим һеч данышмыр,
Елә сусуб сәһәрдән.
— Мүәллим бир тост десин,
Бәзәсин бу мәчлиси.
Гој дағытсын үзүндән
О думаны, о, сиси.

— Әши, нә олуб сәнә?
Бир данышыб күлсәнә!
Чаваб вермир мүәллим,
Сусур,
данышмыр јенә;
Ајыг көзлә о бахыр
Сәрхошларын гәлбинә.

Мәчлис дағылан кими
Бәхшишләр,
Һәдијјәләр
Орталыға төкүлүр;
Даш-гашларын ичиндә
Фикрәт күлүр,
ев күлүр.

Бири саат кәтириб,
Бири Иран халчасы,
Бири даш-гашлы голбаг,
Пәј-пүрүшләр ичиндә
Бир китаб да вар анчаг.
Охуду: «Туфанлара
тапшырылмыш бир үрәк».
Ғаны гаралды бүтүн:
— Бујур, пәјына бир бах,
Сән бу лүт оғлу лүтүн...
Бу да әми пәјыдыр,
Намәрдин бәхшишилә
Јүз кәса долмаз, оғлум.
Онун ганаचाғы да
Бундан чох олмаз, оғлум.

Ушаг бир сөз демәди,
Анчаг бу сөzlәрдәсә
Бир һагсызлыг дүдү о;
Тез китабы көтүрүб
Чантасына гојду о.
Үч күн кечди...

Бир ахшам
Әми кәлди онларә.
Ичәридә гәзәб, кин,
Үздә салам, еһтирам...

Деди: — Кизли сөзүм вар
Мәним сәнинлә, гардаш;
Мән ки, сәндән бөјүжәм,
Кәл, мәни динлә, гардаш!
Кәл, һарамдан әл көтүр,
Кәл, дүз ишлә, дүз долан.
Һеч вахт әјилә билмәз
Бу дүнјада дүз олан...

Инди, инди Фикрәтин
Бунлар дүшүр јадына.
Анчаг... билир ки, кечдир,
Гардашы да бу јердә
Чатаммаз имдадына.
— Демә сән һаглысанмыш,
Һаглысанмыш, а гардаш;
Вердијин өјүдләри
Анләјајдым онда каш!

Чох дедин,
Аз ешитдим.
Мән өзүмәм дүшмәним.
Онда елә билирдим
Јахшы күзәрәнымә
Һәсәд чәкирсән мәним.

О вахт мән башыдашлы
Сәни говдүм евимдән,
Биздән о кедән олдун.
Јенә бу мәгамымда
Мәңә јанан сән олдун.
Һаны, бәс һарда галды
Чанбир араг достларым?
Бүтүн чинајәтләрә
Мәнлә ортаг достларым?

Нијә о вахт бири дә
Мәним сөзүмү кәсиб,
Үзүмә ағ олмады?
Пула ортаг оланлар,
Бәс алдығым чәзаја
Нијә ортаг олмады?

Бөлүб-бөлүшдүрмәјә
Һәмишә тәләсдиләр.
Пул сајан әлләрини
Нијә мәнән кәсдиләр?
Фикрәт инди анлајыр
Гардашы дүз дејирмиш...
Рузбегин китабыјла
Нә демәк истәјирмиш...

Мәһкәмә ичласында
Рузбегин сон нитгини
Мән о заман охудум.
Охудум удум-удум.
Анчаг индики гәдәр
Дәрк етмәдим ону мән.
Һеч һәзз ала биләрми,
Дедим, инсан өлүмдән?

Өмрүнү билә-билә
Нечә верди о јелә?!
Анламадан, дүјмадан
Јашајыб елә өмрү, —
Демә мән верирәммиш
О заман јелә өмрү....

«Рузбег! Сәндән бәхтәвәр
Вармыдыр јер үзүндә? —
Мәнимтәк алчалмадын,
Сән көјләрә учалдын
Мүттәһим күрсүсүндә...
Сөзләрә бах!..
Нитгә бах!..
Үрәјә бах,
Ешгә бах!..
Учалтдын әмәлинлә
Алчагларын дурдуғу
Алчаг күрсүнү белә!
Сән дә өлүмә кетдин,
Мән дә кедирәм...

Анчаг,

Фикирләшмир һеч замач,
Әгидәси јолунда
Өз чанындан кечән дә.
(Мән кишилик көрмәдим
Јүз өлчүб бир бичәндә).
Илдырымдыр...

Дағларын
Зирвәсиндә чахыр о.
Һәјата дә уңадан,
Һәм дә... өз ишығында
бахыр о...

Онун сәси...
нә'рәси —
Көјүн курултусуну,
Әмәли — јаныб сөнән
Шимшәкләри андырыр.
О, көјләрдә курлајыб,
Јери ишыгландырыр.

Арзусунун көзүлә
Баханда,

бу дүнјаны
О, өзүнә јад көрүр.
Әмәлинин көзүлә
Баханда,

о, һәјатда
Тәзә бир һәјат көрүр.

О һәјатын наминә
Бу һәјатдан кечәнләр;
Һәјатына «уф» демәз.
Арзусуну пуч едән
Бир һәјатын ичиндә
О, јашамаг истәмәз.
Рузбег! Сәнин һәјатын
Өлүмүнә бач олду.
Шәрафәтли өлүмүн
Һәјатына тач олду.
Сән «ишыг-ишыг»-дејә
Бағырдын,

сәсә дүшдүн.
Вәтәнинә, елине
Сән азадлыг истәдин —
Өзүн мәһбәсә дүшдүн.

Халгын сәадәтијчүн
Кечдин сәадәтиндән.

Күнаһкар олдуғуну
Һәлә дә билмәдин сән.

Сән севдин тарихини,
Сән севдин әчдадыны,
олармы?

Сән севдин шәрәфини,
Намусуну, адыны,
олармы?

Сән севдин өз обаны,
Улусуну, елини,
олармы?

Сән севдин өз ананы,
Өз нәғмәни, дилини,
олармы,

Сән истәдин фикирлә,
Дедијин сөз бир ола,
олармы?

Сән ачар ахтарырдын
Дилләрдәки гыфыла,
олармы?

Сән јохсула ач дедин,
Сән варлыја тох дедин,
олармы?

Сән јаја исти дедин,
Сән гыша сојуг дедин,
олармы?

Елә бунун үчүн дә,
Мүттәһим күрсүсүндә
Әјләшмисән
Бу күн сән!

Һаггы бајраг еләдин,
Тутдун башын үстүндә
Дәим бу бајрағы сән.
Һаггы севмәк һаггыны
Кимдән алдын ахы, сән?
Милјонларын сәси вар
Сәнин о кур сәсиндә.
Сән иттиһам едирсән
Мүттәһим күрсүсүндә.

Сәнин һәр чүмлән, сөзүн
Зүлмү, мүтләгијјәти
Иттиһам күрсүсүндә
Әјләшдирир бах, бу күн!..

Сәнин бу чәсарәтин,
Тарихини бир даһа

Јер үзүнө таныдыр.
Нитгин башдан-ајаға
Арзулар нәғмәсидир,
Азадлыг дастаныдыр.

Сәнин нитгин бир дәниз,
Һәр чүмлән

азадлығын
Бир дәли далғасыдыр
Һәр сорғун, һәр суалын
Зүлмүн бојнуна кечән
Бир зәнчир һалғасыдыр.

Јекун вуруб сөзүнә,
Ахырда дөнә-дөнә;
Рузбег өлүм истәди
Мәһкәмәдән өзүнә.
О, е'дам кәндирина
Өзү салды бојнуна:
— Бу нә демәкдир?—

дејә
Суал вердиләр она,
Деди: — Арзуларымча
Јашаја билмәдим мән.
Бары өз өлүмүмлә
Бу дүнјадан кедим мән.

Ахунд јанашды она,
Деди: «Пешмансан дејән?!»
— Пешманам, — деди, — пешман;
Вәтәнимә вермәјә
Бир чаным олдугундан.

— Оғул, өлүм габағы
Дуа елә аллаһа,
Бәлкә тәмизләнәсән.
— Тәмиз јашамышам мән.
— Динә шәккинми вардыр?
— Мәним ән бөјүк диним,
Вәтәнчүн бәсләдијим
Мүгәддәс арзулардыр.

Сиз мәнә түкәнмәјән
Бир гүввәт көрүрсүнүз.
Мәндән горхдуғунузчүн
Мәни өлдүрүрсүнүз.

Сиз чохсунуз, мәнсә төк.
Мин нәфәр бир нәфәри
Өлдүрүрсә...

де көрәк,
Галиб кимдир? Чох, ја төк?
Өлдү...

Додағларында
Тәбәссүм ишарыды.
Бу тәбәссүм,

бу күнүн
Зүлмәтини јарыды.
Гәһрәманын руһуну
Сабаһа апарыды.

Онун тәбәссүмүндән
Дан јеринин илк нуру
Сүзүлүр,
Сүзүлүрдү...
Бу күлүшлә о, јәгин,
Диријкән чохдан өлмүш
Өлүләрә күлүрдү.

Гој дејим бир-бир сәнә;
Кимдир, ким бу өлүләр?..
Күлүр,
Анчаг өзкәнин
Күлүшүлә күләнләр.
Билир,
Анчаг өзкәнин
Дедијини биләнләр!
Рузбег!
Сән өлдүнмү?

Јох!
Сән өлүркән доғулдун!
Бу шәрәфли өлүмдән
Әбәди һәјат алыб,
Өлүркән,

өлмәз олдун!
Кәләчәјә дикилди
Чүнки һәр заман көзүн.
Чох гапалы көзләри
Ачды јумулан көзүн.
Сән кәләчәк күнләрин,
Сабаһын дан јерисән,
Сән диридән дирисән!
Сәнин өлүмүн белә

Нечә-нечә диринин
Әмәлиндән,
ишиндән,
Чох иш көрдү, а гардаш.
Бу шәрәfli өлүмдән
Дост да,
Дүшмән өзү дә
Дәрс көтүрдү, а гардаш!

Бу өлүмлә өлмәя
Әгидә анасындан
Доғулан оғул көрәк,
Бу өлүмә чатмаға
Шәрәfli бир јол көрәк.
Бәли!
Белә өлүмүн
Сүкут илә чағырыб,
«Һәјәт!» дејән сәси вар.
Бәли!

Белә өлүмә
Һәјәтын гһбтәси вар.

Демә, амалсыз өмүр
Гуру бир хәјәл имиш;
Демә, јашамағ дејил,
Ону дүјмағ, анламағ
Ән бөјүк амал имиш!

ШӘРӘФСИЗ АГИБӘТ

О чән атыр зинданын
Дәмир бармағлығындан
Дүшән ишыға һәр ан.
Ишығ — севинч, арзу-кам.
«Ишығ — һәјәт, азадлығ,
Нијә әлимдә икән,
Мән сизи көрмәмишәм?
Көр нечә дә кормушам,
Кор дејил,
нанкормушам!

Мән елә билмишәм ки,
Һәјәт бирчә рәнкдәдир,
Кечәчәк рүзкар белә.
Нә биләјдим,
Һәјәтын
Гарасы да вар һөлә.

Нә биләјдим, ојагкөн
Јухудајам, јухуда,
Анчаг тәлә ојагдыр.
Мәни күлдүрән һәјәт
Бир күн ағладачагдыр.
Нә биләјдим, тамаһым
Ағлымы да башымдан
Алыб апармыш мәним.
Гаршыда көрәчәкли
Күнләрим вармыш мәним...
Инди,

инди билирәм
Һәјәт нәдир,
өлүм нә?..

Ах!
Јашамағ һағгымы
Әкәр гәјтарсајдылар
Бу күн тәзәдән мәнә,
Јашардым...

Мән билирәм
Нечә јашардым анчаг.
Нә фајда! Ахар сулар
Кери гајытмајачағ...

Инди баша дүшүрәм:
Нијә о вахт мән елмин
Архасынча кетмәдим.
Бөјүк шәхсијәтләрин
Амалыны өјрәниб,
Гәлбими инчитмәдим.

Бу дүнјанын дәрдини,
Дедим, гој чәксин онлар.
Мән ки, кичик адамам,
Онлардан мәнә нә вар.
Һағгы өзүндә тапыб,
«Мәнәм аллаһ!» сөјләјән,
Паклыға «аллаһ» дејән
Нәсимини, Мәнсуру,
Мән дәрк едә билмәдим;
Дүнја не'мәтләринә
«Һағг дедим», «аллаһ» дедим!

Бәс Мәнсур? Бәс Нәсими?
Дүнја не'мәтләринә
Онлар мәһәл го'мајыб,
Дүнјадан кам алдылар.

Көзөл өмөллөриң
Бу аламин, һөжатың
Фөвгүнә учалдылар.
Онунчүн дә горхмады
Онлар өлүмдөн белә.
Өлүмдөн уңадылар
Онлар көңүл сафлығы,
Вичдан көзөллиңлә..

Анламадым дүнҗаны,
Өмрүм бир вәһшәт олду.
Өлүм мәнә бир ләкә,
Онлара зинәт олду.

Бу нечә күндә мәнә
Үз јердән көз бәрәлдән
Өлүмә борчлујам мән.

Өлүмүн гаршысында
Һөжаты дүшүнмәјән
Ким олду?

Бу зинданда мәнимчүн
Өлүм мүәллим олду.
Бир күндә мин-мин көрә
Өлүм әл әтди мәнә,
Һөжатын һикмәтини
Өлүм өјрәтди мәнә.

Өлүм илә һөжатын
Әзәли вәһдәтини
Мән бу зинданда билдим,
Өлүмүн кандарында
Һаггы тапыб, дирилдим».

Инсан галхыр һөжатын
Ән уңа зирвәсинә —
Кандарында өлүмүн.
Бу дағдан, бу зирвәдән
О, һәр ики тәрәфи
Ајдын көрүр бүсбүтүн.

Бир тәрәфи өлүмдүр,
Бир тәрәфи һөјәтдүр
Бу дағдан, бу зирвәдән
Зирвәдә зирвә кими
Итиләшир, инчәлир
Һиссин, дујғун да сәнин.

Сән зирвәдә дајаныб
Бахырсан о тәрәфә,
Бахырсан бу тәрәфә,
Һөјәт илә өлүмү
Сән јанашы көрүрсән,
Јан-јанашы, илк дөфә!..

Анлашылмаз көрүнүр
Көзләрине зирвә дө,
Сән һөјәты илк дөфә
Лап јахындан көрүрсән,
Өлүм сәнә өзүнү
Көстөрдји зирвәдә.

Зинданын гапысыны
Ачдылар сәһәр-сәһәр,
«Вахтын чатыб» — дедиләр.
Дик атылды јериндән,
Од чыхды көзләриндән.
«Инилтиләр һөдәрмиш,
Мөнимки бу гөдәрмиш»-
Дејә, чыхды гапыдан.
Анчаг...

Дајанды бир ан.

Чөврилди бирдән-бирә
Бахды сојуг камерә.
Өлүмүн кандарында,
Инсан јенә ганрылыб
Бахыр һөјәт тәрәфә.
Нә гөдәр чәтин, ағыр,
Әзаблы олса белә,
Көзәлләшир бу һөјәт
Олдуғундан мин дөфә.
— Каш, бир күн дә галајдым
Бурда...

дејә динди о.
Хошбәхтлик санды бир вахт
Сојуг мөзар сандыгы
Камераны инди о...

°°°

Мән онун өлүмүнү
Јазмадым!
Јалан дедим!
Дүзү, јаза билмәдим.
Бачармадым,
ачыдым

Онун чаван јашына,
Дедим, јазыг тез өлдү.
Резаләтлә јашады,
Өләндә тәмиз өлдү...

ЕПИЛОГ

Өлүм — дөһшәтдир!
Анчаг
Шәрәфли өлүм гәдәр
Сәадәт јох дүнјада.
Биз һәр өлүмдән дејил,
Биз шәрәфсиз өлүмдән
Чох горхуруг дүнјада.
Һәјат башдан-ајаға
Өлүмләрлә долудур.
Өлүм горхулу дејил,
Јашамамаг

өлүмдән
Мин кәрә горхулудур.
Адам вар, бирчә күнлүк
Өмрүјчүн,

милјонларын
Өлүмүнә гол чәкәр,
Адам вар, бир нәфәрин
Бир күнлүк өмрү үчүн
Синәсиндән јол кечәр.

О да адамдыр, бу да.
О да өләчәк, бу да.
Бир јахшы бах булуда,
Онда од да вар, су да...

Өлүм—өмрүн нөгтәси!
Сән һәјатда

Һәјатын
Мә'насына вар анчаг.
Өлүмүн гијмәтини
Һәјатда ахтар анчаг!

Һәјат өлүмә дејил,
Гој өлүмүн өзү дә
Һәјата шәһрәт олсун.
Нола... белә бир өлүм
Мәнә дә гисмәт олсун!

ТӘЗАДЛАР

Һәким достум Чаванширә!

Бәшәрин чисмани ағрылары сиз
Һәкимләрин, мә'нәви ағрылары исә
гәләм саһибләринин үрәјиндән кечир.

ПРОЛОГ

Додағымда:

«Бејнәлмиләл» нәғмәси,

Гулағымда:

Һәлә дә
Әзилән милләтләрин
Зәнчир сәси,
аһ сәси...

Гаршымда:

гоча һемин
Дүнјадан «Шикајәти».

Башымда:

Әсримизин
ағырлығы,
сигләти...

Башымын үстүндәсә:

Аллаһлара кар олуб

Инсанлары ешидән,

Илдырымдан од алыб

Инсанлыға бәхш едән

Гарталын пәнчәсиндә

Көксү ганлы Прометеј.

(Нә үзүндә әзаб вар,

Нә дилиндә бир килеј).

Хәјалымда:

Әһримәнлә һөрмүзүн

Әбәди мүбаризәси...

Бир дә...

бу гајғыладран

ајрылмагчүн,

Хөйямын
Шәраб долу кузәси...
Дүшүнүрәм...
Нә олсун,
Мөндән дәрин дүшүнмүш
Мөндән ағыллы башлар.
Бир фәјда вермәмишдир
Дүшүнчәләр,
горхулар,
һәјәчанлар,
тәлашлар...

Дүнја не'мәтләриндән
Илһам дүшдү пајыма.
Јенә аз-чох дүнјаны
Дәриндән

көрмәк үчүн
Илһам чатды һајыма,
Бу илһам,
бу хәјалла
Доландым
сәһәр-ахшам
Башына дүнјамызын
Көрдүм:

Күнүн,
Заманын
Әмәлләри
јарашмыр
Јашына дүнјамызын.
Чох гочадыр әрзимиз
Анчаг
Башгадыр бизим
Әрзимизә әрзимиз.
Тарихдән дә гочадыр,
Замандан да гочадыр,
Анчаг

Гочаман дејил,
Ону белә гочалдан
Вахт дејил,
Заман дејил.
Бир Каинат әкс олур
Бә'зән бирчә гәтрәдә.
Бир дамлада,
киләдә.
О нечә гочадыр ки,
Дәрк едә билмәмишдир
Өз-өзүнү

һөлә дә.

Тәлә гуран дүнјанын
Өзү бү күн тәләдә!..
Инди...
Сонсузлуглара
Дикиб
Көзүнү дүнја.
Бошлугларда ахтарыр
Бәлкә
өзүнү дүнја?..

Радиолар бу күн верир
Бизә дүнја хәбәрләри—
Тәзә дүнја хәбәрләри.
Ачыр бизим өнүмүздә
китаб кими

Гит'әләри,
Шәһәрләри...
Јәгин, сабаһ верәчәкдир
О, Каинат хәбәрләри:
Улдузлардан данышачаг
Ора учаг,
бура учаг.

Улдузларын арасында чәкиләчәк
Көрпүләрдән данышачаг.
Радиолар бу күн верир
Бизә дүнја хәбәрләри —
Тәзә дүнја хәбәрләри:

БИРИНЧИ ХӘБӘР

Күнүн күнорта чагы
Президенти вурдулар.*

Р и ч у:

Гәзетләри
күманла,
шүбһәјлә
долдурдулар.

Ајаг ачыб шүбһәләр
Адамларын далынча
Илан кими сүрүндү.
Америка
башдан-баша

* АБШ президенти Кеннедијә сун-гәсдә ишарәдир.

Гара шүбһәҗә дөндү.
Бүрүдү

штатлары,
шәһәрләри
һәҗәчан.

Чинајәт ахтаранлар,
Әсил чанидән өзкә
Шүбһәләнди һамыдан.
Јазды һүгүгшүнаслар,
һәрә өз күманыны
Јазды,
билди һәгигәт.
Шүбһә гаранлығында
Итирилди һәгигәт.
Нәч, дөфә,
Јаланчы

мәһкәмәләр гурулду.

Чани,
Јерләрин дејил,
Көјләрин сирри олду.
Аја,
Улдуза кедән
Сирли јоллар тапылды,
Чанисә

тапылмады.

«Көрдүм» дејән олмады.
Оғул истәр,
Бу сиррин

дәнизинә баш вуруб
гәввас кими үзәси!
Бу да

әсрин

заманын

Бир өзкә мө'чүзәси!..
Ујдурманын,
Ријанын
Каһ әскилән,

каһ артан
һүдүдсуз аршыныјла
һәгигәт өлчүләрмиш...
Бир наданын әлиндә
Президент дә өләрмиш!..

ИКИНЧИ ХӘБӘР

Јенә Чиндә «ингилаб».
Бәли,

бөјүк бир өлкә

Дүшүбдүр бөјрү үстә.
Әгидәләр чүрбәчүр,
Адамлар дәстә-дәстә.
Чыхыбдыр јоллар үстә...

Р и ч у:

Гәфләти гасырғадан
Сынмыш шүшәләр кими,
Көнүлләр — чилик-чилики.
Мәдәнијјәт адына
һәрч-мәрчилики,

вәһшилики!...

Мао дејир «аллаһам,
Кәрәк бу јер күррәси,
Мәним рә'јимчә дөнсүн.
Мән нә дүшүнүрәмсә,
һамы елә дүшүнсүн!..»
Дејир, сәнин јеринә,
Көрүрләр,

дүшүнүрләр.

Једди јүз милјон чана
Ики көз,

бир баш
јетәр!..

Сән дүшүнүб

бош јерә,

Ағлына күч вермә кәл!
Ән ағыр јүкдүр ағыл.
Сән ону кәздирмә кәл.
Замана бах,
Дәрдә бах!
Ағыр силаһлар сүсүб
Ағыллар дөјүшәндә,
Једди јүз милјон ағыл
Бир ағыл салмаг истәр
Бу күн,

гыфыла,
бәндә!..

Мүмкүнмү?
Јох!

Јахшы бах!

Јаман јетишиб заман.
Дөндәрмәк чох чәтиндир
Онч өз ахарындан.
Ахар су кир көтүрмүр.

Дүшүнчөлөр,
үрөклөр
Даһа зәнчир көтүрмүр.
Мао,
Дүнән сән өзүн,
Ингилаб етмөдинми?
Азадлыг шүарыла
Чини төрпөтмөдинми?
Вөтән сәнин шә'нинә
Гошдуғу нәғмәләрдә
Деди: — Сән ингилабчын,
Азадлыгчын доғулдун,
Бәс бу күн азадлыға
Сән нијә гәним олдун?
Мәни јарадыб

өзүн,
Мәним дүшмәним олдун.
Нә гәрибә замандыр
Инсан,
Күл дә верирмиш
Дүнән даш атдығына.
Бир күн
дүшмән олурмуш
Өзү јаратдығына!..

ЈАЗЫЧЫ ЛАО—ШЕНИН СОН СӨЗҮ:

— Јатдыг боз сәһрада, гуру јердә биз,
Илләрлә јашадыг сәнкәрләрдә биз.
Билмәдик раһатлыг, динчлик бирчә күн.
Вурушдуг,
Ган төкдүк бу күнләр үчүн.
Халгын чәсарәти,
кини,
нифрәти,

Од олду,
Јел олду,

түғјана кәлди.
Өзүмүз јаратдыг бу чәмијјәти,
Бу күн өзүмүзә дүшмән кәсилди.
Һагсызлыг өнүндә сәф чәкиб дурдуг.
Мәкәр бу күнчүнмү биз вурушурдуг?
Чәтмәјә салдылар ешги, илһамы
Бир чүрә дүшүнсүн, дедиләр, һамы:
Р и ч у:
Баха да билмирәм,
лап зәһләм кедир

Мәним инкубатор чүчәләриндән.
Һамысы бир рәнкдә, бир бичимдәдир.
Сечә дә билмирсән бири-бириндән.

Һамынын әјниндә тохунма палтар,
Шишбурун чәкмәләр ајағымызда.
Учалыр јол боју бәнзәр биһалар
Киһрит гутусутәк сол-сағымызда...
Гәзет, китабдан да кәлмишик чана,
Ејнидир чүмлә дә, ејнидир сөз дә.
Ејнијјәт ичиндә үрәк бир јана,
Валлаһи јорулду көзләримиз дә.

Фәлакәт, бәдбәхтлик, дәрд ондадыр ки,
Јашадыг беләчә чан күдә-күдә.

Фикри дә,
Һисси дә,
биз палтар кими
Дүкандан алырыг ејни өлчүдә.

Азадлыг наминә ган төкән дә биз,
Бу күн азадлыға сәдд чәкән дә биз.
Белә јашамагдан ахы нә мә'на? —
Дејә тапанчаны сыхды алнына...

ҮЧҮНЧҮ ХӘБӘР

ВЈЕТНАМДА МУҢАРИБӘ

Вјетнам, бу әзми сән һардан алдын?
Бу әзмә, гүдрәтә һејрандыр чаһан,
Дүнјаја сәс салан бир әждаһанын
Өнүндә дағ кими нечә дурмусан?

Пентагон дүшүндү,
вурудан әввәл
Јүз өлчдү, бир бичди һәр шеји төкәрар.
Сәнин гүдрәтини, сәнин әзмини
Дәгиг машиналарла һесабладылар.

Пентагон дүшүндү дејүшдән габаг:
Он мин нејләјәчәк нечә јүз миһә?
Машины өмүр кәсди алты әј анчаг
Сәнин ирадәнә, сәнин әзминә.

Ағалар, машина гәзәбләнмәјин,
Чансыз рәгәмләрин нә күнаһы вар;
Әзми, ирадәни, өзүнүз дејин,
Нечә һесаblasын чансыз машинлар?

Машын вара билмәз бу инчәлијә
Машын зору өлчәр,
Күчү һесаблир.
Машын нә билсин ки, «мән һаггам»-дејә,
Чошан үрәкләрдә нә бојда күч вар...

Демәјин күнаһкар машинлар олду,
Артыг сизин үчүн ишләмир заман.
Машын нә билсин ки, бир үрәк оду
Мин гат горхулудур јүз-јүз бомбадан.

Һаггыны дәрк едән өзүнү анлар,
Буну мәнән јахшы Пентагон билир.
Һаггын көзләријлә күллә атанлар
Нә гүввәт таныјыр, нә ганун билир.

Дананг чәнкәллији...
Кечә тән јары...
Гоча бир гары

Һәрби базалара кедән јоллары
Доланыр бирбәбир, кәзир бирбәбир.
Чызыб синәсини хәритә чәкир...
Көксә көчүрүлүр чығырлар, јоллар.
(Бурда јада дүшүр гәдим нағыллар).
Өзүнү јетирир о, чәнкәллијә.
Мән дә бучыгазы бачардым!-дејә
Бир хәритә кими ачыр көксүнү.
Гоча бир гарыда бу гәдәр белә,
Шүчаәт, ирадә бәс һардан олду?
{ Дејәрдим, ән ачиз адамлар белә,
Инамын күчүнә гәһрәман олду.
Вјетнам тәпәдир, дүшмәнијсә дағ.
Демәјин бу гүдрәт она бәс һардан?
Инамдыр,

инамдыр,

инамдыр анчаг

Ону дејүшләрдән галиб чыхардан.

Вјетнам, гүввәт дә, һагг да сәнәдир
Сәнин бүтүн күчүн әгидәнәдир.
Күчлүсән мин дәфә өз дүшмәниндән,
Чүнки о һагсыздыр, һагсан амма сән.

Корун дујғусу да она көз олар,
Әкәр ешги варса, инамы варса.
Күчсүзүн бир күчү дөнүб јүз олар
Өзүнә, һаггына о инанырса.

Сәһһәтин гәдрини јатагда бимар
галадан соруш.
Азад јашамағын гәдрини анчаг
зинданда душтаг
оландан соруш.

Азадлыг!

Азадлыг әлдән кетдими
Дүнја хәјала да дарысгал кәләр;
{ Инсан азадлығы итирән кими
Бүтүн фәлакәтләр далбадал кәләр.

Кедәр ағызлардан дад да, ләззәт дә,
Ағыл да, үрәк дә күләр арзуја.
{ Азадлыг олмајан бир мәмләкәтдә
Һәгигәт ријадыр, әдаләт боја!

Инсан үрәјиндә кин дә, нифрәт дә,
Әбәди көз бағлар, бир анлыг олмаз.
{ Азадлыг олмајан бир мәмләкәтдә
Адамлар јашајар, инсанлыг олмаз.

{ Дүшүнән бејинләр сөнәр зүлмәтдә —
Јаланла һәгигәт үзбәүз олар.
Азадлыг олмајан бир мәмләкәтдә
Дүз әјри адланар, әјри дүз олар.

{ Идрак да боғулар, сөз дә, сәнәт дә,
Ағыл килидләнәр дилдә, додагда;
Азадлыг олмајан бир мәмләкәтдә
Надан башда кәзәр, агил ајагда.

Бунлары апачыг сән билдијиндән
Азадлыг јолунда дејүшә кирдин.
Ахы, азадлығын ләззәтини сән
Гәдим тарихиндән јахшы билирдин.

Р и ч у:

Филин ајағына һәлә көрпәјкән
Зәнчирли, гыфиллы, гандал вурдулар.
Нијә?
Чүнки филин кәләчәјиндән,
Ахыр зәрбәсиндән чох горхурдулар.

Күнләр әја дөндү,
 әлләр ил олду.
Бөјүдү, бала фил јеке фил олду.

О, елә билди ки, елә санды ки,
Бәзәкдир, зинәтдир гәңдаллар филә.
Фил елә билди ки, елә ганды ки,
Дәдә-бабасы да јашамыш белә.

Ону инчитмәди бу дустанг халы,
«Јәгин ки, бу мәним һаггымдыр»-деди.
Фил өз ајағында көрдү гәңдалы,
Мәһбус олдуғуну гәң билмәди...

Зәрәрсиз һејвандыр көрдүләр бу фил,
Азад еләдиләр ону зәңчирдән.
Аңчаг... елә бил ки, о, һеч фил дејил,
Бир аддым атмады дурдуғу јердән.

«Јери! Јери!-дејә вурдулар ону.
Гәлхмады,
Гәмчыја башыны әјди.
Ахы, азадлығын нә олдуғуну
Фил һардан биләјди, фил нә биләјди.

Вјетнам, сөкүлүр үфүгләрдә дан,
Сәнә арха дурур солун, сағын да.
Һәмишә сән азад јашадығыңдан
Билирсән гәдрини азадлығын да.

Ишығын гәдрини синәси дағ-дағ,
Көзләри сонрадан тутулан биләр. }
Азад јашамағын гәдрини аңчаг
Һәбсдә синәси көз олан биләр.

Баш ачыг,
Әл јалын,
Ајаглар јалын,
Америка әскәри гачды чәһһәдән.
Деди: — Вәтәнини горујанларын
Ғаныны төкмәкдә һаглыјаммы мән?

Деди: — Вјетнама кәлдијим илк күн
Вичданым тәмизди,
Алным ачыгды.
Демә, алдадыблар бизи бүсбүтүн,
Һәгигәт бурада ғаршыма чыхды.

Белә аңлатмышды забитләримиз:
Әдаләт, азадлыг әскәријик биз.
Ғәдим Вјетнама кедирик бу күн
Онларын һаггыны горумаг үчүн.
Кимдән?

Чох дүшүндүм бу суалы мән.
Сонра баша дүшдүм:
Өз-өзләриндән!.

Милләт бир,
Вәтән бир,
Һава бир,
су бир.

Јол ики,
сөз ики,
тәригәт ики.

Ғардашы ғардаша дүшмән едибдир
Бир ана торпағын ики мәсләки.
Бир бөјүк мәмләкәт ғанаммырам мән
Сахта қағызлара нечә бүкүлдү?
Ғара сийәсәти ағ евин, дүнән
Бир халгы, бир јурду икијә бөлдү.

Инсан бәд ајагда һәр шеји аңлар,
Ғылынч кәсә билир бә'зән ғында да.
Мән бурда илк дәфә көрдүм
јаланлар

Олурмуш һәгигәт палтарында да.
Аһ, рәңкли чүмләләр, бојалы сөзләр.
Абырлы,
исмәтли,

Һәјалы сөзләр,
Мән көрә билмәдим о заман нечин,
Арханызда дуран о һагсызлығы?
Бирчә мә'насы вар дедим һәр сөзүн
Мән сечә билмәдим ғарадан ағы.

Мән инди билирәм, билирәм артыг
Нәдир әсил һәјат,
Әсил азадлыг!
Биз ағ јаланлара чох ујмушуг, чох,
Демәјин дәриси ғалына вај, вај!
Дејин һәгигәтин палтарыны јох,
Өзүнү көрәнин һалына вај, вај!

Сөзүн бәзәјини, сахта зәрини
Мән инди көрүрәм. тәчрүбәм ки вар.

Бөжүк чәнабларын дедикләрини
Тәрсинә чевирсән һәгигәт олар.
Онлар «силаһлары ләғв едәк»-дејир
Онлар силаһланыр кизлиндә анчаг.
Һеч кәс бир-биринә көнүл вермәјир,
Сөз алыб, сөз верир һеј гучаг-гучаг.

Инамлар наминә сөз јығын-јығын.
Бағланыр бирбәбир, мүгавиләләр.
Дејирәм, әслиндә инамсызлығын
Ән бөжүк рәмзидир мүгавиләләр...

Чәнаблар «силаһлар мәһв олсун» дејә,
Бир-бир имза атыр мүгавиләјә.
Данышыб күлүрләр лап ширин-ширин,
Күлүшләр далында ишләр кизләниб.
Галхыб көрүшүрләр...

бу көрүшләрин
Далынча гычанан дишләр кизләниб.
Аһ, нијә, аһ, нијә бунлары билдим?
Мән дири өлүјүм,
билиб дирилдим.

Билдим...
Аһ, бу јуку көтүрмүр үрәк.
Билдим...
Нәдән өтрү?
Де, кимдән өтрү?
Әкәр билмәсәјдим...
башгаларытәк,
Мән дә јашајардым бир инсан өмрү...

Јалана, бөһтана биз чох ујмушуг,
Демәјин дәриси галына вәј, вәј!
Дејин һәгигәтин палтарыны јох,
Өзүнү көрәнин һалына вәј, вәј!

Һәр күн бир өлкәдә гопур вәлвәлә,
Залимләр, зүлүмләр кәлди кедәрдир.
Бәшәрин тарихи—гәдимдән һәлә
Азадлыг јолунда чәкишмәләрдир.

Азадлыг алынар, јаддан умулмаз,
Азадлыг верилмәз әрмәған тәкин.
Верилән азадлыг азадлыг олмаз,
Башга бир рәнкидир о, әсарәтин.

Шәрәфдир өлмәк дә азадлыг үчүн.
Бу амал—дәјмәзми бүтүн динләрә?
Дејирәм, ешг олсун дүнән вә бу күн
Азадлыг јолунда чан верәнләрә.

Азадлыг—һәјатын ән парлаг көзү.
Азадлыг—ән уча ән шанлы бајраг.
Азадлыг әрзусу, азадлыг сөзү
Дүнјанын ән бөжүк динидир анчаг.

Азадлыг—чәсарәт, азадлыг—һүнәр.
Азадлыг әскәри һеч әјиләрми?!
Бүтүн халглар үчүн азадлыг гәдәр
Бөжүк бир сәадәт ола биләрми?

Мәзлумун јурдунда бостан әкибдир
Зүлмү өз ичиндә гочалдан өлкә.
Бу күн азадлыга гылынч чәкибдир
Азадлыг адындан данышан өлкә.

Бәс о нечә даныр ахан ганлары?
Бу сахта рәнкләрдән де, нә көтүрдүк?
Даим һәгигәтдән дәм вуранлары
Һәмишә биз белә јаләнчы көрдүк.

Мән «һајыф» демәрәм тутуб әлини
Азадлыг јолунда ахан ганлара.
Алгыш! Азадлығын тунч һејкәлини,
Гәлбиндә јашадан мәрд инсанлара!

ДӨРДҮНЧҮ ХӘБӘР

Чәнаб Чонсон нараһат,
Леди Чонсон нараһат—
Америкада оғурлуг,
Артыр,
артыр

Һәр саат

Р и ч у

Хырда оғурлугларын
Тәрәтдији чинајет
Бөжүк оғурлугларын
Дәһшәтиндән ағырмыш...
Ханым Чонсон

өлкәнин
Күбар ханымларыны
Мәшвәрәтә чағырмыш:
—Кимдир бурда күнаһкар?
—Нейләмәк?
—Бир-бир дејин,
Кимин нә тәклифи вар?
—Гаранлыгдыр күчәләр,
Ишыглары чохалтмаг!
—Бәлкә.. валидејнләр...
—Јох-јох! Нә данышырсан
Күнаһкар әсримиздир,
Гызышыбдыр бејинләр...
Сөз верилир Ертаја—
Зәнчи мүгәннисинә:
—Кәрәк бүтүн үрәкләр
Вичдан, инсаф одунун
Атәшинә исинә.
Вармы биздә бу вичдан?
—Ерта, нә данышырсан?
—Мән нә данышдығымы
Билирәм...
гулаг асын.
Ким истәр,
өз өлкәси
Јад әлләрдә талансын?
Өлкәмизин ичиндә
Оғурлуға дөзмәјиб
Гануну бәркитмишик...
Анчаг... јад өлкәләрә
Оғурлуға кетмишик!

БЕШИНЧИ ХӘБӘР

Чәнаб Чонсон,
Көрк үчүн
Әмр едир гәзетләрә:
«—Билдирсинләр Ағ евин
Нәвбәти хәбәрини:
Президент чәкинмәдән
Вјетнама көндәрир
Өз гызынын әрини»

Р и ч у:

Тез јайыр бу хәбәри
«Американын сәси» дә:

«Әдаләтин намина»
Вјетнамда дөјүшүр
Чонсонун језнәси дә.
Јазды башга гәзетләр.
«Бу да президентин
Әзмидир,
һүнәридир...»
Анчаг... һеч јазмадылар
Вјетнамда дөјүшән
Чонсонун тәк гызынын
Сәккизинчи әридир...
Чох да ата көндәрир,
Бу кедәр-кәлмәз јола
Разылашды нәдән гыз?
Доггузунчу,
Онунчу
Әрләрә кетмәзми бәс
Сәккизинә кедән гыз?..

ЕФИРДӘ ДӨЈҮШ

Дүјмәни бурурсан,
Ефирдә сәсләр...
Гарышыб долашыр бири-биринә.
Бир өлкә һавадан һеј ахшам-сәһәр
Бөһтанлар јағдырыр өзкәләринә.

Әввәлләр беләјди:
дуруб дөш-дөшә
Чыхарды дүшмәнләр ачыг дөјүшә...
Гылынча парлады гәзәб, әдавәт,
Бу ачыг дөјүшдә сөзә нә һачәт?
Архадан вурмазды дүшмәни дүшмән,
һәм өлән кишијди, һәм дә өлдүрән...

Дәјишди дүнјанын көһнә әһвалы,
Артыг бу адәтләр гочалды кетди;
Короғлу демишкән: «Түфәнк чыхалы
Мәрдлик дә дүнјадан баш алды кетди...»

Бу күн, бу әсрдә биз һаһг јерә
Вәһшилик дејирик бу адәтләрә.
Дејирик, мәһв олсун әдавәт кәрәк,
Гардаш олмалыдыр бүтүн адамлар.
Бөјүк дујғуларла јашасын үрәк,
Ахы, ган төкмәкдә нә јахшылыг вар?

Анчаг дэрд одур ки,
эдавэтин дэ

Өзү мөһв олмады, сөзү дәјишди;
Хаин үрөклөрдө гөзөб дө, кин дө,
Астары сахлады, үзү дәјишди.

Ган төкмөк ганунла јасаг оландан
Ганлары гаралтмаг дөб олуб јаман!..
Ингилаб еләдик, зүлмү девирдик,
Ујмадыг заманын мин гөзасына.
Биз мәрди-мөрданө дөјүшө кирдик,
һагсызы чатдырдыг өз чөзасына.

Ингилаб — заманын, әсрин сәсидир,
Ингилаб — кишилик нүмүнәсидир.
Ингилаб — мөрдлији шөрәф, шан етмиш,
Архадан вурмагы гадаған етмиш.

— Бәс онда?..
Билирәм, нә сорачагсан.
Нәдир бу јалтаглыг, икиүзлүлүк?
Әфсус! Өз јолујла кедиркән заман
Ән сафы корлајыр бә'зән бир чүрүк...

Һәр шеј өз донуну дәјишир, фәгәт
Дәјишир адәтләр, ганун-гајдалар.
Инди эдавэтин башында берет,
Үзүндө тәбәссүм, әлиндә күл вар.

Бахырыг кечмишә инди узагдан,
Араја илләрдән дағ ендирмишик.
Кинин, эдавэтин әјнинә чоҳдан
Мәдәнијјәт дону кејиндирмишик.

Тәһсиллә, сәнәдлә санырыг ки, биз
Чатмышыг ән али мәдәнијјәтө.
Анчаг гычгыранда әсәбләримиз
Мөһәббәт бир анда дөнүр нифрәтө.
Гәзәбли анларда
Инсан бүсбүтүн
Дәјишир, алчалыр.

(көзләрдән ираг...)
О өз мәнлијини бөјүтмәк үчүн
Дедији «мән»ләрлә кичилир анчаг.

Архада «филанкәс алчагдыр» дејән
«Алчағын» үзүнә иришир инди.
Ачыгча дөјүшә кирә билмәјән
Имзасыз мәктуба киришир инди.

Јазыр ки, «Оғрудур филан, филанкәс,
Онун мә'дәси тох, көзү тох дејил»,
һамыдан јайыныб кизли-кизли бәс
Өзкәјә кор газмаг оғурлуг дејил!

Өзкәјә хәлвәти гују газанда,
Сөјлә, өз-өзүндән утанмадынмы?
Өз дәсти-хәттинлә сән «К» јазанда
Кишилик сөзүндән утанмадынмы?

Дүшүн бабалары:
Мүдрик сөзләри
Јурдун дөвләтидир, елин варыдыр.
Гобустан дағында гылынч изләри
Дүшмәнә имзалы мәктубларыдыр.

Дүјмәни бурурсан,
Ефирдә сәсләр...
Гарышыб долашыр бири-биринә;
Бир өлкә һавадан һеј ахшам-сәһәр
Бөһтанлар јағдырыр өзкәләринә.
Американын сәси,
Москва,

Пекин...

Динмәмиш билирсән нә дејәчәкдир.
Долуб гулаглары бәшәријјәтин —
Ахы, бу јаланлар кимә кәрәкдир?

Бири дикәринә «зүлмкар» дејир,
Өзү дө билир ки, јалан данышыр.
Залим, өз көзүндө тири сечмәјир,
Өзкә көзүндәки гылдан данышыр.

Ефирдә гарышыб сәсләр сәсләрә,
Јаланлар титрәјир,
Әсир һавада.
Бир мәтләб сәсләнир күндә мин кәрә,
Сөзләр бир-бирини кәсир һавада.

Сусун, еј бајгушлар, јазыгдыр инсан,
Сиздә бир азачыг инсаф вармы'дыр?
Бу бәшәр өвлады ешг учбатындан
Дүнјаја кәлмәкдә күнаһкармыдыр?

Инсанын гаҗысы, дәрди чүрбәчүр,
Она аман вермир һәҗәчанлары.
Онсуз да гәлбләри тәләтүмлүдүр,
Гојун гулаглары динчәлсин бары.

Ефирдә дәһшәтлi бир чарпышма вар,
Сәсләр бир-бириндән гәлү-гал едир;
Јалан фабрикләри — телетәјплар
Һәр саат мин јалан истәһсал едир.

Өлкәләр ғышырыб, дејир: «Мәнәм, мән!»
Ешидә билмирик: «о да вар!» — дејән.

Никар Короғлудан сорду: — һеч сәни
Бир јыхан олубму, биләјдим буну?
Короғлу деди ки, «Кизир Мустафа
Бу күн чаја басды гоч Короғлуну».

Далады гурд кими бәшәријјәти,
«Мән!», «Мән!» — дејә-дејә һитлер дә бир вахт.
Өзкә һесабына, о, бир милләти
Бөһтанлар јағдырыр һеј кечә-күндүз

Инди силаһлары әвәз едиб сөз,
Бојунлар сөз илә дүшүр гармаға.
Бөһтанлар јағдырыр Бонн, кечә-күндүз
Чалышыр һаҗсызы һағландырмаға.

Һаким масасында зор адлы ганун
Иттиһам еләјир вичданы, ары.
Дүнја тәмтәрағлы сәһнәдир, онун
Јаландыр, бөһтандыр режиссорлары.

Намәрдләр ағзында һағг чилик-чилик
Доғраныб сәпилди ефирә јердән...
Бөһтанлар јурдунда мәрдлик, кишилик,
Бахыр адамлара абидәләрдән...

БЕЈИН АХЫНЫ

Американын ғызылы вар,
Доллары вар.
Бу долларын күчүнә дә
Узаг јахын өлкәләрә
Кизли-кизли јоллары вар.
Өлкәләри дејил јалныз

Көзәл-көзәл дујғулары,
Дәрин-дәрин фикирләри,
Зәнчирләрә сала билән
Күчлү-күчлү голлары вар.
Алыр, сатыр о, һәр шеји —
Ширин-ширин диләкләри,
Бејинләри,
Үрәкләри...
О, сулары буландырыр.
Ғызылларын шәфәгилә
О, көзләри ґамашдырыр,
Ағызлары суландырыр.
Тәләсинин ғырмағына
Гујруг тахыб
Асијаны доландырыр,
Африканы доландырыр...
Бәзәк вуруб
О, «Азадлыг һејкәли»нә
Инкилисин бармағыны
Чохдан кәсиб
чалаг едиб өз әлиנә.
Хырда-хырда өлкәләрә
Лајла чалыр.
Сијасәти һамарлајыб
Хәјаллары тумарлајыб
Фикирләри тора салыр...
Африкадан,
Асијадан,
Авропадан
Америкаја ағыл ахыр, бејин ахыр.
Јүз-јүз ахыр,
Мин-мин ахыр...
Бејинләри хаммал кими дашыјырлар
Ғалаг-ґалаг.
Ону сатаг,
Буну алаг!..
Дили бағлы,
Голу бағлы,
Көксү дағлы милләтләрин,
Тәкчә вары, сәрвәти јох,
Һисси,
Фикри,
Дүшүнчәси талан олур.
Һәгигәтин доғру, дүзкүн тәрчүмәси
Јалан олур.
Нечә-нечә илдән бәри
Бејинләри

Бир доллара дөймөжөнлөр
Алып, сатыр
Фикийр долу,
Эмөл долу,
Ишыг долу

бејинлери.

Сөз гудуруб хаггы даныр,
«Һәгигәти» тәмсил едән,
Ганун саплы балталарла
хаггын башы парчаланыр.
Бу ганунлар лајла чалыр
Милләтләрә бәләјиндә,
Јаланларын башы дурур бир өлкәдә,
Әлләрисә кәзир башга бир өлкәнин
үрәјиндә...
Милләтләрә хејирини, зәрәрини
О көстәрир,
Һијлә әкиб
Гызыл дәрир.
Америкаја бејин ахыр,

эмәл ахыр,
ишыг ахыр.

Бу әмәлә, бу ишыға
Африкалы кендән бахыр,
Асијалы кендән бахыр.

ҮСЈАН

Американын Вјетнамда апардыгы
мүһарибәјә е'тираз етдијинә көрә
һәким Б. Спок мөһкәмәјә верилмиш-
дир

— Нечин ахмалыдыр узаг дијарда
Америкалы кәнин күнаһсыз ганы?
Бу гәсдли, гәрәзли вүрушмаларда,
Сиздән сорушурам,
әдаләт ханы?

Бајгуш әмәлидир әмәлләримиз,
Буна биканәдир ганун да, дин дә.
Нечин хошбәхтлији тапмалыыг биз
Башга өлкәләрин бәдбәхтлијиндә?

Нечин саһибини евдән говлајаг,
Нечин шәһәрләрә од әләјәк биз?
Нечин үрәкләрә дәрә, әләм гојаг,
Нечин јанаглара јаш чиләјәк биз?

Горхуб чәмијјәтин хәстәлијиндән
Артыг тәбәбәтдән әл чәкирәм мән.
Тәк-тәк хәстәләри сағалтмаг һәлә
Дејил әлимиздә о гәдәр чәтин.
Еј һәким достларым, верәк әл-әлә
Дәрдини дүшүнәк бу чәмијјәтин.
Үзүлдүк,

дүшүндүк,

билмәдик анчаг
Нәдир дәрманымыз, чәрәмиз бизим.
Биз бурда хәстәјик,

билмәдик анчаг,
Вјетнамда ачылды јарамыз бизим.

Бу сөzlәр үстүндә тутдулар ону
Чәкди мөһкәмәјә оғру доғруну.
Дедиләр: — Вәтәндаш дејилмисән сән?
Бәс сәнин гејрәтин, намусун ханы?
Бизи имдадына сәсләркән Вәтән
Күлдүрдүн Вәтәнә бүтүн чаһаны.

Деди: — Күнаһкары мөкәр дүнјамы?
Кәсир көкүмүзү өз әлләримиз.
Биллаһ, күлмәлидир,

Вјетнамдамы
Вәтән гејрәтини чәкмәлијик биз?
Бәс онда... һәр јердә дејирик нәдән,
Зүлмүн зәнчирини чоҳдан гырмышыг,
Биз ки, јурдумузу дөврү-гәдимдән
«Азадлыг өлкәси» адландырмышыг.
— Азадлыг! һәр шејин, ахы, һәдди вар.
— Бизи мөһв еләди һәдләр, һудудлар.
— Демәк һудудлара нөгтә гојулсун?
Һәким, чоҳ бөјүкмүш сәнин нијјәтин.
— Јарымчыг азадлыг гој сәнин олсун.
Бүтөвү кәзәлдир һәр сәадәтин.
— һәким, замана бах, өзүнү данла,
Көрмүшүк дөшүнә чоҳ дөјәнләри.
Заман өзү удур, вахта бојалар,
Фикрини көкләјә билмәјәнләри.

— һәгигәт, бојанын далында јатыр,
Утанмаз-утанмаз бөһтан да атыр,
Замана бојалар, вахта бојалар,
Миндилли бојалар, сахта бојалар.

Күн дедим күнәшә, ај дедим аја,
Өјүндүм хәјали күндүзләримлә.

Бахмаг истәјирәм, ахы, дүнјаја
Мән өз көзләримлә, өз көзләримлә.

Бир ешгим, мин арзум, мин диләјим вар,
Чалма мин үрәји тәк бирчә симлә.
Мәнә үрәк вермә, өз үрәјим вар,
Дујмаг истәјирәм өз үрәјимлә.

Гој өзүнә галсын бу сәфсәфәләр,
Мән сечә билирәм дүзү әјридән,
Мәнә ағыл вермә, өз ағлым јетәр,
Ганмаг истәјирәм өз ағлымла мән.

Вәтәни һаһыдан чох севдијиндән
Вәтәнин дүшмәни дедиләр она.
Һәмишә... Зиндана дөнүбдүр Вәтән
Вәтәнин ән бөјүк оғулларына.

Кәлин вараглајаг кечмиш илләри,
Дүшүнән башлара гылынч чалдылар.
Дантени,

Пушкини,
Фейхтванкери,
Һадини Вәтәндән гачаг салдылар.
Һаггы бајраг едән,
гәдимдән бәри
Батыб ијнә кими көзүнә әсрин.
Бөјүк үрәкләрин бөјүк сөзләри
Дөјиб силлә кими үзүнә әсрин.

Бөһтанлар атылды, дамға вурулды
Анды вәтән олан вәтәндашлара.
Бу нәдән беләдир?

Бир һаким олду
Һәмишә бош башлар долу башлара.
Нәдән гаршы гојду «мәнәм» — дејәнләр,
Чылыз мәнлијини јүз-јүз минләрә?
Бу нәдән беләдир

дүшүнмәјәнләр
Бир дүшмән кәсилди дүшүнәнләрә?
Зору бу дүнјада һагг сајанларын
Ән бөјүк силаһы ифтира, бөһтан.
Өз наһаг ишини анлајанларын
Һәмишә үшүмүш чаны горхудан.

Вурушмуш, дөјүшмүш онлар мүттәсил,
Зүлмү һәдәләјән һаггын сәсијлә,

Зора күвәнәнләр, ағылла дејил,
Дүшүнмүш һәмишә өзәләсијлә.

Һагга дејинибләр: — Дејәсән сәнин
Јемин бир балача артыг олубдур.
Доғру данышанын, доғру дејәнин
Папағы һәмишә јыртыг олубдур.

Вәтәни һаһыдан чох севдијиндән
Вәтәнин дүшмәни дедиләр она.
Вәтән зиндан олуб дөврү-гәдимдән
Вәтәнин ән бөјүк оғулларына.

ГАРА — АҒ

Чәрраһ Кр. Бернард икинчи үрәк
көчүрмә әмәлијатыны диш һәкими
Блајбергин үзәриндә апармышдыр.
Блајберг инди бир зәнчинин үрәји
илә јашајыр.

Инди дејирсән ки, инсандыр һаһы,
Бәс онда?..
Блајберг, де, јадындамы
— Дишими чәк!-дејә сәнә јалваран,
Зәнчини евиндән говдун о заман.
Дедин:
— Чәкилмәсә диши зәнчинин
Күнәшми сөнәчәк, ајмы батачаг?
Ајрыдыр милләтин, ајрыдыр динин
Мәним хәстәләрим ағлардыр анчаг.
О сәнә јалварды,
Рәдд еләдин сән.
Дедин: — Зәһләм кедир диләнчиләрдән.
О кетди...
Сүбһәдәк чәкиб әл-аман,
Көзүнү гырпмады диш ағрысындан...

Ағлыны итирир инсан аз гала
Заманын долашыг кешмәкешиндә.
Ағрыјан зәнчинин дишими?..
әсла!..

Заман ағрыјырды онун дишиндә.

Анчаг... һеч билмәдин, һеч билмәдин сән
Күмансыз бир јердән ишыг да парлар.

Чохлары азлара мәнһүм ејләјән
Заманын да јаман ојунлары вар.
Илләр, дүјүн-дүјүн өтүшдү...

Бир күн,
Үрәк ағрысындан јатаға дүшдүн.
Сән онда умдун ки, јер үзүндәки
Һәкимләр төк сәни дүшүнүб ансын.
Јалвардын һамыја әл ачыб,
тәки

Бир аз да, бир аз да өмрүн узансын.
Бир күнлүк өмүрчүн ким билир, бәлкә
Сән гурбан верәрдин чијәрпараны.
Гаршына чыхартды тәлҗин јенә
Гапындан говдугун һәмән гараны.

Гапындан говдугун һәмән зәнчинин
Үрәји дөјүндү көксүндә сәнин...
Зәнчинин әмәји,

Дузу, чөрәји,
Бөјүк дүјгуларла вуран үрәји
Сизә кәрәкмиш!
Һамынын үрәји демә үрәкмиш!..
Инди дејирсән ки, инсандыр һамы,
Блајберг, Блајберг, бәс јадындамы,
Гапындан говдугун о гара зәнчи?

Инди өзүн де,
Сәнми диләнчисән, ому диләнчи?
Зәнчинин үрәји сәнин синәндә
Вурандан бәри,
Севмәјә башладың де, бәлкә сән дә,
О бөјүк үрәкли гара үзләри?..

ДӘБЛӘР

Ресторана кәлмишәм,
Јејәм,
Ичәм,
Һәзз алам.
Итми боғушдурурлар,
Нә һај күјдүр әј балам?..
Оркестр һарај салыб
Јөндәмсиз курултулар,
Бир-бириндән сечилмир.
Валлаһ, ағыз дејәни
Гулаг ешидә билмир.
Бәлкә...

Кери галмышам —

Әср чох габагдадыр,
Мәнә узагдан бахыр?..
Нејләјим ки, бу јөнсүз,
ејбәчәр курултулар
Бејнимә мисмар чахыр.

Биз бу кәлмә сәсләрә —
Бу үјдурма,
Бу сахта,
Бу дүзәлтмә сәсләрә
Әсрин сәсими дејәк?
Мән билмирәм,
өзкәнин
Габағындан галаны,
Ахы, нијә көвшәјәк?
Мәкәр јениликмидир,
Өзүнү бәјәнмәјиб
Өзкәни доғма тутма?
Кејиб өзкә чәкмәси,
Јеришини унутма?

Баша салын бир мәни,
Көзәл нәғмәләримиз
вар икән
нәдән өтрү,

Јамсылајаг өзкәни?..
Јениликми?
Бағышла!

Јамсыламағ — ән бөјүк
Көһнәликдир, көһнәлик!
Бизи һара апарыр
Бу «јенилик» әдасы?
Һәндболун,
Футболун
Һәкимлик иддиасы?
Дөјүшүб ган төкмүшүк
Биз әгидә адланан
Ән доғру јол јолунда.
Мин-мин адам өнүндә
Амансыз дөјүш кедир
Инди... Футбол јолунда..
Һара олур гој олсун,
Чөрәк чыхартдығым јер
Вәтәнимдир — дејәнләр —
Вәтәнин гејрәтини
Өмрүндә чәкмәјәнләр,
Футбол ојунларында
Дөнүр вәтәнпәрвәрә —

Бу Вәтәнсиз һејвәрә!..
Онун Вәтән гејрәти
Өзү кими сахтадыр,
Гејрәтинин сигләти
Ајагларда сүрүнән
Футбол ағырлыгыдадыр.

Нәдир бу әјләнчәләр? —
Дәрк едә билмирәм мән.
Адамлар үсәныбмы
Дәрин дүшүнчәләрдән?..
Дејирләр, Америкада
Алимләр баш сындырыб
Инсан үчүн

чүрбәчүр

Тирјәкләр,
Кокаинләр,
Әјләнчәләр

дүшүнүр.

Нечин?
Инсан фикирдән,
Гајгыдан,
Дүшүнчәдән
Бир аз әјрылсын дејә.
Бу дүнјадан үзүлүб
Өзүнә далсын дејә...
ЛСД*—тәзә тирјәк.
Нәш'әләнмәкчүн
инсан

Ағлы итирсин кәрәк!

Бирчә күнлүк кеф үчүн,
Бә'зән инсан

әл чәкир
Ағлындан да бүсбүтүн.
Дәрдә бах!
Әл кәтүрүр
Дүшүнчәдән, ағылдан
Ағыл әсриндә инсан!..
Нәјә кәрәк дүшүнмәк?
Күл,
һырылда, нәш'әлән!
Өзүнү дәрдә салыр
Чох дүшүнән,

* Јени ичәд олунмуш ујушдуручу, кефләндиричи маддә-
нин адыдыр.

Чох билән!
Әср бурамы кәлмиш?..
Инанмырам буна мән!

Бу күн бу дәб, сабаһ о дәб.
Бу дәб кедир,

о дәб кәлир,

Палтарымыз көһнәлмәмиш

дәб көһнәлир.

Дәб дәјишир, биз ачмамыш көзүмүзү,

Бу дәбләрә

Ујғунлаша-ујғунлаша

Итиририк өзүмүзү.

Нәғмәдә дә,

ше'рдә дә тәзә дәбләр...

Дәјишдикчә

бу гајдалар,

бу өлчүләр,

бу әдәбләр,

Инам итир

Тәглид кәлир,

зөвг алчалыр.

Өзүмүздән бәс нә галыр?

Ахы, нечин өзүмүзү

Гурбан верәк дәбләрә биз?

Кәлин тапаг өзүмүзү

бир кәрә биз!

һәр јетәнә баш әјмәјәк;

Адамда бир сифәт кәрәк,

инам кәрәк!

Јазыг сөјүд!

Нә мејвәси, нә бары вар,

Онунчун да

Нә гејрәти, нә ары вар,

Нә кишилик вүғары вар.

Вүғар ки јох, «бәли» дејир

Кәһ бу јәлә,

Кәһ о јәлә!

Еј дәбләрә ујан оғлан,

сән дә белә!

Өз барын ки, јохду сәнин,

Вүғарын ки, јохду сәнин,

Кәрәк ағзын тез сулана

Өзкәләрин мејвәсинә

Өз сәсин ки, јохду сәнин,

Елә дәм тут јад сәсинә!..

СУАЛЛАР

Нәсими сәйләди: — Бөжүкдүр инсан
Онун гүдрәтилә дүнја бир заман
Күлүстан олачаг,
Чәннәт олачаг!..
Инсанын күчүнә инанды...
анчаг,

Бу күнсә...

башгадыр һөкмү заманын,
чаһаны горхүдүр инсан фитнәси.
Атом бомбалары, көһнә дүнјанын
Башынын үстүндә бармаг һәдәси!
Елә бил Нәсими галхыб мазардан,
Дејир:—Мән күвәндим, сәһә, еј инсан.
Сәнин әмәлинлә инди сөјлә бир
Бу гоча дүнјамыз бәс һара кедир?
Толстој деди ки: — Бәшәр учалсын,
Инсан өз нәфсинә гәләбә чалсын.
Вичдан нәғмәсилә бој атсын бәшәр,
Јаратсын,
Јашасын,

јашатсын бәшәр!
Инсан тәмизликдә бәнзәсин суја,
Ағыл јолдаш олсун ешгә, дујгуја.
Дүнјанын дәрдини овутсун әмәл,
Вичданын сәсинә дәм тутсун әмәл,
Бәшәрдән һәмишә јахшылыг уман
О бөјүк пејғәмбәр, о бөјүк инсан,
Јашајыб көрсәјди бу дәһшәтләри —
Јералты, јерүстү мүсибәтләри
Дејәрди: — Инсана дүнја дар олмуш
Әмәли, башына бир чидар олмуш.
Нәдән инсандакы

бу тамаһ,
бу нәфс,

Дүнја бу минвалла һара кедир бәс?

«Гүрүрла сәсләнир инсанын ады!»
Дејән әсримизин бөјүк устады,
Күчлүләр өнүндә алчаланлары,
Јалана, бөһтана әл чаланлары
Јерсәјди дејәрди: — Бу нә кәһәкәс?
Бу гоча дүнјамыз һара кедир бәс?
Һади дә

Лондон да,
Свејк дә,
Һәм дә

Һәјата нечә дә гәлбән вурулду.
Елә ки, тапдылар нәш'әни гәмдә,
Һәр бири өзүнә бир гатил олду.
Онлар дедиләр ки: — Әсәбләримиз
Даһа дөзә билмиҗ, кәрилиб сим тәк.
Көнүллү кәлмәдик бу дүнјаја биз,
Нә олар, дүнјадан көнүллү кетсәк?..
Онлар дедиләр ки: — Бә'зән бир күнү
Инсан нечә-нечә өмрә дәјишмәз.
Дашыја-дашыја ағыр јүкүнү,
Бу гоча дүнјамыз һара кедир бәс?

Инсана хидмәтдә көрдү Швейтсер*
Бүтүн мә'насыны, дадыны өмрүн.
Кәзди өлкәләри, кәзди бирбәбир,
Јашады, јаратды башгаларыјчүн....
Дејир инсанлара Швейтсер бу күн:
—Өзүнү дүшүнүр, өзүнү һәр кәс.
Бу гоча дүнјамыз һара кедир бәс?

Нәләрә гадирмиш инсан һүнәри!..
Сәсијлә јарышан тәјјарәләрин
Курултусунда
Елә бил дүшүнүр Сент-Екзүпери:
—Ағылдан, әмәлдән кери галды сәс
Бу гоча дүнјамыз һара кедир бәс?

Көзәкөрүнмәздән уммадыг көмәк,
Инсанын өзүдүр—дедик пәнаһы.
Јердә ахтармадыг биз Аршимед тәк,
Фикримиздә тапдыг истинадакаһы.

Учалдыг көјләрә, баш вурдуг јерә,
Күлдү үзүмүзә көјүн гатлары,
Миндик машинлара, тәјјарәләрә,
Вердик колбасәја биз, гыратлары...

Һәмишә ирәли!
Кери дөнмәдик.
Дүјдуг гәлбимиздә күнүн сәсини.
Анчаг...

дүшүнмәдик,
һеч дүшүнмәдик

* Алберт Швейтсер (1875—1961). Һәјат фәлсәфәсинә јахын олан ал-
ман вә франсыз мүтәфәккири, Нобел мукафаты лауреаты.

Гыратын, Бозатын фачиәсини...
Нә олар.. Бир бахсаг кечмишә һәрдән?
Дүшүнәк дүнјанын гәмини бир-бир
О гәдим, мөһтәшәм абидәләрдән
Дүшән кәрпичләрин дәрди киминдир?

Нә гәдәр күчлүсән еј гадир инсан,
Өзүн бир јанасан, әзмин бир јана.
Нә гәдәр ачизсән, әсир олурсан
Өзүн өз әлинлә јаратдығына....

Нә гәдәр күчлүсән,
өләчәјини

Билсән дә ишдәдир јенә әлләрин.

Нә гәдәр ачизсән,
горхудур сәни

Өз фикрин,

Өз һиссин,

Өз әмәлләрин!

Көзлә көрүнмәјән бир зәррәјлә сән
Бу бојда дүнјаны һәдәләјирсән.

Күчлүсән, ән узаг улдузун белә
Сирринә, сөзүнә вагифәм-дедин...
Ачизсән, ән јахын достунун һәлә
Гәлбиндән кечәни дуја билмәдин.
Һәм елә күчлүсән, һәм белә күчсүз.
Ағылда күчлүсән, үрәкдә ачиз.

КӘЛ, АНА ТӘБИӘТ

Јорулдуг,

бир дајан,

машыны сахла!

Нә гәдәр јол кедәк резин «јаагла»?
Сәһәрдән бу јерә сәфәрдәјик биз.
Машын да адам тәк јорулу, јәгин.
Дејирәм, нә олар ајаглаһымыз
Бир аз да бу гара торпаға дәјсин.

Тәкәрләр фырланыр.

Јол кедирик биз,

Дикиб узаглаһа көзләримиз.

Тәкәрләр фырланыр

һарај-һәширсиз,

Бу елдән о елә апарыр бизи...

Ағаппаг јоллардан елә бил бу ан

Мирвари тахыбдыр дағлар бојнуна.

Чыхмышыг шәһәрин дар гуһағындан

Ана тәбиәтин кениш гојнуна...

Көрүрсән, үрәјә сөз дәјәндә дә
Тутулу,р,

көврәлир,

күсүр һамыдан.

Бә'зән адамлардан инчијәндә дә

Дағлара, дашлара үз тутур инсан.

Сөз дә хәнчәр кими ишләјир чана

Ганы лахталадыр әзаб. изтираб.

Шәһәрин сөзүнә, суалларына

Ана тәбиәтдән умуруг чаваб.

Күлләрин шәбнәми, отларын шеһи,
«Кәл мәни дуј!..» -дејә бизә көз дикир.
Дағларын күләји, бағларын меһи,
Инчик руһумуза бир сығал чәкир.

Чалышыр, вурушур нә гәдәр инсан
Адамлар ичиндә јер тутмаг үчүн

... Нәркизә баһырам,

Мәнә кәм бахан

Надүрүст көзләри унутмаг үчүн.

Началы дағлара баһырам,

мәнә

Гычанан дишләри унутмаг үчүн.

Баһырам үфүгүн кенишлијинә

Сојуг баһышлары унутмаг үчүн.

Баһырам сылдырым, даш гајалара

Јолум үстүнә

Атылан дашлары унутмаг үчүн

Баһырам дағларын диқ вүғарына,

Әжилән башлары унутмаг үчүн.

Кәл ана тәбиәт, говушум сәнә,

Сәнин бир парчандыр ахы илкимиз.

Нолар, әслимизә гајыдаг јенә,

Ахы, бу торпагла бир вәһдәтик биз.

Мајам да, сүдүм дә, сәндәндир мәним,
Бу јорғун руһуму кәл диндир мәним...
Илкимиз тәмиздир тәбиәт гәдәр,
Әмдији сүд кими сафдыр көрпәләр.

Күлләрин шәбнеми, отларын шеһи,
«Кәл мәни дуј!»-дејә бизә көз дикир;
Дағларын күләји, бағларын меһи
Инчик руһумуза бир сығал чәкир.

Кечидләр адлајыб дағлар ашдыгча
Бөјүјүр анбаан үрәкләримиз.
Ана тәбиәтә јахынлашдыгча
Дөнүб өзүмүзә гајыдырыг биз.

Јәгин ки, охујур гушлар дәрәдә,
Ешидә билмирик мотор сәсиндән.
Лаләли, нәркизли чәмәнләрә дә
Бахырыг машынын пәнчәрәсиндән.

Олсаг да торпаға бу гәдәр јахын
һәлә јол кедирик өз јеримиздә.
«Гутулар» ичиндә олур,
бир бахын,
Ана тәбиәтә сәфәримиз дә...

«Гутулар» кичилтди үрәжимизи
Сыхды бәдәни дә,
Сыхды чаны дә...
Јағышдан, јәғмурдан игорујуб бизи,
Алды әлимиздән бол һаваны дә...

Һәрдән һәкимләрин мәсләһәтилә
Чыхырыг булвара бир тәләб кими.
Удуруг һаваны биз килә-килә
Аптектән верилән сары һәб кими.

Ди дүшәк,
Гуртараг бензин ијиндән.
Нола бир јел есиб туфан гопарсын.
Дәрәк бу дөшләрин күл-чичәјиндән
Валидол ијини биздән апарсын.

Кичик отаглара чәкилиб гыш, јаз
Жәздик даһиләрин сөз бағларыны
...Дедик китаблары гапәјыб бир аз.
Чевирәк чөлләрин варағларыны...

Енишдә, јохушда әлдән салыбдыр
Бизи, бир-биринә чаланан јоллар.
Елә бил дағлары әсир алыбдыр
Дағларын белинә доланан јоллар.

Јолларын өнүндә баш әјир дағлар,
Дағларын гојнунда обалар јени
Әјләшиб кедирик...

инди ајағлар
Тәкәрләрә вериб вәзифәсини.

Әјләшиб кедирик көјдә, јердә биз,
Узаныб үзүрүк кәмиләрдә биз.
Фикримиз өндәдир һәмишә биздән.
Сәјјаһыг...

Хәјал ки, көрүнмүр көзә.
Алыб һәрәкәти бәдәнимиздән
Вердик бејнимизә, үрәјимизә.

Бејнимиз фикирдән һеч азад олмур.
Фикирләр гојнунда јол кедирик биз.
Одур, бәдәнимиз чох да јорулмур,
Јорулур, бејнимиз, үрәкләримиз.

Мин арзу,
Мин гајы,
һәлә үстәлик
Дава тәһлүкәси,
Атом һәдәси,
Инфаркт, ган тәзјиги!..
Ики хәстәлик—
Әсрин кәркинлији, әсрин зәдәси!

Дүшүрүк машындан биз күлә-күлә,
Дәјир нәм торпаға ајағларымыз.
Сүкут лајла чалыр чәмәнә, чөлә,
Сүкут!..
Чинкилдәјир гулағларымыз.
Охгај!
һаваја бах, нечә тәмиздир.
Бурдан гачаг дүшәр азар, безар да,
Бакы чанымыздыр, чијәримиздир,
Анчаг... Бу һаваја һәсрәтик орда...

Елә бил нур јағыр һавадан јерә,
Хошбәхтлик көлүндә үзүр бу чөлләр.
Бу тәмиз һавада, валлаһ, бир гәтрә

Тапылмаз јегин ки, радиоактив зәһәр.
Радиоактив?

Нә олду?

Диксиндимми мән?

Боғулдум, кечикди елә бил нефәс.

—Гренландијада, дејирәм, керән,
Итән бомбалары тапдылармы бәс?

Суал һамымызы чашдырды бир дәм,
Бу тәмиз һава да зәһәрә дөндү.
Дөнүб көзүмүздә гаралды аләм,
Лаләли јамачлар ода бүрүндү.

Елә бил дајишди һамынын рәнки,
Тутду чөһрәләри һарын бир кәдәр.
Һава чох көзәлдир,
нејләјәсән ки,
Көнүл һавамызы зәһәрләјибләр....

Е П И Л О Г

Тәзадлар!

Тәзадлар артыр илбәил.

Заман өз-өзүнү нечә даныр һеј.

Кедирик....

Кетдикчә ғысалмыр бу јол,
Чәкирик...

Чәкдикчә дәрә узаныр һеј...

Бу гәдәр јазмышам, һәлә аздыр, аз.

Ән бөјүк ән дәрин сөз ичимдәдир.

Һагг-ҺаҺаг,

дүз-әјри,

гәм-севинч,

ғыш-јаз

Мәним өз ичимдә, өз ичимдәдир.

Мәним үрәјимдә баш-баша дурур,

Горхујла чәсарәт,

Шүбһәјлә инам.

Бири о биринә мин чүр тор гурур,

Онлар вурушурлар...

Мән һарајчыјам!

Чәсарәт—вүғарым, әзмим, һүнәрим,

Горху—мүтилијим, итаәтимдир.

Өзүмә дүшмәндир өз фикирләрим,

Бунлар барышмаса... фәлакәтимдир.

Чәсарәт, горхуну үстәләјәндә,

Беш адам ичиндә, дејирәм, мән дә
Адамам....

Өз јолум, өз әмәлим вар,
Ахы, нијә горхум? Дүз әмәлим вар.
Буну өз-өзүмә сөјләсәм дә мән,
Горху баш галдырыб синәмдә һәрден
Бурулуб сүрүнән бир илан кими
Изләјир һәр јердә чәсарәтимми...

Билмирәм, ичимдә баш-баша дуран,
Мәни кәһ диндирән, кәһ да дондуран
Бу мүдһиш хәјаллар,
Бу һаллар нәдир?
Чәсарәт кәләндә раһатлыг кедир...
Горху һөкм едәндә...

кичилирәм мән...

Вичданым кизләнир хәчәләтиндән.
Бир дә көрүрсән ки, ојаныр вичдан,
Дејир: — һәјатмыдыр сәни горхудан?
Ахы, нејләјирсән бу чүрүк өмрү?
Киши кими јаша беш күнлүк өмрү.
Горхујла чәсарәт дуруб дөш-дөшә
Тәзә бир инамла кирир дөјүшә!

Нечә «мән» јашајыр тәк бирчә «мәндә»
Өлдүрән дә мәнәм, ахы өлән дә.
Су да өзүмдәдир, од да өзүмдә.
Дост да өзүмдәдир, јад да өзүмдә.
Рәһм дә мәндәдир, зүлм дә мәндә,
Һәјат да мәндәдир, өлүм дә мәндә...

Инсанлар дөјүшүр бири-бирилә,
Инсанлар дөјүшүр өз-өзләрилә.
Јаман дөјүш кедир кәјдә, јердә дә.
Дөјүшләр һәр заман кирир бир дона.
Утанмаз-утанмаз һәр дөврә дә
Јыхырыг күнаһы әсрин бојнуна.

Де, кимдир јарадан бу фәсадлары?
Дөјүшдә јараныр ән бөјүк сөз дә.
Әсрин нә күнаһы?

Бу тәзадлары

Кәлин биз ахтараг өз ичимиздә.
Әбәди дөјүшдә һәјат јүксәлир,
Бүтүн јүксәлишләр савашдан кәлир.

Бә'зән бир саатда, бир нечә күндә,
Дашыыр илләрин жүкүнү инсан.
Бә'зән өзүмүзү тапмаг үчүн дә,
Биз кечә билирик варлыгымыздан.
Сүкүнәт...

Дајаныр дилсиз мөзарда
Гәбрин башдашына илишиб заман.
Вуруша-вуруша

бу вурушларда
Өзүнү ахтарыр һәмишә инсан...

— Мөзарда тапырмы?

— Нә дејим сәнә!

Башга чүр јашамаг сон тәсәллимиз.

Ахы, әслимизә дөнүрүк јенә,

Илкимиз торпага гарышанда биз...

1966 — 1967.

АМЕРИКА КӨЗӘЛИ

(1973-чү ил мусабигәсиндә «Аме-
рика көзәли» адыны алмыш Емма
Најтын дилиндән)

Јаман килејлијәм өз талејимдән,
Варлы бир аиләдә доғулмадым мән.
Бу нә күзәрәндыр?

Кимдәдир күнаһ?
Мәнә өз бәхтим дә үз көстәрмәди.
Каш көзәл олајдым...

Ону да аллаһ
Бир јохсул гызына гыјыб вермәди.

Мәним күвәндијим јалныз сәсимди,
Мүғәнни олсајдым, бу да бәсимди.
Нәғмәми динләјән достлар, танышлар
һамысы дејир ки, көзәл сәсим вар.
Мусиги тәһсилем јохду, нејләјим,
Сәнәд истәдиләр һара кетдимсә.
Көнлүмдә душтагдыр ешгим, диләјим,
Көнлүмдән кечәни дујмады кимсә...
Сәсим бәјәнилди...

Сүбутчун јалныз
Сәнәд истәдиләр...
Чансыз бир кағыз.

Ән бөјүк дәлилмиш мәним сәсимә,
Сәсимин јеринә сәсләнәчәкмиш!..
Јалана, бөһтана дејил,

Сән демә
Јалныз һәгигәтә сүбут кәрәкмиш...
Сәнәдин јохдурса данышма, кири!
Һүнәрин олса да, онсуз һеч нәсән.
Сәнәдин вардырса, бујур, көл бәри,
Сәсин олмаса да сән ханәндәсән.
Сәсин олмаса да, микрофон ки, вар,
Олмајан сәсини сәсә охшадар.

Гәрибә дүнҗадыр... Нәләр дүзәлтдик
Аҕ-аҕ јаланлары доғрултмағ үчүн.
Амма һәгигәтдән сүбут истәдик,
Сүбуту олмады,
Дандыг бүсбүтүн...

{ Јалан, җазибәли јалан көзәлдир,
Олмајан шеји дә јалан дүзәлдир.
Олана сүбутсуз инанмырыг биз,
Јалана ујуруг сүбут-дәлилсиз.

Бу нә күзәрәндыр, кимдәдир күнаһ?
Мәнә өз бәхтим дә үз көстәрмәди.
Каш көзәл олајдым...

Ону да аллаһ
Бир јохсул гызына ғыјыб вермәди... 1

Мәндән чох көзәлдир рәфигәм Мери;
Узун кирпикләри, ири көзләри.
Дүз бичимли бурну, ал додағлары,
Шаһанә јериши, дүз ајағлары...
Һәм дә тәмиз гыздыр, чох мәрдәнәдир,
Билмәз килеј нәдир, ја ғыјбәт нәдир.

Һағлынын һағгыны һағсыза вермәз,
Һеч заман дилинә јалан кәтирмәз.
Мери һамы үчүн әлдән кедәрди,
Тәсәлли верәрди һәр заман мәнә.
О, мәним сәсимә ғыбтә едәрди,
Мән исә Меринин көзәллијинә.

Онун әсиридир бүтүн җаванлар,
Сәрвәти јохса да, көзәллији вар.
Бәс мән?
Бәс мән нијә белә јарандым?
Нә сәрвәтим олду, нә көзәллијим.
Гоншумуз Рудолфун ешгинә јандым,
Мәни бәјәнмәди, јаманча сындым...
Чиркин ки, дејиләм,

Һәм дә бәдәним
Дејирләр, үлкүјә бәнзәјир мәним.
Ғырх сәккиз өлчүјә нечә тән кәлир
Кен чијин,

Назик бел,

Ғабарыг синә.

Доғрусу, дәрзиләр мәәттәл ғалыр,
Мәним бәдәнимин бичимлијинә.

Мери чох көзәлдир, билирәм мән дә,
Амма билмәдијим бир мәсәлә вар:
Меријлә јән-јана биз јол кедәндә
Нәдәнсә ондан чох мәнә бахырлар.
Күнаһ анамдәдыр,

ушағ икән мән
Дејәрмиш: «баламын көзәллијиндән
Кәсиб тәлејинә җаласын худа».
Сән бир алгыша бах! Алгышдыр бу да?
Кәсди, јаман кәсди көзәллијимдән,
Амма җаламады бәхтимә худа.
Нә тәлејим олду, нә көзәллијим,
Мән белә аллаһа инди нә дејим?

2

Доғрусу, Рудолфу јаман севирдим,
О иди һәр арзум, о иди дәрдим.
Һәр јердә изләрди ону хәјалым,
Кечәләр јухума кирәрди залым.

Рудолфун дөшүндә медалы варды,
җаванлар һәсәдлә она бахарды.
Дејирләр, Вјетнам вурушмасындан
Ғәһрәмән чыхыбдыр бу җаван оғлан.

Күндә әлли дәфә, күндә јүз дәфә
Ејваны алтындан кечәрдим онун.
Чеврилиб бахмазды о, мән тәрәфә,
Ғәлбинә кирмәдим залым оғлунун.

Бизим гоншулуғда бир фалчы варды,
Ғарымыш гызлара о, бәхт ачарды.
Адиҗә марағчүн бир күн хәлвәти
Кәлдим фалчыкилә... Ғәлбин нијјәти
Көздән охунармыш...

О, бахан кими

Үзүмә сөјләди мәһәббәтими.
Јалварыб-јахардым, «әлач ет»-дедим,
Мәни әлдән салыб мәһәббәт-дедим.
Өзүн бир тәдбир төк, әлачым нәдир?
— Кишиләрин ағлы көзләриндәдир, —
Дејиб күлүмсүндү...
Дедим: — һағлысан,
Көзәллик ахтарыр о көзәл оғлан.
Мән исә...

Сөзүмү кесди тез гары.
Дөнүб мәнә бахды алтдан јухары,
Ачды мүөммалы, кизли пөрдөни:
— Көзөл еләјерәм,-деди — мән сәни.
— Көзөл олмајаны көзөл ејләмөк?
Өкәр бу мүмкүнсә, аллаһсан демөк.
— Беләдир, ај гызым, мәнә гулаг ас,
Инсан еләјәни аллаһ бачармаз.
Аллаһ һәр мәтләби дүз сечмөк үчүн
Ағы ағ јаратды, гараны гара.
Бу мүтләг рәнкләри дәјишмөк үчүн
Инсанлар јаратды чүрбөчүр боја.
Аллаһ көз јаратды, инсан да чешмөк,
Аллаһ рәнк јаратды, инсанлар боја.
Гара чешмөк илә бахсан, де көрөк,
Ағмы көрүнөчөк, гарамы дүнја?

Аллаһ һагг јолундан азан бәндәни
Горумаг истәди шәрдән, фитнәдән.
Атам јаман бичдир, сәјды күндәни,
Анам ондан бичдир, кәсди күндәдән.

Дедим: — Кәсәсини сөјлә, а фалчы,
Көзөл көрүнмәјин нәдир әлачы?
Фалчы пычылдады: — Бојалы чешмәк!
— Мәнми тахмалыјам?
— Хејир, мән көрөк
Јүз өлчүб бир бичәм бурда һәр шеји.
Сәнсә һәр сөзүмә «бәли» де анчаг.
Мәним вәзифәмдир һәмән чешмәји
Сәнә баханларын көзүнә тахмаг.
— Бәс сонра?
— Сән мәним сөзүмә бахсан.
Бу ил пәјыздакы мүсабигәдә
Көзәллик тачыны сән алачагсан.

Мән гәһгәһә чәкиб күлдүм бу сөзә.
О, әлә салырды мәни бәлкә дә...
Фалчы пычылдады: — Күл, доғру сөзә.
Күлүбләр һәмишә бизим өлкәдә.
Мәнә хош кәлсә дә данышдыглары
Һансы доғру сөздән данышыр гары?
Көзәл олмајаны әсл көзәл тәк
гәләмә вермәк
Доғру сөз олду?

Анчаг дүз дејир ки, бизим өлкәдә
Һәмишә, һәр јердә јалан дүз олду...
— Мән дә өз күчүмү билирәм, бу бир,
Икинчи, дедијим јалан дејилдир.
Сән бәхти үздәсән, сән нахышлысан,
Көзәл олмасан да јапышыгыласан.

Гызым, бу мәтләбләр мәнә чох ајдын,
Мән јахшы билирәм, нә дедијими.
Елә еләјерәм, јапышыгылығын
Көрүнәр көзләрә көзәллик кими...

Инамла данышыр, инамла гары,
Үрәкдән кәлирди пычылтылары...
Дүзүнә галырса, илк кәнчлијимдән
Фалчынын күчүнә бәләд идим мән.
Көзүмүн өнүндә чох әрсизләрин,
Нишанлы сечмәкдә һүнәрсизләрин
Дадына чатмышды бизим бу гоншу.
Инди дә инамла данышырды о.

Кечди бир нечә күн сәһбәтимиздән,
Гары ајағыны үзмәди биздән.
Шәһәрин ән көзәл бәрбәри кәлди,
Бири кетмәмишдән о бири кәлди.
Үзүмү, көзүмү әлләшдирдиләр,
Гыварым телләримә сығал вердиләр.
Рәссам кәтирдиләр...

О чаван оғлан
Мәни сојундурду — тамам лүт-үрјан.
Өлчдү гычларымы,
Өлчдү синәми.
Өлчдү узунуму, өлчдү еними,
Нәсә һесаблады... Тәзәдән бахды,
Белимә кәтәндән кәмәр дә тахды.

Ертәси көрүшдүм гарыкилдә мән
Мебел фирмасынын саһибкаријлә.
О, ајаға галхыб өпдү әлимдән,
Бахды, бахды мәнә хејли зәнд илә.

Мәнсә танымышдым ону әлбәәл.
Деди: — Мән һардаса көрмүшәм сизи.
Дедим: — Мән иш үчүн нечә ај әввәл
«Зијарәт» етмишдим идарәнизи.

Гоча күлүмсүндү...

Бу күлүшлө биз
Бири-биримизи тез баша дүшдүк.
Кизлинчө данышды нөзөрлөрүмиз,
О көһнө мөтлөбдөн дөрһал өтүшдүк:

...Јанына кетмишдим...

Чешмәји алтдан
Бахыб еһтирамла ајаға дурду.
Дәрдими дедикчө о, мөни ән-ән
һәрис бахышларла сојундурурду.
Онун еһтираслы нөзөрлөрүнө
Икраһ еләсәм дә, дөзүрдүм јенө.

Гуртардым сөзүмү,

Гәһвә кәтирди,

О, мәнө бир хејли тәсәлли верди.
Деди: — Инди мөним јохду бош јерим.
Ихтисара дүшүр өз ишчиләрим.
Амма дүзәлдәрәм бир иш, тез, ја кеч,
Белә бир ханымын пулсуз галмасы,
Јохсул јашамасы рәвадырмы һеч?
Дејиб, о әлини чибинә атды,
Ики мин долларлыг бир чек чыхартды.
Деди: — Сән һәләлик көтүр бу пулу,
Сыхма үрәјини, дүзәләр далы!
Онун нијјәтини тез баша дүшдүм,
Пулу көтүрмәјиб ордан сивишдим.

Сонра ешитдим ки, Мери дә бир күн
Гочанын јанына кәлиб иш үчүн.
Әввәлчә чох чидди диндирмиш ону,
Сонра мөгсәдинә кечмиш астаңа.
Ејни һәнкамәни, ејни ојуну
Онун да башына кәтирмиш гоча.
Өзүнү итириб Мери карыхмыш,
Гочанын гәсдини баша дүшүнчө,
Үзүнә түпүрүб гапыдан чыхмыш.

Бу һәмән гочадыр, бу һәмән гоча,
Тәзәдән дүшмүшәм онун чәнкинә.
Бәс инди нејләјим?

Јенө, мән јенө,
Асылыб галыммы өз тәләјимдән?
Јохса, тәләјимә үсјан едим мән?
Гарыја дедим ки, бу нә көләкдир?
Ахы, бу ојунлар кимә көрәкдир?

Сәнин дедијин нә, еләдијин нә?
Гары күлүмсүндү...

Деди: — Мән сәнә

Јалан демәмишәм, бу о, бу да сән,
Әкәр бу кишинин тутсан әлиндән,
О, сәни чатдырар һәр истәјинә.
Мән бир сөз демирәм, фикирләш јенө.
Гоча күрсүсүнү ирәли чәкди.

Деди: — Ачыгланмаг нәјә көрәкди?
Арамла, сакитчә дејәк дост кими
Әввәл сән, сонра да мән өз шәртими.
Дедим: — Нәдир шәртин, биләк индидән?!
Деди: — Сәнә шөһрәт верәчөјәм мән.

Тәләсмә, сонадәк сөзүмү динлә,
Мөним көрәјимдир о шөһрәт, о шан.
Алдығын шөһрәти өз хидмәтинлә
Сән мөним фирмама гәјтарачагсан.
Бу јердә астаңа дилләнди гары:
— һәлә көрмәмишәм шөһрәтдән гачан.
Пулун ачмадығы чох гапылары
Бизим зәманәдә шөһрәтдир ачан.

— Шөһрәт елә-белә ад-сан дејил ки...
Онун гаршысында ким әјилмәмиш?
Шөһрәтин ачдығы гапыны, бил ки,
Һәлә һеч бир гүввә ача билмәмиш.

Көзәллик тачыны сән алан кими
Реклам олачагсан мөним фирмама.
Әкәр гәбул етсән сән бу шәртими
Онда икимиз дә чатарыг кама.

Хејли фикирләшдим, хејли дүшүндүм,
Көрдүм, бундан өзкә ајры јолум јох.
Ертәси гочанын јанына дөндүм,
О күндән һәр ишдә биз әлбир олдуғ.

О күндән гочајла әл-әлә вердик,
Кетдик ән баһалы ресторанлара.
Онунла чох көзәл күнләр кечирдик,
Дүшүндүм, мән һара, бу күнләр һара?

Кафе-шантанларда сәһәрә гәдәр
Узанан мәчлисин нәш'әси варды.
Баһалы палтарлар, хош әјләнчәләр
Мөним көзләrimi гамашдырырды.
Даддым һәр ләззәти...

јашамағ ширин,

Јорулмаг билмирдим әјләнчәләрдән.
Бир вахт әјылдым ки, гоча фермерин
Артыг үч әјдыр ки, ашнасыјам мән.

Беш әј мәшг еләди рәссам мәнимлә,
Кәһ үзүм-көзүмлә, кәһ бәдәнимлә.
Нәһәјәт, башланды алтынчы әјда
Кәркин мүсабигә гызыл сарајда.
Мери дә бурдајды,

Ону көрүнчә
Доғрусу утандым хәләләтимдән.
Өзүмү итириб гысылдым күнчә—
Меринин јанында бир һеч идим мән.

Она көзәллији тәбиәт вериб,
Мәни мәшшатәләр көзәлләшдириб.
Һәгигәт өнүндә јаман һәсдәдим,
Көзләрдән јајыныб гачмаг истәдим.
Башымын үстүнү алды тез гары,
Јенә дә башланды пычылтылары:
— Нијә титрәјирсән, горхурсан нәдир?
Ора бах, һамянын көзү сәндәдир.
Мүнсиф өз һаггыны алыб дүнәндән,
Тәч сәнин олачаг, архајын ол сән.
— Нечә?
— Сән ојуну удмусан.
— Демәк,
Тахылыб көзләрә бојалы чешмәк!

Әлдә фирмаларын ал бајраглары,
Мүнсифин өнүндән кечир көзәлләр.
Јаныр көзәллијин кур ишыглары,
Алыр гијмәтини бир-бир көзәлләр.
Нәвбә мәнә чатыр... мәним әлимдә
Мебел фирмасынын јашыл бајрағы,
Кечирәм салондан башы ашағы.
Мәним адамларым мәнә әл чалыр,
Сахта учалыгдан инсан алчалыр.
Икинчи дөврәдә, икинчи турда
Гызлар кәлиб кечир ағ пенуарда.
Лүт-үрјан бәдәнләр көрүнүр әјдын,
Көрүнүр ән инчә чизкиләријлә.
Гызлар јох,
Әслиндә јарышыр бу күн
Фирма саһибләри бири-биријлә.

Јарыш сона чатды, гызлар кәјинди,
Интизар әнлары башланыр инди.
Мери мәнә бахыб ишарыр бу ән,
Охудум мән онун бахышларындан:
«— Ај јазыг, сән бура нијә кәлмисән,
Мәкәр бизим гәдәр сән көзәлмисән?»
«— Јох, көзәл дејиләм, билирәм буну,
Дәрдми чәкмәлијәм өмрүм узуну?
Онсуз да дүнјада мән чох јанмышам,
Инди дә үмидә архаланмышам».
«— Үмид јох, көзәллик јарышыр бу күн,
Биз сәндән көзәлик, билирсән өзүн».
«— Өзүнә күвәнмә, мәнәки тәдбир
Бәлкә дә үстүндүр көзәллијиндән.
Сәнә верән аллаһ мәнән кәсибдир,
Мәним һесабыма учасан мәнән.
Мәним һесабыма икичә бармаг
Сән мәнән учасан, беләдир, анчаг.
Де, һардан олмусан сән күлмәшәкәр?
Сәнә мәнән кәсиб чалады аллаһ.
Биринин бојундан бир бармаг кәсәр,
Верәр о биринә, беләди аллаһ!»
Бахышлар данышыр,
Бахышлар динир,
Мәшвәрәт гуртарыр, һамя диксинир.
Мүнсиф гәрарыны охујур...

Дајан!

Битди бахышларын кизли давасы.
Мән дүзмү ешитдим?

Олдум бу күндән
Өлкәнин көзәллик королевасы!

Нечә?
Инанмырсан?
Инанмаг чәтин?
Мән дә дүз билдијим чох әмәлләрин
Рија олдуғуна инанмамышдым,

Инди инандым.

Јалана инаныб, керчәји дандым.
Буну әнладынсә, демәк сән һагсан.
Сәнин өз һаггындыр әбәди чәннәт.
Керчәје инансән, алданагасән,
Јалана инан ки, будур һәгигәт!
Мәним бүлбүл кими өтән сәсим вар.

Амма дандылар.

Јохду көзәллијим, «Көзәләм»-дедим;

Мәним жаланыма тез инандылар,
Көзөл олманы, көзөл сандылар.

Керчәк ийнәләжән, јалан тумардыр,
Онун чан алычы гүдрәти вардыр.
Дүзүн, һәгигәтин дили чох ачы,
О, сүбут истәјир, дәлил истәјир,
Јаланын сүбута нә еһтијачы,
Ширин бир дил илә «Мән варам»-дејир.

О, јалныз өзүнү һәгигәт сәјир,
Амма керчәк кими дүз сапланмајыр.
Кәсә бир јол илә әјилиб кәлир,
Кәлмәјин тәһрини о, билиб кәлир.

Кизли гапыларын одур ачары,
Һәгигәт бизләјир, јалан сығалдыр.
Керчәјин вурдуғу чох јаралары
Јалан сығал чәкир, јалан сағалдыр.

Көзәл адландырды мәни рәјасәт.
Гој әсл көзәлләр буна јанмасын.
Көзәл олмасам да мәни, нәһәјәт,
Кимин һаггы вар ки, көзәл санмасын?

Јанын, јанын, сиз еј мәни дананлар,
Көзәлләр өнүмдә бир шәрмәндәдир.
Чох да ки, доғрудан көзәлдир онлар,
Ахы, көзәллијин тачы мәндәдир.

3

Елә ки, ад алыб, шәһрәт газандым,
Өзүмдән әјрылыб өзүмү дандым.
Фалчынын гулуна дөндүм о күндән,
Азад күнләримә нөгтә гојулду.
Дәјишди мәнимчүн һәр шеј көкүндән,
Вахтым да мәним јох, өзкәнин олду.
Мәним әфсанәви көзәллијимдән,
Һәм дә «камалымдан» јазды гәзетләр.
Дедиләр, өн бөјүк јурдсәвәрәм мән,
Јурдуму сеvirәм өз чаным гәдәр.

Тә'рифләр јазылды мәним шән'имә,
Охујуб фәрәһдән нечә шиширдим.
Өзүм дә инаныб көзәллијимә,
Анбаан, күнбәкүн көзәлләширдим.

Бә'зән инанмајыб шан-шәһрәтимә,
Елә билирдим ки, јухудајам мән.
Әслиндә көзәллик ләјагәтимә
Өзүмдән савајы јохду шәкк едән.

Мәнәммиш биринчи көзәл өлкәдә,
Јә'ни, бу халга да инанмајым мән?
Әсл көзәләммиш, дедим бәлкә дә
Хәбәрим јох имиш өзүм-өзүмдән.
Тутаг ки, өзүмү худбинлијимдән
Танытмаг истәдим мән көзәл кими,
Бәс бу чамаата нә дүшүб көрән,
Нијә алгышлајыр көзәллијими?

Тутаг ки, мүнсифи сатын алдылар,
Бу бојда милләти аддатмаг олар?
Көрдүјүм еһтирам, ешитдијим «чан»,
Кәздим шәһәрләри мән әл үстүндә.
Өлкәнин ән варлы күбарларындан
Мәктублар алырдым, јүзү бир күндә.

Мәнимлә бир кечә кечирмәк үчүн
Тәклиф едирдиләр әлли мин, јүз мин...
Гоца фәрәһиндән ашыб-дашырды,
О да мәнә көрә мәшһурлашырды.

Фирманын кәлири бирә-он олду,
Һәфтәлик газанчы он милјон олду.
Мебелин ады да дәјишди дәрһал,
Мәним адым илә адландырылды.

Јанымда олурду чох заман гары,
Мәни чәкирдиләр беләдән-белә.
Әтир шүшәләри, киршан габлары
Бәзәнди чыл-чылпаг шәкилләримлә.

Даддым бу дүнјанын һәр не'мәтиндән
Мән пәри олмушдум, дүнја да чәннәт.
Гәлбимлә дилимин арасында мән
Јаранмыш учрумда тапдым сәәдәт.

Нитгләр сөјләдим, динләди аләм,
Сөзүмдә дәјишиб гара ағ олду.
Ағ евдә јаздылар,
Мәним вәзифәм
Һазыр јазылары охумаг олду.

Дедим ки, һәгигәт, дүзлүк биздәдир,
Ән бәјүк әдаләт өлкәмиздәдир.
Шәри шәр ичиндә хәјрә јөздүг.
Кол дедик чичәјә, сол дедик саға.
«Хошбәхтлик көлүндә» о гәдәр үздүк,
Вахт тапа билмәдик хошбәхт олмаға.

Гоча бир күн мәни шәһәр меринин
Бағына кәтирди.

Чәннәтмиш бу бағ.
Данышдыг, күлүшдүк биз ширин-ширин,
Ичдикчә ичирдик,
Дојмурдуг анчаг.

Бир дә ајылдым ки, гоча сивишмиш,
Бир мәнәм, бир дә мер...

Кечә дә кечмиш.
Дедим: — Бәс о һаны? Бу нә демәкдир?
Деди: — Чохдан кедиб, кәлмәјәчәкдир.
Сәнин бу кечәни бәхш етмиш мәнә.
Мән ләјиг дејиләм бирчә кечәнә?
Дедим: — Сөзүм јохдур, амма дә көрәк
Мәним бир кечәми нечәјә сатды?
Деди: — Нејләјирсән?

Дедим: — Мән көрәк
Биләм гијмәtimi...

Бәс зарафатды?
Мәним бир кечәмә јүз мин верән вар.
Бәс сән нә вермисән?

Дилләнди кафтар:
— Мән пул вермәмишәм, дүзүнү билсән,
Алдым бу кечәни бир имзаја мән.
Дедим: — Ајдын олду, бирчә ричам вар:
Вердијин имзаны керижә гајтар.
Галхдым кетмәк үчүн...

Бирдән үч оғлан
Ћирди ичәријә арха гапыдән.

4

Һәјатын дибиндән јухары галхдым,
Долашдым алиләр чәркәсиндә мән.
Чибиими долдуруб, көнлүмү јыхдым,
Алчалдым учалыг зирвәсиндә мән.

Мәндән көзәлләри көзәл олмады,
Өлкәдә биринчи көзәл мән олдум.
Онлар дүз јол кетди.

Јол учалмады,
Мән әјри јол кетдим, јүксәлән олдум.

Гочанын јанына кәлдим ертәси,
Ћөрдүм ки, гары дә сағ бәјрүндәдир.
Дедим сон сөзүмү...

Гарынын сәси
Дәлди гулағымы,—
Деди: — Дајан бир,
Ај нанкор, нашүкүр, нә тез гудурдун?
Сәни једирдәнин үзүнә дурдун.
Адам да билмәзмиш хәјир-шәрини.
Бәс нә тез унутдун ач күнләрини?

Дејәсән раһатсан, исиниб јерин,
Ким адам сәјырды, ахы, ким сәни?
Ахы, адама да јохду бәнзәрин,
Көзәлләр көзәли еләдим сәни.

Билдирки сәрчәјә өјрәтмә чиб-чиб,
Алдығын пуллары нә тез әритдин?
Дедим: — Заһирими көзәлләшдириб,
Сән мәним гәлбими өјбәчәр етдин.

Деди: — Эз бәхтинә төпик атма кәл,
Өтән күнләрини сән унутма кәл.
Ишарыб дилләнди гоча бу јөрдә,
Деди: — Адын-сәнин кәзир дилләрдә.
Мәри көзәл иди јүз дәфә сәндән,
Көзәллик тачыны алдыг әлиндән.
Фирма борча дүшдү, ишдән говулду,
Кетди,

Ресторанда охујан олду.
— Нечә? Мәри һара, охумаг һара?
Валлаһ мөһәттәләм бу ојунлара.
Ахы, сәси јохдур... охуја билмәз.
О, мәним сәсимә афәрин дејәр,
Мәнә күсәнәрди...

Деди: — Сәјлә бәс,
Сәнин көзәллијин вар иди мәкәр?

Сусдум, данышмадым,
О дүз дејирди.
Онун сөзү илә әмәли бирди.
Хәчаләт чәкмирди әмәлләриндән,
Ачыгча дејирди: — Газанмаг үчүн

Дүнјада неч нәдән чәкинмәрәм мән.
Мән исә дејирәм, һәм варым олсун,
һәм дә ки, исмәтим, илгарым олсун.
Мән бир һәгигәти билмәдим һалә:
Јалан олан јердә дүз дилә кәлмәз.
Ејни тәрәзидә сахта шөһрәтлә
һәгигәт, әдаләт чәкилә билмәз.
...неч демә јарышда мәғлүб олалы
Меринин бүсбүтүн дәјишмиш һалы.
Бир әј үзү үстә о, хәстә јатмыш,
һаггыны тапмајыб матәмә батмыш.
Ахырда әнламыш: — Беләдир заман,
Ән бөјүк һаггыздыр һаггы ахтаран.
Көрмүш ки, көзүндә галыр мурады,
Көрмүш ки, дәрдинә әјры әлач јох.
Гуру бир шәрәфи, тәмиз бир ады
Чәкиб дашымаға бир еһтијач јох.
Шәрәф дә, намус да бир јүкдүр она.
Кејмиш шәрәфини әјағларына,
Бир мултмилјончунун јанына кәлмиш.
Дәрдини сөјләмиш,
Ишләр дүзәлмиш...

Милјончу сөјләмиш:—Билдир арзуну,
Мәрмәрин үстүндә битиррәм ону.
Мери сөјләмиш ки, Емма, о алчаг
Көзәл мүғәннијди, олмады анчаг.
Ондан дәфәләрлә көзәл идим мән,
Көзәллик тачыны алды әлимдән.
Сәсим олмаса да, ханәндә олмаг
Мәним бу дүнјада арзумдур анчаг.

Милјончу сөјләмиш: — Сән ханәндәсән,
Пул илә сују да јандырарам мән.
Бунунчун нә она, нә буна миннәт.
Пулун өз сәси вар,
Синәдән кәлән,
Боғазда гајнајан сәсә нә һачәт?

5

Нәһајәт, өзүмдән јаман усандым.
Дедим: — Даһа бәсдир, јорулмушам мән!
Шөһрәт зирвәсиндә һәр шеји гандым,
Дедиләр: — Аларыг тачы әлиндән.

Дедим: — Көзәллик дә палтар дејил ки,
Кери аласыныз... О ки, мәндәдир.
— Көзәллик, чиркинлик, дедиләр—бил ки,
Һакими-мүтләгин өз әлиндәдир.

Аңладым, шөһрәтин ачы миннәти;
Адамын башына нә кәтирәрмиш.
Демә, мүкафаты, ады, шөһрәти
Һөкүмәт адама рүшвәт верирмиш!

Гараны ағ кими дүртүрләр көзә,
Тә'риф дә, тәлтиф дә һијләдир бу күн.
Шөһрәти верирләр ләјагәтсизә—
Ону ләјагәтли кәстәрмәк үчүн.

Мән өзүм-өзүмдән гачдығым заман,
Бир күн бизә кәлди медаллы оғлан.
Мәни тә'рифләди, мәндән јох имиш,
Сән демә, «севирмиш» о, мәни чоҳдән.

Разыдыр өзүндән, һәм дә замандан,
Тәк бирчә рәнклидир онунчун һәјат.
Бу бојда бәдәндә бу көзәл оғлан
Сәрчә үрәјилә јашајыр раһат.

Дөшүндә медалы, ады гәһрәмән,
Мәним көзләримдә нечә кичилди.
Әсрин чәкичијлә јахшы налланан
Гәһрәмән оғлана јазығым кәлди.

Көрүрәм надандыр... Бундан бешбетәр,
Бир шејә јанырам: Бәс мәрдлик һаны?
Мән белә билмирдим,
Көрүн нә гәдәр
Алчалда биләрмиш заман инсаны.

Ујуб шөһрәтимә, ујуб күүмә,
Хошбәхт олдуғуму о саныр јәгин.
Мәним дә онунтәк дүшүндүјүмә,
Надан олдуғума инаныр јәгин.
Көр нечә дәјишди мәнимчүн заман,
Имканым арзумла бу күн тән олду.
Дүнән көз учујла мәнә бахмајан
Бу күн ајағыма дөшәнән олду.

Данышыр, ағзында долашмыр сөзү,
О өз јаланына инаныр өзү.

Билмир, үрәймдән кәлиб кечәни,
Инамла дейр ки: — Севирәм сәни.

Алдатмаг истәйир көрүн, ким кими?
О билир јалан нә, һәгигәт нәдир.
Һәгигәт — јаланын һәгигәт кими
Чүр'әтлә, инамла дейилмәсидир.

— Ај оғлан, бу газанч әвәзсиз дейил,
Нәјин әвәзидир бу чаһ-чөлалын?
Шәрафин, намуһун баһасыдыр бил,
Мәним тачым илә, сәнин медалын.

6

Бир ахшам сәһнәдә көрдүм Мерини:
Ојнада-ојнада о, әлләрини
Үрәклә, инамла нәғмә дейирди.
Охуја-охуја күлүмсәйирди.

Инамла охујур...

Көрүн бу анда
Мери инамына нечә сығынмыш.
Әјрилә доғрунун чарпышмасында
Чәтини өзүнү алдатмағынмыш.

Әввәлчә өзүнә һаким қәсилсән,
Өзкә көзүндә дә сән уча дағсан.
Әввәлчә өзүнү алдада билсән,
Сонра сән һамыны алдадачагсан.

Кормудур күндүзә кечә дејәнләр?
Бунун ниясини кеч аңладым мән.
Билдим, өз ағлыјла дүшүнмәјәнләр
Чохдур өз ағлыјла фикирләшәндән.

Микрофон учалдан сахта сәсләрә
Алданан чамаат нечә әл чалыр.
Ејни бир маһныны, о нечә кәрә
Охујур,
«Сәсинә» өзү мат галыр.

Нечә дә сахтајыг...
Мери дә, мән дә.
Буну о данса да, мән нечә даным?
Мәни көзәл етди, ону ханәндә
Онун микрофону, мәним киршаным.

Әсл көзәл иди Мери онсуз да.
Ханәндә мән идим микрофонсуз да.
Јаман долашдырыб зәманә бизи,
Мән бу долашыға мәһәттәл олдум.
Көр нечә дәјишдик јерләримизи;
О, ханәндә олды,
Мән көзәл олдум.

Демә, бошалмазмыш дәрә, көз јашыјла.
Демә, гәһ-гәһ чәкиб о, күлмәлијмиш.
Јәгин ки, мәсафә—чәки дашыјла,
Ағырлыг—чәрәклә өлчүлмәлијмиш!

Јолуну дүз кедән јолу азанмыш,
Әсл низамсызлыг өзү низаммыш.
Аңладым бу бөјүк керчәи мән дә,
Бу керчәк — һәр шејә дүзкүн дәјәрмиш.
Һеч демә, ајаглар баша кечәндә
Ајаг дүшүнәрмиш, баш јеријәрмиш!

Меријә дедим ки, кәл бир иш кәрәк,
Әввәл адымызы биз дәјишдирәк.
Сән ол Емма Најт, мән олум Мери.
Алдадаг алдәнмыш дүшүнчәләри.
Бу әјри јол илә тутаг доғру јол,
Гајыдаг керчәјә — өзүмүзә биз.
Мән чалыб-охујум, сән дә көзәл ол,
Јашајаг бир саат бојасыз, рәнксиз.

Мери разылашды.
Галхдым сәһнәјә—
«Танынмыш ханәндә Меријәм»—дејә.
Дедим: — Ај чамаат, бајаг охујан
Өлкәнин көзәли — Емма Најт иди.
Сиз бу зарафата үдунуз јаман,
Динләјин ханәндә Мерини инди.

Атдым микрофону бир кәнара мән,
Шаграг гајнатмалар ахды синәмдән.
Дикилди һејрәтлә сәһнәјә көзләр,
Меринин сәсиндә бу вахта гәдәр
Кимсә көрмәмишди бу нәфәсләри,
Салону титрәтди алгыш сәсләри.

Нәғмәнин сонунда бир налә чәкдим,
Јапышыб голундан сәһнәјә чәкдим

Бир анда Мерини...
Дедим: — Емма Нәйт—
Өлкөнін көзөли! Бир бахын буна.
Шәккиниз ырмадыр бу көзөллижин
Бүтүн көзөллөрө там олдуғуна?

Јенидән курлады алгыш сөсләри.
Бу сонсуз алгышлар һәгигәтәјди.
Амма о Еммајды, мән исә Мери,
Алгышлар илк дөфә һөдөфә дөјди.

Биз елә билдик ки, јени доғулдуг,
Биз бирчә саатлыг өзүмүз олдуг.
Бир анда бирләшди дил илә үрәк.
Тәкчә адларымыз дөјиш-дүјүшдү.
Адлары дөјишдик,

Јаланла керчөк
Һәр бири өзүнүн јеринә дүшдү.
Гара гара олду,
Ағ да ағ олду.
Амма чәмијјәтдә низам позулду.

Һәгигәт ахтарсан, јаландан јапыш,
Азадлыг ахтарсан, әсарәти көр.
Јахшылыг ахтарсан, јамандан јапыш,
Сәәдәт ахтарсан, фәләкәти көр.

Сән бу һәгигәти унутма бир ан:
Һаггы ахтармагын јолу будур тәк:
Адлары дөјишсән, һаггын адындан,
Алар өз јерини јаланла керчөк.

Феврал—март, 1982.

МӘРЗИЈӘ

ПРОЛОГ

Сән доғулдун гејрәтиндән
Чүр'әтиндән,
Мәрзијәчән.

Алдым сәнин сорағыны
Өлүмүндән
Чох сонра мән,

Мәрзијәчән.

Сән вүрушдун, әлиндәки силаһла јох,
Гәлбиндәки инамынла, иманынла.
Һәкк еләдин өз адыны
сән тарихә өз ганынла.

Мин ил кечсә галачагсан
Ијирми једди јашында сән,
Тарихин јаддашында сән.
Тәләбәлик илләриндә
Сән синифдән синифә јох,
Аддымладын ахтарышдан ахтарыша.
Бир тапынты јазылыбдыр
Алнындакы һәр гырыша.
Нәји тапдын?

Бәјниндәки суалларын чавабыны.
Бу дүнјәдә сәнин севинч
гисмәтини кор ејләјән

Бир өмүрлүк әзабыны.

Сән кәнч идин,
Нәјләјирдин бу дәрдрәри, бу гәмләри?
Нижә кәлиб сәни тапды
Бу дүнјанын ситәмләри?
Дүз демәдим.
Онлар дејил,
Сән онлары тапан олдун.
Бәјниндәки суалларын
Архасынча чапан олдун.
Кими кәлир, бу дүнјәдә
Бу дүнјаны унутмаға.

Кими кәлир, дүнјаја јох,
 Өз гөлбиниң зүј тутмаға.
 Кими кәлир, бу дүнјанын
 Нәш'әсини јашамаға,
 Кими кәлир, бу дүнјанын
 Дәрдрәини дашымаға
 Кими кәлир, бу дүнјадаң
 Умдугуну көтүрмәжә,
 Кими кәлир, бу дүнјаја
 Өз одундан нур вермәжә.
 Кими кәлир, бу дүнјада
 оланлара даш атмаға.
 Кими кәлир, бу дүнјада
 олмајаны јаратмаға.
 һагг истәдин,
 Дедин нијә, ады варын өзү јохдур?
 Дедин нијә бу дүнјанын
 Әјриси вар, дүзү јохдур?

І ФӘСИЛ

— һагг һардадыр?
 Бу суалын чавабыны
 Тарих боју арадылар.
 Дујғулары чөзәдиләр,
 Фикирләри дарадылар.
 О китаба, бу китаба баш вурдулар.
 Хәјалларын, арзуларын ганадында
 Нағыллары үјдурдулар.
 Нағыл деди:
 —Һагг ахтаран,
 Кејиб дәмир чарыглары,
 Кәрәк дүшә, Ағ бабанын ағ јолуна.
 һәгигәти тилсимләјиб,
 Тулләјиблар дағ далына.
 Өз ағлына,
 өз күчүнә,
 гүдрәтинә,
 сөз күчүнә
 күвәнәнләр
 јола чыхсын.
 Үмидлә гол-гола чыхсын!..

Ајагларда дәмир чарыг, әлдә чомаг,
 Әр бабалар,

Нәр бабалар јола чыхды,
 о дағ-бу дағ,
 сораг-сораг...
 Аз кетдиләр, үз кетдиләр,
 Дәрә-тәпә дүз кетдиләр.
 Мин булагдан су ичдиләр,
 Дағ ашдылар, дүз кечдиләр.
 Бу дүнјанын сирләрини
 Охудулар вараг-вараг.
 Ајагларда дәмир чарыг,
 әлдә чомаг!
 Бу дүнјаны долашдылар
 гарыш-гарыш.
 Нәсилләрдән нәсилләре
 Давам етди бу ахтарыш.
 Ата безди,
 дөндү кері.
 Оғул кејди,
 нәвә кејди,
 Аталарын, бабаларын
 чыхартдығы чарыглары.

Чох кәздиләр, чох кетдиләр.
 Бу јолларда
 Нечә-нечә чомаглары дәјишдириб,
 Чарыглары әритдиләр.
 һәгигәти «Өз көзүмлә көрдүм» — дејән
 һеч олмады.
 һагг ағлады үрәкләрдә,
 Дүнјадаса тапылмады.
 Сәһәнд деди: — һәгигәтдир
 Чарыгларын, чомагларын
 Дағ јолунда әримәси.
 Ајагларын габарыдыр,
 үрәкләрин нискилидир
 Нағыллара алданмағын чәримәси.
 ...Гызым, сән дә бу керчәји билән күндән
 һәгигәти нағылларда ахтармадын,
 Умдун анчаг ел күчүндән,
 сел күчүндән.
 Дедин: — Мәнә гулаг асан
 еј һәгигәт гурбанлары;
 һәгигәтдир,
 зүлм әлијлә
 Мәзлумларын ахыдылан ал ганлары.
 һәгигәтдир
 һәгигәтин мүч олмасы.

Һәгигәтдир
дәримизин сојулмасы.
Һәгигәтдир
ағ јаланын һағг адындан
данышмасы.

Һәгигәтдир
һағг бағыран үрәкләрин
ағ јаланла бәрышмасы.

Һәгигәтдир
Һәгигәтлә јаланларын
Бир-биринә гарышмасы.

Һәгигәтдир
тонгалларда јанмағымыз.

Һәгигәтдир
өлүм һөкмү габағында
Һәгигәти данмағымыз.

«Һәгигәт вар» јаланына —
бу ријакар нағыллара
өмрүмүзү сатан олдуг.

Хәјалларын хумарында
јатан олдуг.

Ајағларда дәмир чарыг,
әлдә чомағ

Сиз бунуму кәзирдиниз
Бу дүнјаны гарыш-гарыш
долашарағ

Арадыныз, ахтардыныз
Јалан сизә дајағ олдуг.
Аталардан оғуллара
Бабалардан нәвәләрә
Галан јалныз чарыг олдуг,
чомағ олдуг,

Биз дә кејдик о чарығы.
Әкәр ујсағ нағыллара,
Баламыз да кејәчәкдир,
Нәвәмиз дә кејәчәкдир.
«Дәғ далында һәгигәт вар» —
дејәчәкдир.

Бабалардан мирас галан бу јаланы
Һәгигәтин әвәзинә
јејәчәкдир,
јејәчәкдир.

Кәлин инди биз ујмајағ нағыллара,
Биз күвәнәк сәрт әлләрә, тунч голлара.
Бу әлләрлә, бу голларла
Олмајаны јарадағ биз.

Будур бизим бу дүнјада
Ән мүгәддәс вәзифәмиз!

О, «Хатират дәфтәри»нә көчүрүрдү чохдан
бәри
гәлбиндәки ағрылары,
Бејниндәки фикирләри:

МӘРЗИЈӘНИН «ХАТИРАТ ДӘФТӘРИ»ндән

12 фәрвәрдин, 1348-чи ил, шәмси (миладиди—1969-чу ил, 22 март).

Дүшүнүрәм,
демәк варам.
Һағгымы да, борчуму да анлајырам.

Дүшүнүрәм,
Мән өзүмү дәрк едирәм.

Дүшүнүрәм,
Мән ғанырам,
Мән көрүрәм,
Ешидирәм.

Дүшүнүрәм...
Демәк артыг гул дејиләм.

Дүшүнчәдә јетишмишәм,
кал дејиләм.

Дүшүнүрәм... Фикирләрим ганадымдыр.
Мән учурам,
еһкамларын о тајына!

Бу јеришлә чатаммазсан
Һәј чығыран,
Һағг бағыран,

Сәрһәдләри јаран, ғыран
Һарајыма!

Һағсызлығын башы үстдә мән јумруғам,
Мән һәдәјәм.

Һәр күн тәзә чәбһәдәјәм.
Бир јахшы бах сән өзүнә,
сөјлә нәсән?

Мүтләғијјәт, сән гочасан, сән көһнәсән!
Көһнә, чүрүк бајатыны
Һәр күн өтән

бир бошбоғаз,
бир көвәзә!

Сөзүм јени, диним тәзә!

Дүз 2500 илдир

Јол кәлирсән;

амма јенә

јериндәсән,

Јериндәсән!

еһкамлары өзүнә зидд

бир диндәсән!

Зүлм едирсән.

Ачкөзләрин силаһыдыр

Зүлүм! Өлүм!

Мән зүлүмә сығышмарам!

Бир өлүмлә горхуздуғун јетәр мәни!

Бир һәјата сығышмадым

јүз өлүмә сығышмарам!

Елә ки, Үскүдә мұәллим олду,

Бу јандан бошалаыб, о јандан долду.

Арзусу, үмиди чәкилди дара,

Үмид зирвәсиндән бахыб һәр шејә,

Мәктәбдә дәрс вериб балачалара,

Һәјат дәрси алыр кәнддән Мәрзијә.

Көңлүндә гышгыран дәли бир сәсә

о, гулаг кәсилди,

јашады јалғыз.

Әлифба өјрәтди,

әвәзиндәсә

Һәјаты өјрәнди һәјатдан бу гыз.

23 ордибәһишт, 1348 шәмси (1969)

Үмидим, диләјим әлимдә бајраг,

Мән ону галдырдым өзүмдән уңа.

Үмидлә јашадым бу өмрү анчаг

Мө'чүзә көзләдим өмрүм бојунча.

Хәјалымда күлән үмидләрми

Дәддым арзумдакы азадлыг кими.

Кәлмир мө'чүзә дә,

Күлмүр диләк дә.

Үмиди һәјата чалаг ејләдик,

Мәсләки горхуда, сөзү үрәкдә,

Чүр'әти дөзүмдә душтаг ејләдик.

Нә илә өлчдүләр зүлмүн һәддини?

Билмирәм, бу дүнја бизи нә билмиш?

Бу һәјат, дөзүмүн ән сон һәддини

Билмәјә сынагымыш, һәјат дејилмиш!

Үмидин башыны булудлар алыб,
Боран туғјан едәр, јарпаг титрәшәр.
Үмидин саплағы јаман инчәлиб,
Аманды, тохунма, гырылыб дүшәр.

Ағрысы, ачысы бошалсын дејә
Көчүрүр дәрдини ше'рә Мәрзијә.
Башындан кечәни бирбәбир јазыр.
Каһ хатирә јазыр, каһ ше'р јазыр.
Үмиди мұһитин гаранлығында
Сөндүмү, өзүнү о, бир һеч саныр.
Арзусу үмидә гаһмар чыханда
Гәлбиндә инамдан чыраглар јаныр.

Һазыр олмалыјыг биз гурбанлара,
Јалғыз истәк илә кар ашмаз-дејир.
Хејрини, шәрини анлајанлара
Тәлеји көзләмәк јарашмаз-дејир.

Заманын одунда фикри гарсалыр,
Гәлби ганад тахыр әсрин сәсиндән.
Бу күнүн көзүлә бахыб дәрс алыр
Дүнәнки Фирдәвси «Шәһнамә»синдән.
Көрүр ки, дәјишән адлардыр анчаг
Кавә о Кавәдир, Зөһһак — о Зөһһак.

8 хордад, 1348 шәмси (1969, 21 мај)

Һәр бир әфсанәдә бир һәгигәт вар,
Ән бөјүк мәктәбдир онлар бизимчүн.
Зөһһакын чижиндә битән иланлар
Јејир чаванларын бејинини һәр күн.
Бу, бир әфсанәдир,
Јохса, һәгигәт?
Бәзәји әфсанә,
Өзәји ибрәт!
Зөһһак иланьынын гидасы нәдән
Инсан бејни имиш?

Дүшүндүнмү сән?

Зүлм јахшы билир, зүлмкар кими
Ағылдыр, бејиндир онун гәними.

Тарихдән мә'лумдур, бу ки, һәр кәсә,
Һәмишә изләмиш јалан доғруну.
Зүлүм бејинләри јејә билмәсә,
Бејинләр, ағыллар јејәчәк ону.

Буну билдијиндөн зүлм, һәр заман
Горхуб һәгигәтдән, бир дө ағылдан.
Ағылдыр анлајан,
Ағылдыр көрән
Бојалар далында јашынан зүлмү.
Азадлыг адына бир мәмлөкәтдән
Башга мәмлөкәтә дашынан зүлмү.

Әкәр горхмасады зүлм ағылдан,
Өнчө бејинләри јемәзди залим.
Јаланла горхунун издивачындан
Төрәјиб,

затындан мәләзди залим.

°°°

Дүнјаја мәним сорғу-суалым да түкәнмәз,
Мин ил јашасам, чәнки-чидалым да түкәнмәз.

Ешгим, диләјим дүшсә дө зиндана о сусмаз,
Ешгим, диләјим, дөрдү-мәләлим да түкәнмәз.

Хисләтдә дөзүм, руһда төвәккүл нә гәдәр вар,
Мәзлүм баш өјәр зүлмә вә залым да түкәнмәз.

Зүлмүнлә голум бағлы, өлим бағлы, дилим ләл
Азадлығым өшгимдә, хәјалымда түкәнмәз.

II ФӘСИЛ

Телефонлар сәсләнди: — Ахы кимдир Мәрзијә
Чаваб кәлди Тәбриздән:

— Үскү гәсәбәсиндә мүүллимдир Мәрзијә.

— Кимдир она дил верән?

Сүкут...

Чаваб кәлмәди.

Мәкәр билмәдиләрми
Анчаг өз үрәјидир һәр бир кәсә дил верән
Тапындығы керчәјин нәғмәсинә дөнәчәк
керчәјә кәңүл верән.

Јох! Буну билмәдиләр...

Өз јолуја јеријән өн бојук һәгигәтә

«Јолдан азыб» — дедиләр...

Нијә белә олмалы?

Ахы, нијә һәгигәт јалана јозулмалы?

Нијә һағгын тахтына наһағгы миндирдиләр,

Јаланлара һәгигәт вәсигәси вердиләр?

Инди бир заман кәлиб:

суал вермәк јасағдыр.

Бу «нијәләр» наһағдыр.

Јалан һәгигәт олуб дүнјанын јаддашында.

Өзүлү јалан олан чәмијјәтин башында

Бомба кими сәсләнир һәр «нә үчүн», һәр
«нијә»

Үскү гәсәбәсиндә мүүллимдир Мәрзијә.

Бәс о, Үскүдән өввәл һәрдајды?

— Билмирсиниз?

Сиздән сорушуруғ биз.

— О, Сипаһиданешдә охујурду бир заман.

Онун чыхышларындан

Аловланды өлкәдә төләбә тәтилләри,

Унуда билмәзсиниз, ахы, сиз о илләри.

...Көрән нәјмиш Савакы белә гәзәбләндирән?

Шаһын тулаларыны чин атына миндирән?

Бу чәлимсиз, бу зәиф, үздән фағыр гызчығаз,

Гәјрәти чәкисиндән јүз гат ағыр гызчығаз

Һәдәләрә, горхуја нијә тәслим олмады?

Онун ирадәси дө нијә сындырылмады?

— Зиндандан чыхан кими тамам унутдуг ону,

Дәјишдирди Үскүдә мүбаризә јолуну.

Нә имиш тәзә јолу?

Чох дүшүндү Мәрзијә.

Мүүллимлик!

Јолундан јохса дөндү Мәрзијә?

Азәрбајҗан елиндә

Елин балаларына ел дилини данарағ,

«Зәбани-мәдәри»ни өјрәтмәли!

Дөрдә бах!

Јашамәди дөрд кими

О, гәлбиндә бу дәрди,

О, дәрди дилләндириб әлачына чевирди.

Вәтән балаларына

Догма ана дилиндә ше'р өзбәрләдәрди:

«Ала-була боз кечи,

Ај гоша бујнуз кечи,

Јалғыз кәзиб доланма,

Даға, даша дырманма.

Бир гурд чыхса гаршына,

Сән нә едәрсән она?

Ше'ри бурда сахлајыб, бир дө тәкрар едәрди
сонунчу мисралары.

Ушағларын гәлбиндә

Нахышланыб дурарды «гурдун» ајры чалары:

Бир гурд чыхса гаршына,

Сән нә едәрсән она?

Бурда ше'ри гыларды
Башга чүр гуртарарды:
«Вар күчүмү топларам,
Буңузуму о гурдун
Синәсинә сапларам».

Сонунчу мисралары бир дө төкрар едәрди.
Ушаглара беләчә чәсарәт өйрәдәрди.
О, чох көзәл билир ки,
Горху бизә нә верәр, горху биздән нә алар,
Горху адлы о иблис доғар көлө балалар.
Көлө балалар исә мут'илији балалар.
Бир халг үчүн сөфәләт,
Ја ачлыг, ја фәләкәт
Бир елә зилләт дејил.
Амма милләт гул олса,
Ајаглара чул олса,
Фикирчә јохсул олса,
О, һәлә милләт дејил.

Милләтин милләтлийи јашар ләјагәтиндә —
ешгиндә, гејрәтиндә,
Шәрәфиндә, адында
Бир дө... азадлыгында.

Ахы о, өз халгыны көлө дејил, гул дејил,
Азад көрмәк истәјир.

Халгын күрәјиндәки көләлик дамғасыны
О көтүрмәк истәјир.

Ән адичә һаггыдыр азадлыг һәр милләтин,
Биринчи өвладыдыр ләјагәт—һүрријәтин.
Әсир халгын дүнјада нә јери вар, нә сәси.
Әсир халгын јеринә ганан да өзкәсидир,
Көрән дө өзкәсидир, данышан да өзкәси!
Халгын азадлыгыдыр —

Халгларын чөркәсиндә мө'тәбәр вәсигәси!
Бир халгын ки, јеринә дүшүнүрләр, ганырлар,
О халгы нә санырлар?

Һаны, һаны бәс онун өзүнүн ләјагәти?
Милләт сажмаг олармы әсир олан милләти?
Һаны, һаны бәс онун өз камалы, өз дили?
Ким сечди јад милләти башгасынын вәкили?
Бу фикирләр ичиндә овхаланыр Мәрзијә.
Гандыгыјчын алышыб јаныр, јаныр Мәрзијә.
Вәтән мәһәббәтини

О, чевириб өзүнүн јаратдыгы бир динә,
Јанғысыны көчүрүр ушагларын гәлбинә.

Мејдан охујурам бүтүн динләрә,
Анчаг өз гајәмдә бир динчијәм мән.
Хам торпаг мисаллы саф бејинләрә
Инди тохум сәпән әкинчијәм мән.

Әминәм сәпдијим һәр бир тохумдан
Мејвәли ағачлар бој атачагдыр.
Рүзкарлар өнүндә киши төк дуран
Кечилмәз мешәләр јараначагдыр.
Өзүм олмасам да

ағачлар кими,
Сонсуз арзуларым битәчәк мәним.
О күнә јетишән нәғмәләrimi
Салдығым мешәләр өтәчәк мәним.

Бир күн мүдир чағырды јанына Мәрзијәни,
Деди: — Бу нә демәкдир? Анламырам мән сәни.
— Нә олуб?

— Нә олачаг... Будур валидејнләр
Сәндән шикајәт јазыб јухарыја...

Дејирләр:

Өзбашыналыг едирсән.
Һәрдән ана дилиндә ше'р өзбәрләдирсән.
— Дејин көрәк, ај мүдир,
Мәним тәдрис етдијим фәннин ады бәс нәдир?
«Зәбани-мәдәри»ми? Бу сөzlәри инди биз
Фарс дилиндән чевирсәк,
олар «Ана дилимиз».

Мән дө шакирдләrimин өз доғмача елиндә
Ше'р өзбәрләтмишәм онлара өз дилиндә...
Будур мәним күнаһым?

Сөјлә, һансы өлкәдә,
Халгын өз ана дили она јасаг едилмиш?
Јурддаш дејилсән дејә, јурддан гачаг едилмиш.
Бәс сән нечә? Де көрәк,
Бу Вәтәнин оғлутәк
Нечә дөзә билирсән дилимиздән асылар
бу гыфыла, килидә

Сүркүн етмәк олармы бир өлкәдән дили дө?
Мүдирин үз-көзүнү од сарсытды елә бил
Бу гызын сөзләриндән.

Деди: — Бала, бир дүшүн дедијини дәриндән.
Сән һәлә билмәмисән дејәсән өз јерини.
Ким бизә һагг вериб ки, дилимизә чевирәк
«Зәбани-мәдәри»ни?..

Атма өз әлләринлә көл, өзүнү ода сән.
Бу бош дүшүнчәләрлә вермә бизи бада сән.

—Бәс өз ана дилини билмәсинми ушаглар?

—Ахы ана дилинин кимә нә фәйдасы вар?

—Гејрәтин дә кимсәје

фәйдасы јохдур-деје

Гејрәтсизми олаг биз?

Ахы, гејрәтимиздир бизим ана дилимиз

— Јох, сәнә әддын дејил, һәлә сәнин етдијин.

Бир дән... ана дилиндә ше'р өзбәрләтдијин

Һәмин о шакирдләрин аталары дејилми

Сәндән шикајәт јазан?

Бәли, валидејнләр

Истәмир ки...

— Бәллидир... Оғурланмыш бејинләр

һардән билә, нә билә өз хејрини, шәрини.

— Дүшүн дедикләрини!

Деје бајагдан бәри бир кәнарда әснәјән,

Сусуб кәлмә кәсмәјән

Киши галхды ајаға.

Деди: — Сән кимсән, нәсән

Бу милләтә хејрини, шәрини кестәрәсән?

Мән чох көзәл билирәм, хејрим нәдир, шәрим нә?

Ата кими ғәнырам,

Балам мөһтач дејилдир бу күн ана дилинә.

Сабаһ кәрәк оларса, о дили дә өјрәнәр.

— Бүгәләмунсән мәкәр?

— Башдан-баша нағылдыр, әфсанәдир
сөзләрин.

Бунлар бу күн дүнјадан, вахтдан
хәбәрсизләрин

Нәһәнкә һүрмәсидир.

— Сәнин дедикләринсә... азмән, нәһәнкә оланын

Горхусундан өзүнү балача кәрмәсидир.

...Мүбәһисә узанды...

Һәмән киши һеч демә

Савакын адамыҗмыш, сонра билди Мәрзијә.

Ертәси Мәрзијә ишдән говулду.

Мүдир әмәлинә пешимән олду.

Кәлди о, бири күн

Мәрзијәкилә

Бир аз вицданыны овутмағ үчүн.

Деди: — Мәрамын

Мәнә бәллидир.

Вәтән баласына ана дилини

Севдирмәк сәнинчүн бир тәсәллидир.

Амма нејләјәсән бу да јасагдыр.

Бир дә ки... әслиндә кәсилмиш башын

Сачына ағламағ мәнчә наһагдыр.

— Онда нејләмәли? Сусуб отурмағ?

— Бизим әлимиздән бу кәләр анчағ.

Филин нә вечинә, ајағы алтда

Онларча, јүзләрлә елә гарышга.

Атылыб-дүшмәкдән ахы нә фәјдә,

Нејләјә биләр ки, филә гарышга?

Шаһын Савакы вар әждәһә тәкин,

Она диши батмаз, ахы, һеч кәсин.

— Биз бу бајатыны валлаһ, чох өтдүк,

Алыб чијнимизә ону бөјүтдүк.

Онун гүдрәти дә бәллидир бизә,

Биз сәнин фикринчә, јә'ни һеч нәјик?

О, бөјүк көрүнүр көзләримизә,

Чүнки биз һәләлик диз үстүндәјик.

Кичилдик, биз она «бөјүк» дедикчә,

Јетәр бу сөздәләр, бу дизчөкмәләр.

Биз онун өнүндә имәкләдикчә,

Әзди башымызы наллы чөкмәләр.

Дурағ ајағ үстә,

Ахы, әрик биз,

Галхсағ, о кичиләр, бөјүәрик биз.

— Сән мәнә танытма кәл бу милләти,

Онун затындадыр өз әтәләти.

Сән онун јолунда чандан кечәрсән,

Бу мәрдлик, бу гејрәт һеч она чатмаз.

Сән онун јолунда одда бишәрсән,

«Уф»-дејиб о, сәнә әл дә узатмаз.

Белә бир халғ үчүн инди сән нијә...

...Мүдирин сөзүнү кәсди Мәрзијә.

«ХАТИРАТ ДӘФТӘРИ»ндән

14 мейр, 1350, шәмси (1971, 21 сентјабр)

Мән «чал» — дедим,

«Учал» — дедим,

Мән «вур» — дедим,

«Галдыр» — дедим.

Сөз — һүчүмдур, сөз — һәмләдир,

Бирчә кәлмә бир чүмләдир.

Сән дилдәки гүдрәтә бах.

Чүр'әтә бах!

Бир чүмләни бир кәлмәјә сығышдыран

Кәлмәдәки барыта бах!
Үз илләрин әләјиндән арыдылмыш
арыта бах!
Дәдәләрим
Бу сөзләрин аловуну кејинибдир.
Үрәкләри
Бу сөзләрин вургусујла дәјүнүбдүр.
Галхан тахыб «Галх» сәсинә,
Вурушубдур «Вур» сәсинә,
Ахы нијә дәјишдирәк
Бизим Горгуд атамызын
Јаратдығы кәлмәләри

Башгасынын кәлмәсинә?

Нијә мәним анам «мәдәр»,
Нијә атам «пәдәр» олсун?
Бу долашыг тичарәтдә
Нијә мәним доғмаларым
Өзкәсинин тапдағында һәдәр олсун?
Нијә јадын бәһмәзинә «бал» демәли?
Өз ашыма «јал» демәли?
Нијә мәним ана дилим
Кәлмә дилин габағында
титим-титим титрәмәли?
Нијә доғмам јад олмалы,
Өз сөзләрим өз дилимдән говулмалы?
Һеч көрдүнмү торағайы
Гарға кими «га-га» дејә?
Һеч көрдүнмү сығырчыны
Сәрчә кими чүккүлдәјә?
Сөзләрин дә милләт кими
Өз әзәли сифәти вар.
Һәр кәлмәнин өз чөвһәри, фитрәти вар.
Дәјишәндә јад сөзүнә
өз сөзүнү, өз ләһчәни,

Сифәтини дәјиширсән
Танымырам онда сәни.
Анламырам фитрәтин нә, сифәтин нә?
Көјшәјәндә сән өзкәнин сөзләрини,
Сифәт тахдын сифәтинә...
Сән түпүрдүн өз бабанын очағына.
Анан сәни бу очаға өвлад доғуб,
Сәнсә кирдин өзкәсинин гуцағына.
Һәр улусун
Ән гијмәтли сәрвәтидир ана дили.
Өвладлары јер үзүнә сәпәләнсә,
Пәрән-пәрән дүшәнләрин

Вәһдәтидир ана дили.
Бу дүнјанын
Һансы узак буцағында сәсләнәрсә,
О буцағы мәним үчүн
әзизләдән ана дилим,
Гүрбәти дә Вәтән едән ана дилим!
Сөзләринин нәғмәсиндә
руһумузу чинкилдәдән ана дилим!
Мәни ана Вәтәнимин
Бүтүн оғул-ғызларыла
гоһум едән ана дилим!
Сән көзләрә көрүнмәјән
Бир телсән ки,
Јол ачмысан кечмишимдән кәләчәјә.
Ана јурдун өз руһуну
Кечирирсән—
Бу чәсилдән о нәсилә,
Бу үрәкдән о үрәјә.
Өз дәрдим, севинчим
Додағымда чағладаным,
Мәни ана вәтәнимә,
Бу күнүмү
Сәбаһыма, дүнәнимә
бағладаным.
Еј сәсимә сәс верәним,
Сән еј мәним варлығымы
Јер үзүнә көстәрәним.
Еј шәрәфим, еј бајрағым,
Еј «Анамын китабы»нда ады галан
Доғма икән өкеј олан
синә дағым.
Хәтаинин гылынчында,
Фүзулинин гәзәлиндә
Бүлөвләниб овхарланан сөз кәсерим,
Дағларымдан
Дамчы-дамчы сызыб кәлән өз әсәрим.
Еј бу күнү дилим-дилим
Парчаланан ана дилим.
Синәсиндә од галанан ана дилим.
Гапыларын архасында
Бојну бүкүк галан дилим,
Вар икән јох олан дилим.
Ајағларда килим, дилим,
Вурушларда бир гәһрәман,
Барышларда һәлим дилим!

Јадын фитвасыјла, өз күлләмизлә
Өзкәнин дилинә ов олан дилим.
Мөһүрлү, һүгүглу идарәләрдән
Дахмалар күнчүнә говулан дилим.

Али тәбәгәләр сәни дандылар,
Сән бир үмман икән дәјаз сандылар.
Өзкәнин дилиндә хорузландылар,
Сән еј өз сачында говрулан дилим.

Хәтаи тахтында сән фәрман олдун.
Дилләрә һәкм едән гәһрәмән олдун,
Бәс нијә сән бу күн пәришан олдун,
Бабәк гылынчындан од алан дилим?!

Тарихин јолуну кечдин уғурлу,
Сәнә батаммады бир голу зорлу,
Дүнәни мөһтәшәм, сабаһы нурлу,
Индиси тапданыб овулан дилим.
Аналы-аталы, а јетим дилим!
Шәрәфим, шөһрәтим, гејрәтим, дилим.

III ФӘСИЛ

Јығылды башына достлары бир күн
Намази, Сәнчәри, Новрузи, һәсән.
Бир күн доғулачаг сәһәрләр үчүн
Нәгшәләр гурдулар кечә сүбһәчән...

Он ики нәфәрлик кизли дәрнәјин
О кечә гојулду илк тәмәл дашы,
Үрәкләрдә күлән бир кәләчәјин
Уғрунда башланды һаггын савашы.

Мәрзијә деди ки, бу гара, бу ағ,
Кәлин биз һәр шеји башдан башлајаг.
Һәлә гапалыдыр бу халгын көзү,
Һәлә сечә билмир әјриден дүзү.

Бир јәндан мәсчидин төвәккүл сәси,—
Шүкүр фәлсәфәси,
«Дөз» сәфсәфәси.
О бири јәндан да мүтләғијјәтин
Горхусу чанында јашар милләтин.

Һәлә азадлығы һисс едир бу халг
Ширин арзу кими, хош нијјәт кими.

Һәлә азадлығы дәрк етмир анчаг
Бир еһтијач кими, зәрурәт кими.

Елә данышырыг... бәс әмәл һаны?
Сөзләр үрәкдәки дағы әритмәз.
Зәрурәт билмәсә азадлығыны,
Халг онун јолунда өлүмә кетмәз.

Будур илк боржумуз, илк вәзифәмиз:
Демишәм, гәрдашлар, дејирәм јенә,
Халгын нәзәриндә азадлығы биз
Галдыраг зәрурәт сәвијјәсинә.

— Доғрудур.

— Доғрудур.

Сәсләр учалды.

Сөзләрдән әмәлә бир көрпү салды.

Зүлмә һаггын наминә биз беһ верилмишләрдәник,
Һагга чан вермәк үчүн дүнјаја кәлмишләрдәник.
Биз әсарәт мәктәбиндә имтаһандан чыхмышыг,
Өмүр үчүн азадлығы бир гајә билмишләрдәник.
Зәрбәләр јетмәзми? Дур, онсуз да көкдән

дүшмәрик,

Биз чалынмагчын мүдам симтәк кәрилмишләрдәник.
Һагга гурбан кетмишәм, јохдур өлүм, бәсдир зүлүм,
Биз өлүмдән өмүр алыб, һагдан дирилмишләрдәник.

IV ФӘСИЛ

Черик һәрәкаты* башланан заман
Шаһын бағыртысы гопду сарајдан:
«Шүбһәли адамлар дамлансын кәрәк.
Чаланды далбадал фәрман фәрмана.
Бу заман пешәкар ингилабчытәк
Гәсдән Мәрзијә дә кәлди Теһрана.
Јазды «Далға»сыны,** далғалар динди,
Деди төвәккүлү, шүкрү данмалы.
Вахт бизи көзләмир, мөгамдыр инди
Јетәр далдаланмаг,
Далғаланмалы!
Һәр ики тәрәфдә сәнкәр дүзәлди,
Далға далға илә үз-үзә кәлди.

* Партизан һәрәкаты. Шәмси 1351 (1972) илдә Теһранда башланмышдыр.

** Мәрзијәнин ше'ринин ады.

Мәрзијә, өлкәјә вәлвәлә салдын.
Кечирдин өмрүнү ғыртыналардан.
Бу күчү, гүдрәти сән һардан алдын?
Бу чылыз вүчудда бу атәш һардан?

Вәтән гејрәтини дашыдығындан,
Јашамаг сәнинчүн чох чәтин олду.
Кәрдәк әвәзинә гаранлыг зиндән
Сәнин евин олду, гисмәтин олду.

Бир өпүш көрмәјән додагларында
Дәрди дилә кәлди Азәрбајчанын.
Маникүр јеринә дырнагларында
Алышды өз ганын, јанды өз ганын.

Көрпә әвәзинә о шүмшад голлар,
О ширмајы әлләр түфәнк көтүрдү.
Сәнкәр јолдашларын — икид оғуллар,
Сәни гыз көрмәди, бир әскәр көрдү.

Халгын изтирабы, дәрди, јарасы,
Сәнин үрәјиндә шишди, дағ олду.
Көзүнүн сүрмәси барыт гарасы,
Үзүнүн киршаны тоз-торпаг олду.

Гандал да вурдулар биләкләринә,
Јох имиш голбағын, ја биләрзијин?
Медалјон јеринә, мәрчан јеринә
Күлләләр күлләнди дөшүндә сәнин.

Бу күллә тарихин тәркиндән кәлән
Зүлмүн гәһгәһәси дејил, бәс нәдир?
Дүнән Сәттарханын, Хијабанинин
Көксүндән кечән дә һәммин күлләдир.

Беләчә күлләләр кечирир сапа
Замандан замана гәһрәманлары.
Јенидән көјәриб атылыр ода
Вәтән гурбанлары, һагг гурбанлары.

Анамыз торпағы биз заман-заман
Гызыл ганымызла суваран олду.
Арзу көјәрмәди торпағымыздан,
Гырыла-гырыла јенә доғулду.
Јенә дә көзләјир бизи өлүм, ган,
Демә ки, сон мөгсәд биздән узагдыр.

Төкүлән ганларын гызартысындан
Вәтәнин дан јери гызарагдыр.

Бир кәс ки, онун гибләси јалныз Вәтән олду,
Алчагда итиб мин уча јердән битән олду.

Гәлбиндәки гејрәт дамарындан асыланлар
Һәр дөврдә ел наминә гурбан кедән олду.

Мин-мин силаһын атәши јетмәзди гәзәбдән,
Бир гәлбин оду зүлм евини тәрпәдән олду.

Тарих боју ал гырмызы ган ичди бу торпаг,
Отларда, ағачларда јашыллыг нәдән олду?

1984.

БАҒЫШЛАЛЫН, СӘНВ ОЛУБ!

[поема-памфлет]

Бир өлкөнүн башында беш-он нефәр аэазил.
Онлар үчүн нә ганун,
нә мөһкөмө,
нә дөлил.
{ Ганун, сүбут, шәриәт јалныз авамлар үчүн —
Бичарә хамлар үчүн.
Мөһкәмәсиз, сүбутсуз Сәлим е'дам едилди.
Көрөн, һөкм саһиби мәмләкәти нә билди?
Бу милләти нә санды?
Она бу һөкмү верән аэабкеш милләтиндән
Нә горхду, нә утанды...
Нижә утанмалыјды?
Сәлимләр, һәгвәрдиләр
Өн гапыдан кирдиләр,
Көһнә мүтләгijјәти мәмләкәтдән сүрдүләр.
Амма арха гапыдан
Көһнәсиндән јүз дөфә гәддар мүтләгijјәти
Өлкәјә кәтирдиләр,
Она һөкм вердиләр,
Бир бүтә дөндәрдиләр.
Башдан ашды дәрдрәри,
Дедиләр: — Көкс өтүрмә!
Көзү олду онларын,
Дедиләр: — Көрмә, көрмә!
Көзү олду онларын,
Дедиләр: — Көрмә, көрмә!
Дили олду онларын,
Дедиләр: — Динмә, динмә!
Ағлы олду онларын,
Дедиләр: — Чох дүшүнмә!
Бу һансы зәманәдир?
Заманын бу чағында
Е'дамын сәбәбини билмәјән, һагг вермәјән
милләтин габағында

Сәлим дара чәкилди.

Бәс, һәгигәт, әдаләт көрән һара чәкилди?
Һамы сусду, динмәди,

Јалныз кәсди һавада

Чарпазланан аһ аһы.

Бир сорушан олмады «нәдир онун күнаһы?»

Сорғу-суал нә керәк, аһы, мүтләг һакимә

Суал вермәк јасагдыр.

Нә мәчәллә,

нә ганун?

Һәр һөкмүндә о, һагдыр!

Бунунчун да сусдулар,

Бу зүлмү һагг билдиләр.

Хејр, горху дилләниб арачылыг еләди,

Зүлм илә барышдылар,

Һагсыза әјилдиләр.

Гулдарлыг јада дүшдү:

{ Көләләр кечә-күндүз тәр төкүб ишләјәрди,
{ Бир дојумлуг черәјә мин јол «шүкүр» —
дејәрди.

Чағдаш көләләрәсә

{ Ач гарына, лүт-үрјан шүкрү дедиздирләр.
{ һазыр галыблардакы фикри дедиздирләр.

Ичиндән ағласан да ојаһыб күлмәлисән,

Гара күнүн ичиндә «Ағ күнлүјәм» тышгырыб

Аға бүкүлмәлисән.

Тышгырдырлар адамы,

Өзүнү өз үстүнә тысгырдырлар адамы.

Јашамаг истәјирсән?

Дүзүн әјрилијинә, әјринин дүзлүјүнә,

«Һәгигәтәм» сөјләјән јаланларын күјүнә

Таб едиб дөзмәлисән.

Ајағынла дүшүнүб, башынла кәзмәлисән.

Бирчә гашыг ганындан горхурсансә, бујур, кәл,

Бу мејданда ән әввәл

Һәр шәјин өз адыны өзүнә гајтар көрүм.

Сөзләрин өз мәғзинә, чөһәринә вар көрүм.

Горхурсан?

Онда динмә,

Онда сус, сәсини кәс!

Горхунун архасындан керчәк бојлана билмәз.

Горху, горху, сән нәсән?

Әјилмәјән башлары әјән кизли гүввәсән.

Дәјанәтә хәјанәт,

Рәзаләтә ләјәгәт — дејән кизли гүввәсән.

«Мәни» мәнсизләшдирән, үзү үзсүзләшдирән
Инсаны дүшмән кими өзүлө үзлөшдирән,
Вичданлары сусдуран,
Әдаләтә од вурән,
Һәгигәти төкләјән,
Зүлмү дә дөстөкләјән

Һәмишә сән олмусан!

Зорун, күчүн башына сығал чәкән олмусан?
Бүтүн һагсызлыглар һагг верән дә сән олдун,
Зүлмү гара даш үстә битирән дә сән олдун.

Дүзлүјү әјрилијә,
Һәгигәти јалана,
Чүр'әти јалтағлыға,
Јахшыны дә јамана

дәјишән сән олмусан!

Инсандан инсанлығы ијрәндирән олмусан!

Ағызлар даш бәсән,
Дилләрдән ғыфыл асан,
Хәјәнәтә јол ачан,
Дөзүмә көнүл ачан
Горхулар олмасадјды,

јашамаға нә варды,

һәр шеј дөнүб јенидән

әслинә гајыдарды.

Бу һансы зәманәдир?

Заманын бу чағында

Милләтин габағында

Сәлим дара чәкилди.

Бәс, һәгигәт, әдаләт көрән һара чәкилди?

Горхунун голтуғуна!

Горху һаггы кизләдиб, сығал чәкди бығына.

Атасына јетишди бу хәбәр... О динмәди.

Бәс, бу гара хәбәрдән о нијә диксинмәди?

Дәјән, гулағларына инанмады о, өнчә,
Моллабашы хәбәри бир дә тәкрар единчә

Дүнја дөндү зүлмәтә кишинин көзләриндә,

Үрәјини тутуб о, сәндирләди јериндә.

Јапышдылар голундан, узатдылар јатаға.

Даш дөзә билмәзди, јох!

Ата гәлби бәс нечә,

Нечә дөзсүн бу даға?

Нә динди,

Нә данышды.

О, түстүсүз алышды.

Моллабашы мәтләби дүз һәдәфә тушлады;

Тәсбәһини чевириб, изаһата башлады:

Деди: — Оғлун ислама хаин чыхыб, ај ата,

Јас сахламаг кунәһдыр белә һанкор өвләдә.

Чох ағырдыр бу хәбәр, нечә олса, атасан,

Амма рәва билмә ки, сән кунәһа батасан.

Нәлә беш балан да вар,

Бешинин хатиринә

Јум көзүнү биринә.

Сәнә олан олубдур, сызламағын хејри нә?

Мәнә јахшы гулаг ас:

Инди мејит кәләчәк.

Мүсәлман тәк сән көрәк

Биләсән ки,

Шәриәт бир јолдур вардан-јоха,

Хаин дәфн едилмәз ади гәбристанлығы.

Унутма,

сахла јадда:

Еләси дәфн олунур тәзә «Лә'нәтабадда».

Дин јолунда өләнләр дәфн едилир шәһид тәк

Јалныз «Чәннәтабадда».

Мәрһумун ахирәти имам шәһадәтилә

Көстәрилир бу адда.

Молла сусду...

Дәјанды...

Бир аһ чәкди дәриндән.

Молла хәчәләт чәкир јохса, дедикләриндән?

Елә бил ки, аз имиш бир өвләд мүсибәти,

Ондан да бетәр олду «Лә'нәтабад» сәһбәти.

О чәкинә-чәкинә

Баш вурду мәтләбинин чөвһәринә, тәкинә.

— Мән битирдим сөзүмү, нә дејирсән буна сән?

Сәс чыхмады кишидән.

О әјилди јатаға:

— Ешитмирсән бәс мәни?

Сәс чыхмады,

Бу дәфә о тәрпәтди хәстәни.

Көрдү гоча кечинмиш,

Әл-јағы буз кими,

Көзүндә бир дамчы јаш парлајыб улдуз кими

Молланын суалына чаваб верир елә бил.

Гочанын јанағында киләләнән јаш дејил,

Јанғысыдыр, дәрдиدير јетмиш иллик бир өмрүн.

Өлүркән суја дөнүб

үзә чыхды о, бу күн.

Одла су арасында кедән чеврилишә бах.

Бу дүнјанын дәрдини тәк бирчә дамласында

Алышдырән јаша бах.

Сусуб дуран сују көр,

О ғышгыран жаша бахї
О сәс јегин даш дешәр,
О сәси ким ешидәр?
О сәс галды, сағырды
Чүнки дашдан ағырды.
Бирчә дамла о јашдан
Дәрд јағышы јағырды...
Молла галхыб ајаға ев әһлини чағырды.
Топлады өвладлары,
Үзү гиблә тәрәфә дөндәрдиләр мејиди;
Дәјишдиләр јерини.
Гападылар,
Тавана зилләнен көзләрини.
Гәфил ата өлүмү!

Бу да бир дәрд!

Тәзәдән,
Гопду евдә вај-шивән.
Молла деди: — Сәбр един, әлимиздән нә кәлир
Бүтүн бунлар бирбәбир,
Гәдерин гәзасыдыр,
Аллаһын ризасыдыр.

Елә бу дәм бајырда һарај гопду, һај-һарај.
Кимсә ачды күчәдән дарвазаны тајбатај!
Мејит чијинләриндә имам көзәтчиләри
Гәфил кирди ичәри:
— Бу лә'нәтә кәлмиши сабаһ дәфн едәрсиниз
Анчаг «Лә'нәтабад»да.
Мүсәлман олан кәсин олмамалы бу күндән
Нә гәрдашы,

Нә досту,
Нә гоһуму
бу адда.

Молла деди:
— Бу гәрар кәтирмәсин сизә гәм.
О чәкир чәзасыны.

Мән буна да әминәм
Сиз аси олмазсыныз һеч вахт мүсәлманлыға.
Атанызы дәфн един ади гәбристанлыға.
Оғул илә атаны узатдылар јан-јана.
Сабаһ күнорта чағы
Бирі о гәбристана, бири бу гәбристана.

Бағры ган ағламазмы бу торпағын, бу јерин?
Өз евиндә јан-јана јатан бу бәдбәхтләрин
Һагг евиндә јан-јана јата билмәк һаггы јох.

Бу мүсибәт ичиндә өлү саһибләринин
Динмәк бир јана дурсун,
Диндирилмәк һаггы јох.

Ким гојду бу шәртләри?
Ким өзүнү һагг билиб
Адамлар арасында чәкди бу сәрһәдләри?

Елә ки, бу дүнјада масалар рүтбәләнди,
Зүлм һаггын, керчәјин гундагына бәләнди.
Һүгуглар нечә-нечә дәрәчәјә күвәнди.
Бири галхды, учалды, бири енди, нә енди.
Онларын архасынча
Дүканлар рүтбәләнди, базарлар рүтбәләнди.
Инди дә, шүкр аллаһа, мәзарлар рүтбәләнди.
Һәр зүлмүн бир һәдди вар:
О јердә ки, башчылар

Инсана инсанлығы али рүтбә санмады,
Инсанлығы дәјәрилә инсан әјарланмады —
Вај һалына инсанын!
Онда јазыглар олсун камалына инсанын!
Онда бүтүн адамлар
Јалныз «зирәклијилә» рүтбәләрә бөлүнәр,
Гарға гырғыја дөнәр.

Гырғы галар көлкәдә.
Зүлмүн тәмәли үстдә гурулан бу өлкәдә
Көр нечә дә гарышды јахшылыг јаманлыға.
Бачарыглы зирәкләр түпүрүб инсанлығы
Анчаг рүтбә диләнди.
Адамлар рүтбәләрлә нечә дәрәчәләнди.
Әдаләтин адындан инсаны дашладылар,
Инди јерин алтыны бөлмәјә башладылар.
Бурда али өлүләр,
Орада ади өлүләр.
Дириләрә билирик,
Өлүләрә торпағы

Ким ајырар,
ким бөләр?

Кимдир бу вәзифәни өз бојнуна кәтүрән?
О дүнјаја кетмәмиш
Бирини лә'нәтләјән, биринә чәннәт верән?
Билирдик, бир заманлар,
Јер алтында бөлкү јох,
јер үстүндә бөлкү вар.

Һамыны бирләшдирән
торпаг иди, јер иди.
Бәли, орда, тәк орда һамы бәрәбәр иди.
Дүнја јаманча дөндү.
Инди өлүләр белә тәбәгәјә бөлүндү.

Башга халглар бу күндөн көлөчөҗи билөндө
 Бөлүнмөҗөн атому ики жерө бөлөндө
 Биз дө о халглар илө кириб идрак чөнкинө,
 Бирчө рөнкли торпагы
 Бөлдүк чөмијјөтдөки төбөгөлөр рөнкинө.
 Бөјөнмирсөн, бөјөнмө, бу да бизим елмимиз.
 Кимин һаггы вар десин,
 Авропадан јүз-јүз ил керидөјик инди биз?
 О дүнјаһын ишини бу дүнјада көрүрлөр.
 Лап аллаһын өзүнө инди јол көстөрирлөр.
 О дүнјаја кедөнин
 Рүтбө вөсигәсини бу дүнјада верирлөр.
 Сөн кимсөн, сөн нөчисөн,
 Ки, аллаһын адындан адамлары сөчөсөн?
 Адамларын әјнинө аллаһын торпагындан,
 «Али», «ади» вө «лә'нөт» палтарыны бичөсөн.

Мин-мин иллик торпагындан, көкүндөн
 Бу дүнјада үзүлмөмиш нө галды?
 Инсанлыг да наданлыгга чулланыб,
 Инсан үчүн дөзүлмөмиш нө галды?

Бал зөһөрө, дуз шөкөрө гарышды,
 Јер тавана, көј дө јерө гарышды.
 Шөр хөјирө, хөјир шөрө гарышды,
 Дагылмамыш, позулмамыш нө галды?

Заманөнин үзү јаман боз имиш,
 Үзү астар, астары да үз имиш.
 Һәгигәт дө, әдаләт дө сөз имиш,
 Әмәл кетди, сөз олмамыш нө галды?

Сөзүн һәрфи галса да, әсли унудулубдур,
 Сөз мәтләбө ачар јох, инди ғыфыл олубдур.
 Һамы сөзүн далында үрөјини кизләјир,
 Ағыл нө дејир десин, дилсө башга сөз дејир.
 Сөзләрин бајрамыдыр, сөзлөр галхыб ојнаға.
 Әмәл гапы далында, сөз һөкмүран, сөз ағал
 Мәшһатәјә бөңзөјөр,
 О, чиркин әмәлләрин үз-көзүнү бөзөјөр.
 Доғруја дил көстөрөр,
 Адама охшамазы бизә «көзәл» көстөрөр.
 Дүнја — шаһмәт тахтасы!
 Һамы мәнәмлијиндөн бир-биринө «шаһ» дејир.

Гачан да «аллаһ» дејир,
 Гован да «аллаһ» дејир.

Аллаһ галыб мәөттөл:
 Көрөсөн, бу адамлар дүнјадан нө истәјир?
 Сијасәт дө гудуруб, һәгигәти далады.
 Учалдыгча учалан,
 Дүнјаја әшрәф олан

Инсаны хырдалады,
 Һаким олду замана.

Инди сијасәтчиләр папуч тикир шөјтана.
 Һөлө аллаһ да, дин дө
 Бир ғылынча дөнүбдүр сијасәтин әлиндө

1000

Бу беш гардаш өртөси,
 Мејидләри һәјәтдө узатдылар јан-јана.
 Бири о гәбристана.
 Бири бу гәбристана.
 Чөлдө мағар гурулду,
 Амма мағар бош олду.
 Бојун әјиб горхудан имамын фитвасына,
 Гоһум-гоншу көлмөди мәрһумларын јасына,
 Ғылды өлү намазы Молла атанын үстдө,
 Сәлими лә'нәтләди.
 Динә ағ оланлары фөһш илө төһмөтләди.
 Кичик гардаш дөзмөди:
 — Сәлимин намазыны өзүм ғыларам-деди.
 Чөһазөнин өнүндө о намаза әл ачды,
 Гардашлары јол ачды.
 Көлиб дурду беши дө бирчө анын ичиндө,
 Нечө иман чүчәрди бир иманын ичиндө.

Елә бу вахт һәјәтдө көрүндү Моллабашы,
 Топлады әтрафына јаралы беш гардашы.
 Деди: — Јаман алдадыб
 Бир дөләдуз хаинин галдырдыгы күј бизи:
 Инди јас саһибләри бағышласын гој бизи.
 Инди чө өјрәнмишик, Сәлим күнаһсыз имиш,
 Дејилән бөһтан имиш, бир ујдурма сөз имиш.
 О али һәзрәтләри батмамагчүн күнаһа
 Тез әл ачды дәрқаһа,
 Лә'нәтини көтүрдү,

вө...

күнаһсыз Сәлима
 Имам чәннәт истәди.

Мәни бура јоллады,
 Өзү намаз үстәди.

Дејә үз тутду молла бирбаш мејидә сары.

Тахды онун бојнуна әлиндәки ачары.

Деди: — Сәлим учалды тахтына
«мә'рифәтин»,

Бу ачарла ачамаг гапысыны чәннәтин.
Јалана бәх, илаһи!

Бир паслыча ачарын дәлилијлә доғрулуб,
Чәннәти һәм о дүнја, һәм дә бу дүнја үчүн
Вә'д едәнләр чох олуб.

Амма онун көзкөрә ачарыны верәни,
Јолуну да инамла мејидә көстәрәни
Кермәмишик,

шүкүрләр!

Ону да көстәрдиләр!

Амма, а Моллабашы, бир буну да де көрәк,
Ахы, һардан билирсән чәннәт гапысындакы
Башын бојда гыфыла һансы ачар дүшәчәк?
Пејсәрини гашыјыб молла сөзә башлады.

Бу мәрһумун өмрүнү

Јаралы гардашларын өмрүнә бағышлады.

Деди: — Шүкүр худаја, тез ачылды бу дүјүн,
Инди нә дурмусунуз, сиз севинин, өјүнүн
Өлүнүзү апарын инди «Чәннәтабад»а.

Амма хаһиш едирик,

Артыг сөһбәт олмасын, сабаһ елдә, обада.

Нејләмәк, сәһв етмишик,

Бу сәһви бағышлајын.

Ди дурмајын,

Намаза сиз тәзәдән башлајын.

Гәрибәдир,

Бир анда әмр дөндү миннәтә,

Өлү һансы гүдрәтин һөкмүлә бирдән-бирә
Чыхыб чәһәннәмдән дүшә билди чәннәтә?

Јахшы, дејәк, о хаин алдадыбдыр молланы.

Танрымызда тәнрылыг кәрәмәти бәс һаны?

Бәс о нијә алданыб?

Аллаһ да алданармы?

Өз әввәлки һөкмүнү бир күн сонра данармы?

Бәс онун аллаһлығы һарда галыб көрәсән?

Аллаһын өз адыјла ев дағыдан, баш кәсән,

Әли ганлы ағалар,

Сиздә һеч инсафмы вар?

Нәдир халгын кұнаһы? Ону ләјиг билдиниз

Бу ситәмә, бу даға.

Бу бојда мәмләкәти доладыңыз бармаға.

Бу нәгафил хәбәрдән көзләр көлмәчәләнди.

Гардашларын үстүнә елә бил су әләнди.

Ичдәки һөнкүртүдән боғазлары тутулду.

Гардашларын беши дә елә бил ифлич олду.

Онлар хејли сусдулар.

Билмәдиләр бу һөкмүн әјриси нә, дүзү нә?

Сонра хејли бахдылар баш молланын үзүнә.

Дејән молла чәкинди

Көзләрдә тонгал чатан о гәзәбдән, о киндән.

Јајындырды көзүнү гардашларын үзүндән.

Гардашларса сусурду.

Нә десинләр?

Һансы сөз бу јанғыја су чиләр?

Һансы сөз үрәкдәки нифрәт, гәзәб одуну

Инди сөндүрә биләр?

Нечә јә'ни бағышла?

Нечә јә'ни сәһв олуб?

Ахы, инсан мәһв олуб.

Бу сәһв нечә сәһвдир?

Бәс, бу сәһвин ады нә?

Вардым сөзүн тәкинә,

Көрдүм, сәһвин мәғзини сәһвин өзү ганмајыб.

Белә сәһви демәјә һәлә сөз јаранмајыб.

«Бағышлајын» — дејирсән.

Нијә бағышламалы?

Кимә бағышламалы, нәјә бағышламалы?

Нәјә кәрәк бу үзр?

Јохса, ики өлүмүн баһасыдыр бир үзр?

Һеч белә дә иш олар?

Үрәкләри, башлары нә гәдәр тәфтиш олар?

Мәхәр инсан чибинми,

Һарда көрдүн гырасан,

Сонра да үзр истәјиб, сәһвдән дәм вурасан?

Јухарынын бир сәһви ашағыда мин олур.

Јухарынын сәһвини дүзәлтмәк чәтин олур.

Мин-минләрин өмрүнү сиз әлиндән алдыңыз,

Мин-мин јетим баланы күчәләрә салдыңыз.

Һандан-һана ајылыб, кичик гардаш молланын
Јапышды әтәјиндән.

Деди: — Молла, инди сән.

Биздән үзр истәјирсән?

Биздән нијә, а надан?

Сән үзр истәмәлисән, бу табутда јатандән.

Әкәр диндирә билсән,

соруш, бағышлајырмы?

Соруш, онун элиндөн алдыгыңыз һәјаты
сизә һалал сажырмы?

Мәним атам, гардашым нә илк, нә дә сон дејил.
Бир сәһви ки, сонрадан дүзәлтмәк мүмкүн дејил,
Она сәһв демәзләр.

Јеринә башгасындан үзр дә истәмәзләр.

Ахы, үзрләринлә бу бәдбәхти јенидән

Дирилдә билмәдин сән.

Онда чаваб вер көрәк,

«Бағышлајын, сәһв олуб» —

Нә демәкдир, нә демәк?

Дејәндә ки, «сәһв олуб» — севинмәдим мән буна,

Инанмышдым мән онун сизин әгидәнизчә

Күнаһкар олдугуна.

Инди сизин сәһвиниз сәһвинизи сәһв сәјды,

Гардашымын өлүмү әкәр сәһв олмасајды,

Јандырмәзды һеч мәни атамын дә өлүмү.

Инди нечә көтүрәк бу дағы, бу зүлүмү?

Јанырам ки, гардашым

Өлүркән өлүмүнүн сәбәбини ғанмады.

Онун мүфтә өлүмү

Тәәсүфдән савајы бир дөјәр газанмады.

°°°

Јох-јох! Өлүм сәһв дејил.

Беш ил, он ил, он беш ил

Онсуз да кәлмәлијди.

Атам да өлмәлијди,

Сәлим дә өлмәлијди.

Өнчә биләк, сәһв нәдир?

Доғру нәдир,

Дүз нәдир?

Буну билинчә

Бизә

әјдын олар:

Сәһв дә

күнаһсыз гурбанлары

Тәрәдән сәбәбдәдир.

Зүлм дә бу сәбәбин үстдә бәргәрар олмуш,

Бу сәбәбдән зүлмләр әдаләтә кор олмуш.

Кичик гардаш сусунча, молла деди:—Балалар,

Күнаһкар ахтармајын, бурда гәза һөкмү вар.

Бөјүк гардаш деди:— Сән

Чох дәм вурма гәдәрдән.

Кәлин, күнаһынызы сиз гәзавү-гәдәрин

Бојнуна јүкләмәјин.

Гәза дејә бу халгы ода сүрүкләмәјин!

Сизиндир

«Чәннәтабад», гој сизә гисмәт олсун,
Бизим гисмәтимизсә, гој елә «Лә'нәт» олсун.

Инди ки, кәнч јашында

Сизин әлләринизлә вида деди һәјата,

Гојмарам гардашымы сизин ујдурдуғунуз

«Чәннәтабад»да јата!

Мәзлумларын һәјаты аловдан, оддан кечир.

Әбәдијәтин јолу

«Чәннәтабад»дан дејил, «Лә'нәтабад»дан кечир.

Кичик гардаш јапышыб молланын

саггалындан

Деди: — Горхмурсанмы бәс, бу ишләрин

далындан?

Сабаһ туфан гопачаг, дәрјалар дурулачаг

Онда бәлкә, ким билир,

Дөнүб «Лә'нәтабад» да «Шәһрәтабад» олачаг.

Каш дөрдүнчү, бешинчи гәбиристан да олајды,

Инсанлығы гул едән сахта ганун-гәјдалар

Орда басдырылајды...

°°°

Молла кичик гардашын үзүндәки шимшәји

Көрүб әсди үрәји.

Бәлләди сағ-солуну;

О, јајынмаг истәди.

Кичик гардаш кәсди онун јолуну

Деди: — һара гачырсан?

Суалым вар, бир дајан!

Инди сәни өлдүрсәм, сәнин јерин һарадыр?

Чәннәтдир, ја чәһәннәм?

— Мәнчијәз бујруг гулу, бир күнаһсыз бәндәјәм.

— Күнаһсызсан, чох көзәл, демәк чәннәтдир јерин.

Еләјсә, бу дүнјадан дојмајыбмы көзләрин?

Сәнин дедикләринә кафирдир инанмајан,

Ону доғру санмајан.

Биз сәнә инанырыг, сән дә инан сөзүмә,

Сәни инди бу саат чәннәтә көндәрмәји

Борч билирәм өзүмә.

— Бу нә демәкдир, оғлан?

— Инди мәним әлимдә сән шәһид олачагсан.

Һәм күнаһсыз, һәм шәһид!

Чәннәтин лап ортасы һазыр јериндир сәнин,

Валлаһ, бу сәфәринә инди һәсәд апарар

Һәм достун, һәм дүшмәнин!

— Оғлан, күнаһа батма!

— Галма мәним дәрдимә,

Де һазырлаш, узатма!

Сән ки, севинмәлисән бу гисмәтә, бу күнә,—

Дејә балача гардаш чумду онун үстүнө.
 Моллабашы диз чөкүб гопарды һарәј-шивән.
 Үз тутду гардашларә:
 — Мүсәлман дејилсиниз?
 Бәс нијә алмырсыныз мәни бунун әлиндән?
 — Сөјлә, мәним гардашым мүсәлман дејилдими?
 Сән нијә гыјдын она ме'мин мүсәлман кими?
 О чөһөннәмлик иди,
 анламырам сәни мән,
 Бәс нијә сән гачырсан инандығын беһиштдән?
 Кичик гардаш молланы галдырыб чыргды јерә,
 Истәди ки, бычағы синәсинә ендирә,
 Бөјүк гардаш кичији архадан гучаглады,
 Дүјүмлү јумруғуну һавадача сахлады...

Е П И Л О Г

Инди сечмәк чәтиндир јаландан һәгигәти.
 Көр, нечә дө гырышмыш бу дүнјанын сифәти.
 Дипломатија, сијасәт—чатыб бир әндәзәјә,
 Гач дејирләр довшана, тут дејирләр тазыја.
 һәр шеј чашбаш олубдур сијасәт думанында.
 Тәзә-тәзә динләрин, имамларын јанында
 Көһнә динләр, имамлар ләп суја
 кетмәлијмиш.
 «Күчлүјәмсә, һағлыјам» — дејән өтән шәһларын
 Зәфәри дө, һөкмү дө бош һава, бош күј имиш.
 Инди голу зорлулар демир голу зорлујам,
 Дејир, зорум јохса да,
 амма дүзәм, доғрујам.
 һәгигәт палтарына кејиндириб јаланы
 Зәифләрин белинә гојур чырыг паланы.
 Шәләләјиб чапдырып
 Дејир, шәлә мәнимдир, амма палан сәниндир.
 Мән сәнин гардашынам, һәмчинсин дүшмәнимдир.
 Чына јахыб әлине,
 Чичәк дүзүб телинә
 һағгын елчи дашында инди кәләк отурмуш.
 Елә күман едирсән, орда мәләк отурмуш,
 Инди сәни севәчәк...
 Сән ону диндир көрәк.
 Ширин-шәкәр сәсинә,
 Назына, ишвәсинә,
 О һүснү-чамалына,
 Алдансан,
 Вај һалына!
 Ајылыб көрәчәксән, евинә сәһиб олмуш.

Сәнин чибин бир анда дөнүб она чиб олмуш.
 Дөвләтинә, варына
 Сәһиб олмағ бир јана,
 «Сағ ол» да дејәчәксән,
 һәлә үстәлик она.
 Сәнин көрдүкләрини
 өзүнә дандырачағ,
 Амма көрмәдијинә
 сәни инандырачағ.
 Башыны сығаллајыб, ғылығына кирәчәк,
 Сәнин бәдбәхтлијини
 Сәнин хошбәхтлијин тәк сәнә једиздирәчәк!
 Онун јајы кәрили, онун оху гурулу.
 Сәнин долуну бөмбөш, өз бошуну допдолу
 Сәнин тәзәни көһнә,
 Өзүнүн көһнәсини
 Төптәзә көстәрәчәк.
 О, сәнә көрмәдијин ме'чүзә көстәрәчәк.
 Бу ме'чүзә јанында
 Сиркдәки ме'чүзәләр
 Валлаһи, гәләт еләр.
 һүнәрин вар инанма!
 Јох, сән инанмалысан!
 Ичдән инанмасан да, үздән инанмалысан.
 «Инанмырам» — сөјләсән...
 Бу нә сөздү мән дедим!
 Инди инанмалыјыг јалһыз инанылмаза!
 Олана инанмырыг, инанырыг олмаза!
 «Улдуз мүһарибәси»!
 Дүнјанын башы үстдә бир бармағын һәдәси!
 Сабаһ бүтүн дүнјаны бир дүјмәјлә мәһв едән
 О бармағын сәһиби
 Инди бир инсан кими
 Кәрәк ача көзүнү...
 О, сабаһ «Сәһв етмишик, бағышлајын» — сөзүнү
 Демәјә бирчә нәфәр тапа биләчәкдими?
 Ки, ондан үзр истәјә о вахт күнаһкар кими?

Нојабр, 1985.

ЛƏЈАГƏТ

Лəјагəтини һəјатындан үстүн
тутан 13 жашлы Саша Логвино-
вун хатирəсинə

ПРОЛОГ

Сордум һакимлəрдəн:—Инди даһа чох
һансы чинајəтлə растлашырсыныз?
Бири: «Рүшвəт»-деди, бири: «Оғурлуг»
Бири: «Гəтл»-деди, бири башга сəз.

Јолун өз сəмтини дəрк етмəјинчə
Мəнзилə чатмарыг, һа тут чəликдəн.
Бүтүн чинајəтлəр тəрəјир мəнчə
Јурда вə јурддаша биканəликдəн.

Елə бир мəгама чатмышыг, артыг
Адамлар ичиндə адамлар тəкдир.
Эн бəјүк хəјанəт сојугганлылыг,
Эн бəјүк чинајəт биканəликдир. }

Билирик, ганырыг инди һəр шеји,
Амма јухудадыр вичдан, ајылмыр. *ж*
Инсанын инсана биканəлији
Һəлə мəчəллəдə күнаһ сајылмыр.

Доғма вəтəнинə, доғма елинə,
Ата-бабасына, ана дилинə, *м*
Биканə кəсилəн əгидəсиздəн
Һансы һəгигəти тəлəб едим мəн?

Дүнја атəш илə вар олду јохдан,
Дəмир гəјнагланыр дəмирə кəзлə.
Илан ганы кими ганы сојугдан, *м*
Јахшыны кəзлəмə, јаманы кəзлə!

1. НƏЗАРƏТЧИ

Əрзаг мағазасында
Əлиндə тор зəнбили
Он үч жашлы бир ушаг

Дајаныбдыр нəвбəјə,
Евə шеј-шүј алачаг.
Елə бу вахт бир гадын
Нəвбəни јара-јара
Јахынлашыб ушаға, чəкди ону кəнара.
Деди: — Адын Сашамы?
— Бəли.
— Горхуб елəмə,
амма бурдан бирбаша

Тəрпəн хəстəханаја...
Јериндə донду Саша.
— Нə олуб ки?
— Ананын һалы бир аз... Əлгəрəз,
Сəни кəрмəк истəјир, чох јубанма, ди тəлəс-
Дəјə гадын бир анда чыхды чəлə... о, јенə
Нəсə сормаг истəди, сəз кəлмəди дилинə.
Гадынын архасынча гачмаг истəди, дурду.
Јарпаг тəк учунурду.
Бир аз кечди...

Кəрдү ки, чатыб онун нəвбəси,
Јахынлашды кассаја
Тутулду бирдəн сəси.
О, даныша билмəди,
зор-күч илə биртəһəр
һесабыны əдəди.
Кəрдү бүтүн нəзəрлəр
Она дикилмиш... һəлə
əллəри дə əсирди.

Анасынын јанына чатмаға тəлəсирди.
Сəјр едирди Сашаны нəзəрəтчи бајагдан,
Шүбһəлəнди ушагдан.
Сахлады дəрһал ону.
Зəнбилдəки шејлəрин һесаблады пулуну,
һесаблады о, бир дə.
Кəрдү ки, əдəнишдə нəсə галыб кəсирдə.
— Аһа, тапдым, сүзмəнин пулу чатмыр... сəн јəгин
Елə буна кəрə дə гачмаға тəлəсирдин.
Дүз ијirmi беш гəпик!..

— Əдəјəрəм бу саат, унутмушам, ај хала.
— Јахшы бахын, чамаат, «унутмушам»-
сəјлəјəн

Бу балача нағгала.
Саша хəчəлəтиндəн јерə дикди башыны.
Гəлбинə дамчылатды кəзлəринин јашыны.

Ағлады хысын-хысын.

Чәсарәти чатмады адамларын үзүнә
Бахмаға да жазығын.

Дилләнди аста-аста:

— Анам хәстәханада ятыр, мәнә инанын.

— Сәнин оғурлуғуна нә дәхли вар ананын.

— Мән анамын жанына төләсирдим... О, инди

Мәни көзләйир, хала...

Халада инсафмы вар? О женидән тәпинди:

— Аман јохдур оғруја, бурахмарам сәни мән.

— Несабы чаш салмышам, валлаһ,

төләсдијимдән.

Нәзарәтчи ушаға јенә дә инанмады,

Гәлбинин јанғысына шәрик олуб јанмады.

Шүбһә илә бојланыр әтрафына о, анчаг

Куја онун шүбһәси бир һәгигәт доғачаг.

Өз солунун сиррини пычылдамаз о, саға,

Нәзарәтә дөнүбдүр о, төпәдән-дырнаға.

Ғынамајын сиз мәни,

Јаланлардыр әрсәјә чатдыран һәр шүбһәни.

Шүбһә! һәр сөзә шүбһә,

Ғулаға, көзә шүбһә,

Фикрә, кәлама шүбһә,

Арзуја, кама шүбһә,

Ешгә, диләјә шүбһә,

Шүбһә! һәр шејә шүбһә—

Бејнимиздә созалан

Дилимиздә сөз олан

Хәјалы да, фикри дә нечә ахталамышдыр,

Шүбһә — оғру көзүлә бу дүнјаја бахышдыр.

Нәзарәтчи гадында гәзәбә бах, кинә бах.

Бир һәфтә бундан габаг

Мүфәттишләр мин манат кәсир тапмамышдымы

Онун мағазасындан?

Нијә һирсләнмәмишди бәс о заман о, бундан?

Бу мағамда һирс нәдир?

Күлүмсәмәк кәрәкдир,

Јохса, иш битәчәкдир.

Күлүмсәди,

Әл ачды дүјүн дүшән кәләфә.

Инди нијә дүшүнмүр алдығындан үч дәфә

Артыг рушвәт вердији, сарсылдығы о күнү?

Ијирми беш гәпиклә бәлкә өртмәк истәјир

Вердијинин үстүнү?

— Ај хала, мән, инан ки...

— Кәс сәсини, аварал!

Хала јаман ғышгырды.

Ғышгырмасын, нејләсин, оғру кәрәк

ғышгыра...

Ғышгырыр ки, доғрунун горхуб бағры

јарылсын

Доғрулара, дүзләрә һәдләри гандырылсын.

Кағыз, гәләм кәтирди.

— Адын?

Ушаг динмәди.

Бир дә, бир дә о, сорду.

Ушаг елә сусурду.

Сусурду, горхурду ки, үнваныны билсәләр,

Бу ишдән хәбәр тутар

Јазыг, хәстә анасы.

Анасында үрәк јох, бу дәрдә табланасы.

— Сусур ки, јахасындан әл чәкәк,

сәһв едирсән!

Бош јерә һәм өзүнү,

һәм бизи инчидирсән.

Инадына бах бунун!

Мүдафиә јолудур инадкарлыг оғрунун.

— Јох, мән оғру дејиләм,

Бачармарам ону мән!

Ғадын чошду даһа да:

— Үзр истәмәлијкән,

Дедијиндән дөнмәјир,

Инад едир бу јенә.

Дејә, галхыб зәнк чалды о, милис шә'бәсинә.

Милисләрин өнүндә Саша мүғәссир кими

Кедир башы ашағы.

Күнаһ јыхыб бојнуна

Бир күндә он, он беш ил

Бөјүтдүләр ушағы.

Көрәсән, әл-голуну нијә бағламајыблар?

Белә мәһир «гулдуру» јохса ушаг сајыблар?

Саша кедир

Милисләрин өнүндә,

Лап мәктәбин тининдә

Көрдү синиф јолдашы Лида Короленкону,

Јана тутду үзүнү.

Амма иш-ишдән кечиб,

Чохдан көрүб ғыз ону.

Ғыз әввәл инанмады,

Инанмады көзүнә.

Сонра көрдү өзүдүр,

дүшүндү: «Күнаһы нә?
Адам наһаг тутулмаз, бир төгсири вар јегин.
Бөјүкләр дүз дејирмиш:
Адамлары танымаг четин имиш, чох четин...
Мәнсе ону...

һамыја гысганырды о, мәни...»
Елә бу дәм Саша да
Дүшүнүрдү Лиданын үрәјиндән
кечәни.

Милис идарәсиндә
Суал-чаваб башланды
һанун даирәсиндә:

— Адын?
— Атанын ады?
— Фамилјан
вә саир

О, бүтүн суаллара чаваб верди бирбәбир.
Саша баша дүшдү ки, будур ишин гајдасы,
Артыг инадкарлығын јохдур она фајдасы.
Анкет дә долдурдулар.
Ијirmi беш гәпиклик бу «бөјүк» чинајәтин
һәр јөнүнү сордулар.
Нәсиһәт дә вердиләр,
һәлә Макаренкодан
Тәрбијә барәсиндә
Мисал да кәтирдиләр.
Илтизам да алдылар һәлә онун дилиндән:
«Бу сәһвә јол вермәрәм кәләчәкдә бир дә мән».

2. ХӘСТӘХАНАДА

Бу күн тибб бачысы ијнә вуранда
Ананын үрәји кетмиш бир анда.
Мин бир әзијјәтлә јенә һәкимләр
Өзүнә кәтирмиш ону биртәһәр.
Ајылыб ахтармыш ана, оғлуну,
«Бу саат Сашаны чағырын» — демиш.
Ушағын ардынча кедәнләр, ону
Ахтарыб һеч јердә тапа билмәмиш.

Гапыја зилләниб ана көзләри,
Сашаны көзләјир сәһәрдән бәри.
Ана үрәји тәк дәринлик һаны,
Баш вура билдикми биз бу үммана?
Ушағын башына кәлән гәзаны
һәлә әввәлчәдән һисс етмиш ана.

һушуну итириб, кетмиш өзүндән,
Бу фәһмә, бу һиссә мәһәттәләм мән.
Елә ки, гапыда Саша көрүндү,
Севинчдән гәшш едиб ана һөнкүрдү.
— һардајдын, ај оғул, бәс бу вахтачан,
Билмирсән, јолуну көзләјир анан?
— Ики серијалы бир кино варды,
Валлаһ, Димка мәни зорла апарды.
— Јахшы еләмисән, сән чохдан бәри
Киноја кетмирдин...
Долду көзләри.
Саша билмәди ки, нејләсин бу ан.
Дилиндә көјнәјән ағ јаланындан
Утанды,
Башыны о, дикди јерә.
Саша һәјатында биринчи кәрә
Јалан данышырды.

Јалана бир бах!

Күнаһсыз јаландан утаныр ушаг.
Ону бу јалана мәчбур едәнләр,
Јаландан, бөһтандан мәгсәд күдәнләр
Күнаһлы јаландан утанмаз, анчаг
Күнаһсыз јаландан утаныр ушаг.
«Мән јалан данышдым,
Анам инанды.
Керчәк олмаса да о, доғру санды.
Амма мағазда бир гәдәр әввәл
Мән доғру данышдым, инанмадылар.
Мәним доғруму да дүз санмадылар».
Анам доғруданмы инанды?

Нәдән

Кинонун адыны сормады мәндән?
О, мәни тутмады сорғу-суала,
Сусду... Амма дүшдү о, һалдан-һала.
Ахы, мәним анам белә дејилди,
Јалан дедијими бәлкә о, билди?
һеч нә сормады.
Јохса, јаланымы үзә вурмады?
Ағрынын ардына чаланды ағры.
«Мән нијә долашдым, мән нијә чашдым?
Мәнә өмрү боју дүз данышмағы
Өјрәдән анама јалан данышдым.
Јох, о баша дүшдү.
Бәс, нејләјәјдим?
Мән она бу дәрди нечә дејәјдим?
Нечә дејәјдим ки, ај анам, өјүн,
Мән оғру адыны алмышам бу күн.

Демек олардымы бу сөзү она?»
Кечмиш бир аһвалат дүшдү жадына:
...Сашанын дажысы нечө ил габаг
Онларда гонагды, азиз бир гонаг.
Бир күн дажы евдө төк олан заман
Бирден ишыг сөнүр...

о, галхыб һаман
Сајғачы дүзөлдир...

Ишыглар јаныр.
Ишиндөн бир аз да о, ганадланыр.
һәлә ишыг пулу аз кәлсин дејә
Сајғачда рәгәми чәкир керижә.
Ахшәм бачысына дејәркөн буну,
Ананын бир анда тутулдуғуну
Саша хатырлајыр һәлә бу күн дә,
һамыја өрнөкдир о, дүзлүјүндә.
һәр кәсдән һәмишә дүзлүјә һөрмәт,
сәдагәт умар.

Ана гардашына деди: — Бу саат
Сајғачын милини јеринә гәјтар!
Дајы: — Гәрибәсән, — деди, — ај бачы,
Инди јашамағын будур өләчы.
Доғрулуг, дүзкүнлүк инди нә кәзир?
Мәкәр билмирсәнми, биринин әли
Инди о биринин чибиндә кәзир?
Ана гәзәбләнди: — Сән кәл һагг сөзү,
Јалана бојајыб салма сәс-күјә.
Дүзлүк истәјәнин ән әввәл өзү
Әкәр дүз олмаса, вај о дүзлүјә!
Башгасы виңданы пула сатанда
Биз кәрәк демәјәк бизә дәхли јох!
Сајғачда һалала һарам гатанда,
Биз һәм јаланчыјыг, һәм дә оғрујуг.
Өлүмдән мин дәфә бетәрдиң анчаг
Мәнимчүн јаланчы вә оғру олмаг.
...Бу сөзләр инди
Сашанын јадына дүшдү,
Диксинди.
Онун үрәјиндә галхды бир гијам:
«Саф икән, дүз икән анам бу гәдәр
Мәнсә доғрудан да һәм јаланчыјам,
Һәм дә оғру санды мәни өзкөләр...»

Сусдулар бир ан.
Бала гәлбиндәки фыртыналардан
Хәбәрсиз ана

Фәрәһлә, гүрурла бахды оғлуна
Сонра да башлады сорғу-суала:
— Бу күн нә јемисән?
— Марусја хала
Сыјыг биширмиши.
— Колја једими?
— Ону һәр күн дәрсдән гајыдан кими
Өзүм једирирәм.
— Ағламыр?
— Хејр.
Нә десәм еләјир, нә версәм јејир.
Мәнә дедиләр ки, бу күн сәһәрдән
һалын...
— Көрүрсән ки, лап јахшыјам мән.
Нәдәнсә ана
Сәһәрки санчыны демәди она.
— Бәс атан нечәдир?
— Јахшыдыр, о күн
Көзәл бир чанта да алыб мәнимчүн.

Нечә дә хошбәхтдир бу анда Саша,
Инди о, бир гәдәр өзүнә кәлмиш.
Инди анасынын јанында Саша
Билди ки, дүнјада о, төк дејилмиш.

Милис шө'бәсиндә елә бу сәһәр
О нечә јалғызды,
О нечә төкди.
Елә бил о донуг үзләр, о көзләр
Ону бир гурд кими кәмирәчәкди.

Чанавар ағзындан гачан гузу төк
Көр нечә сығыныб о, анасына.
Бәлкә билмәмиши о, бу вахтадәк
Анасы нә гәдәр кәрәкмиш она.

3. 4. Ө. 3. А

Ана сығалындан, нәвазишиндән
Өзүнә кәлмишди Саша бир гәдәр.
Евә кирән кими дејишди бирдән,
Үзүнә дајанды гәлбиндәкиләр.

Дәрди тикан олду, санчы үрәји,
Галхыб дибчәкләрә су верди Саша.
Гәфәсдән бојланан Сарыкөјнәји
Фит илә бир ағыз диндирди Саша.

Бахды дибчәкләрә, о бахды бир ән,
Охшады күлләри, тәр гөнчәләри.
Көрдү, унудаммыр башындан ашан
Мүдһиш фикирләри, дүшүнчәләри.

Саша бу һәјатын илк зәрбәсиндән
Сарсылды,

Өзүнү итирди бирдән.
Адичә, садәчә бир ушаг иди
Саша он үч иллик өмрүн ичиндә.
Елә ки, үзүнә дәрәд шиллә чәкди,
Бир өмүр јашады бир күн ичиндә.

Дүнјанын гәсдини о, һардан билә,
Ахы, о, һәјата һазыр дејилди.
Ушағын ушаглыг тәмизлијилә
Дүнјанын сәртлији үз-үзә кәлди.

Һәјатын чәбрини дадмадығындан
Санды ки, бу дүнја овучундадыр.
Хәјал һәгигәтлә тоггушан заман
Фәтиә төрәјәр!..

Дәһшәт бундадыр!

Онунла бәрәбәр өтәрди шән-шән
Әл-әлә, гол-гола кәзәрди дүнја.
Бир күнүн ичиндә дәјишди бирдән
Ушағын үзүнә бозарды дүнја.

Онун хәјалында, дүшүнчәсиндә
Дүнја ал-әлванды, ала-бәзәкди.
Бәс, она нә олду?

Бир күн ичиндә
Бу дүнја үзүнә гарамы чәкди?
Ушаг һардан билсин, дүнјанын нәдән
Мин үзү,
Мин сөзү,

мин дә рәнки вар.
Бизи каһ ағладан, каһ да күлдүрән
Һәјатын инсанла мин бир чәнки вар.

Дүнја ушагларчын ајдын, апашкар,
Бурдан бура гәдәр...
Бу гара, о ағ.
Рәнкләр арасында чаларлар да вар,
Рәнки сечә билмәз чалардан ушаг.

Анлаја билмәди, ади керчәјә
Нијә инанмады адамлар, нијә?
О, бир инсан кими диндирилмәди,
Сада үрәјилә Саша билмәди,
Ордакы һагг хәстә, јалан һәкимдир,
Дүзә, һәгигәтә инанан кимдир?
Билмәди,
Билмәди,

нә билсин ушаг,
Јалан архалыдыр, һәгигәт тәкдир.
Јалан сүбутсуз да өтүшәр, анчаг
Дүзә, һәгигәтә сүбут кәрәкдир.

Дүкандан чалынан о мин манаты
Өртдүләр јаланла, беләдир гәјдә.
Оғурлуг доғрулду... Јаланын аты,
Керчәјин атыны гојду архада.

Оғурлуг ағачы јалан битирди,
Оғурлуг јаланла сазишә кирди.
Јаланын башында һәгигәт тачы,
Јаланын сүбута нә еһтијачы?

Ијирми беш гәпикчүн анчаг ушагдан
Сүбут истәдиләр доғрулуғуна.
Баш-ајаг дүнјадыр, зәнбилдән чыхан
Сүзмә сүбут олду оғурлуғуна.
Ди кәл, сүбут елә дүз олдуғуну,
Гәсдән әјрилијә јозулдуғуну.

Оғрулар тутулмур, оғру олмағын
Јолуну өнчәдән билир оғрулар.
Доғрулар тутулур, доғру олмағын
Кәрәк чәзасыны чәкә доғрулар.

Дүнјанын чәбрини дадмадығындан
Саша елә билди дүнја бал дадыр.
Хәјал һәгигәтлә тоггушан заман
Фәтиә төрәјир! Дәһшәт бундадыр.

Нәзарәтчи гадын бахыр гәзәблә,
Она дар отағын һәр бучағындан.
Милис дә «јаз» дејир мин бир тәләблә
Тәһгирләр ешидир сол вә сағындан.

Она кинајәлә бахыр узагдан
Лида да билдирир өз нифрәтини.

Она «оғру» — дејир дөшәмә, таван,
Җадына салырлар «чинајәтини».

Һамыјла астадан данышыб динди.
Елә бил ичиндә боғулуб сәси.
Һәр кәсдән чәкиниб анлады инди
Нә пис сәсләнирмиш «оғру» кәлмәси.
Беләчә јашамаг она көз дағы,
Көтүрмәк мүмкүнмү бу гәбаһәти?
Дурду көзләриндә ата данлағы,
Дәлди гулағыны ана төһмәти.

Суаллар, җаваблар һәлә нә гәдәр,
«Акты мәктәбә дә көндәрәчәкләр.
Орда мүзакирә,
гәрар

вә төһмәт!

Мән төвбә етмәли, онлар нәсиһәт!

Төвбә? Нәјә төвбә? Нәјләмишәм мән?
Һәлә бир төвбә дә чыхсын дилимдән?
Ишә бах, јаманча дүшмүшәм тора.
Нәјләјим, нә кәләр мәним әлилдән?
Милисин јаздығы кағыздан сонра
Ахы, ким инанар, күнаһсызам мән?»

Бу ан үрәјиндә инләди бир сәс,
Үшүтмә сарсытды ичиндән ону.
Дүшүндү: «Мән нијә билмәмишәм бәс,
Дүнјанын бу гәдәр пис олдуғуну?»
Өзүнү бир гәдәр о, әлә алды,
Сабаһкы дәрсләри јадына салды.
Дәрдиндән, гәминдән умду раһатлыг,
О, мөһләт истәди бирчә саатлыг.
Говду бәјниндәки суал-җавабы,
Гојду габағына дәфтер-китабы.
Фикрини топлады...

ријәзијатдан

Чәтин мәсәләни һәлл едә билди.
Өзүнүн илк һәјәт мәсәләсини
Һәлл едә билмәди, Саша кәсилди.

Һәјәтын өнүндә сүсду, тутулду,
Амансыз һәјәтә о, тәслим олду.
Ғәјнады бәјниндә бир фикир онун
Ғалхыб тоғгасыны гыш палтосунун

Ачды,
Тавандакы һалғаја салды,
Бир ан көзләриндә дүнја гаралды.
Тоғгадан јапышыб јумду көзүнү,
Ләјагәт, беләчә асды өзүнү.

Гәрар чыхармагда јаман төләсди,
О, өлүм һөкмүнү өзүнә кәсди.
Сојугганлылыға, гәлби бузлуға
Ганунлар адына ганунсузлуға
О, һөкмү, гәрары чыхармалыјкән...
Буну мән дејирәм,

Мән дејирәм, мән!

Анчаг бу кәләрди онун әлиндән!
Һагсыз чәзасыјла, өз өлүмүјлә
Ојатмаг истәди о, бизим һәлә
Јатан, мүркү дөјән вичданымызы,
Инамы тәрк едән иманымызы

Әдаләт адына бу киши оғлан
Өлүркән гышгырды «Мән варам»-дејә
Өзүнә кәсдији һагсыз чәзадан
Һаглы чәза умду, о, әјрилијә.

Оғрулар «оғрусан» дедиләр она,
Өлүмә кедиркән мәрд-мәрданә.
Мәсәлә һәлл едиб борч өдәјән кәс
Һаггындан артығы көтүрә билмәз.

Биздән чох бөјүкмүш бу бөјүк ушаг,
Дүнја инсандакы бу гата борчлу.
Өлүм габағында бөјүклүјә бах,
Ғалмаг истәмәди һәјәтә борчлу.

Сән бир ушагдакы дөјәнәтә бах,
Бунунла даш атды бу јазыг ушаг
Әјријә дүз дөјән ахлагсызлыға
Һагсыз өлүмүјлә о, һагсызлыға
Јалана, бөһтана өлүм истәди.

Онлар өлмәлијкән «мән өлдүм»-деди.
«—Онлар вар олдуғча әдаләт дә јох,
Һәгигәт өзүнү вар сәја билмәз.
Онлар сағ олдуғча дүзлүк, доғрулуг
Өләр мәним кими, јашаја билмәз».

Онун ләјагәти тапданмыш бу күн.
Бу итқи өлүмдән бетәрмиш она.

Саша лəҗагəти җајтармаг үчүн
Адыны доғрултду чан баһасына.

Сəн бир ушагдакы шəхсијјəтə бах!
Шəхсијјəт инсаны бəјүдəр анчаг.
Өлүмлə дүнјаја деди сөзүнү
Тəмизлик өнүндə о һəм өзүнү,
Һəм дə əтрафыны тамам унутду.
Күнəһсыз өлүмү о, уча тутду
Лəкəјлə гол-бојун јашамасындан,
Бу јердə адындан бəјүкдүр инсан!

4. ИСТИНТАГ

Истинтаг башланды... Долду вараглар
Тапа билмəдилəр, кимдир күнəһкар.
Əввəл диндирдилəр нəзəрəтчини:
— Күнəһкар билмəјин бурда сиз мəни.
Сүзмəнин пулуну вермəдијиндən
Ғачмаг истəјирди, јахаладым мən,
Оғурлуг шакирдə јарашмаз-дедим,
Мən она тəрбијə вермəк истəдим...
Əчəб тəрбијəдир,

бу тəрбијəдən
Өзү өзүнə дə о, верəјди каш.
Суаллар јағырды: — Нə үчүн?
Нəдən?

Ғадынын көзүндə килəлəнди јаш.

Мүстəнтиг дүшүндү: «Өз əмəлинин
Сучуну анлајыб ағлајыр јəгин...»
Мүстəнтиг алданмыш... Ишə бах јенə,
Бурда дə ғалырмыш о, өз дəрдинə:
— Нийə ағлајырсан?
— Бəс, ағламајым?
Зəһəрə дөнүбдүр чəрəјим, чајым.
Бу нə јазы-позу, бу нə чəк-чевир?
Һəр ағзы сөз тутан мин суал верир.
Валлаһ, лап башымы итирмишəм мən.
Бир ғадын евимə зəнк чалыб дүнən
Мəнə нəлəр деди... Белə дəрд олар?
Ахы, нə истəјир биздən адамлар?
Һəмишə горудум тəмиз адымы,
Шикајəт олмајыб бир ишимиздən.
О күн дə кəсдилəр мұкафатымы,
Зəрбəчи адыны алдылар биздən.
Бу дəфə башлады о һəнкүрмəјə,

Көр нəјə ағлајыр бу ғадын, нəјə?
Ушағ «уф» дəмəдən кечди чанындан.
Лəҗагəт адына, дүзлүк адына.
Бу исə... кечмəјиб өз имканындан
Ағлајыр кəсилən мұкафатына.

Нечə дə əзиздир она өз чаны,
Бахмыр нə архаја, нə өнə, анчаг.
Көрмүр өзкəсинин чан гурбаныны,
јас тутур өзүнүн чөпүнə анчаг.

Вичдана, үрəјə бах сən ондакы,
О да бир адамдыр, бу да бир адам.
Амма адамларын арасындакы
Бу бојда бир фəрги мən анламајрам.

Инсандыр, бəс онда инсанлыг һаны,
О нəјə сатыбдыр ғəлби, вичданы?
Сатыб нəјə исə... Сатыб əлғəрəз,
Нə алыб көрəсən əвəзиндə бəс?

— Сəјлə, бу хəбəri ешидəндə сən,
Нејлəдин?

— Јадымда дејил... О күндən
Анлаја билмирəм, нечин бу ушағ
Өзүнү өлдүрдү?..

Суала бир бах!

Јох-јох! Ғынамајын əслə сиз ону.
Анлаја билəрми оғру доғруну?
О һардан анлаја, о һардан билə
Инсан инсан олуб лəҗагəтилə.
О һардан билə ки, инсан олан кəс
Оғру дамғасыјла јашаја билмəз.
Сашанын ғəсдини о анламады,
О ки, əјрилијə адəткəрдəдир.
Јазығ һардан билə, тəмиз бир ады
Һəјəт баһасына горумаг нəдир.
Еі инсан адыны дашыјан ғадын,
Бир ушағ өмрүнү сən оғурлады.
Күнəһкар билмəдин өзүнү нəлə,
Сəбəбкар олдуғун бу өлүм белə
Сəни сарсытмады, горхутду анчаг
Горхдун ки, бу өлүм баш ағрыдачаг.
Бурда дə өзүнү дүшүнən ғадын,
Сən инсан адында инсан олмадын.
Еј əсрин инсаны, валлаһ, чашмысан,

Гәлбиндән, хиссиндән узаглашмысан.
Хәяллар далынча сән өз гәлбини
Учура билмәзсән... Битиб нағылын.
Ејни бир хәтт боју фырладыр сәни
Сәнин машын ағын, автомат ағын.
Сәнин үрәјин дә машына дәнмүш,
Јанмаг үчүн дејил, ганмаг үчүнмүш.

Кејимин, кечимин јаман мүасир,
Ејнәк, чинси шалвар, лајка вә саир.
Дәблә кејинмәкмиш мәдәнијјәтин?
Оғурлуг өзү дә дәбдәдир бу күн.
Бу дәбин һөрмәти артыр илбәил.
Бачаран тәјиндан чох оғурлајыр.
Инди оғурлуғу бир күнаһ дејил,
Сәнә бәнзәјәнләр бачарыг сајыр.
Чөлүн бәр-бәзәји... Бу тәмтәрағын
Ичин бошлуғуна јохса бир әвәз?
Бир иллик ајлығын, тәкчә лајканын
Базар гијмәтини өдәјә билмәз.

Сән тәмиз вичдандан данышдын... һаны?
Сөзлә һәгигәти тора салмысан.
Әкәр тәмизсәнсә, бәс о лајканы,
О чинси шалвары нечә алмысан?
Бәли, дәбә дүшүб инди оғурлуг,
Мә'нәви јохсуллуғ, мә'нәви корлуг.
Торпаг оғрусу,
Тарих оғрусу.
Милләт оғрусу,
Зәһмәт оғрусу,
Бејин оғрусу,
Шөһрәт оғрусу,
Гејрәт оғрусу.
Билмәк чәтиндир,
һара кедир бу?

Мә'нәви шикәстлик, мә'нәви корлуг
Асды инсанлығы һәмишә дардан.
Ана тәбиәтдә јохдур оғурлуг
Онун өвладында бу сифәт һардан?

Мәдәни сајырсан өзүнү јәгин
Амма билмирсән ки, мәдәнијјәтин
Јалныз әјиндәдир...

Чөлү бәзәк икән
Ичи тәзәксән.

Мүхбирә сөјләди милис рәиси:
— Бу ишдә күнаһкар билмәјин бизи.

Һәр кәсә атмајын сөз кәмәндини,
Дејин, тә'лиматын һансы бәндини
Позмушуг?

Инсафән, рәис һагладыр.
Онларын һәр иши тә'лимагладыр.
Рәис тәкчә буну биләјди бары:
Инсан үрәјинин һәјәчанлары
Һеч бир тә'лимата сығыша билмәз.
Амма... дүјғу вар ки, о чәјнәнилмәз!

Һәр инсан гәлбинин өз дүнјасы вар,
Һәр бир дүнјанын да јүз дүнјасы вар.
Јохдур үрәкләрдә дүјғунун сону.
Ади көзлә бахма сән бу һәјата.
Әлван дүјғуларын тәмәннасыны
Сала биләрсәнми бир тә'лимата?

Һәр гәлбин, дүјғунун өз ачары вар,
Ону тапмадынса, мүшкүл өтүшмәз.
Үрәк гапысыны тәк үрәк ачар,
Тә'лимаг ачары үрәјә дүшмәз.

Сашанын јаздығы илтизам бу күн
Иттиһам актыдыр һәр биримизчүн:
Јазыб өз әлилә: «Кәләчәкдә мән
Сәһвә јол вермәрәм бир дә тәзәдән».

«Кәләчәк» сөзүнү јазды сәсбәсәс
Бу сөзү јазанда нә чәкмиш үрәк?
Онун кәләчәји һаны? Инди бәс
Биз о кәләчәји кимдән истәјәк?

Бир јанда «кәләчәк», бир јанда ләкә,
Ону һагг-һесаба чәкирди кендән.
«Кәләчәк» сөзүнү јазанда бәлкә
Әлини үзмүшдү кәләчәјиндән.

Амма билмәдиләр даш үрәклиләр
Ғанын истисини даш һардан биләр?
О, өз ағрысыны тәк өзү билди,
Онун кәләчәји гурбан верилди
Ијирми беш гәпијә...

Беләдир, әлбәт.
Бәлкә баһа кәлир сизә бу гијмәт?
Сиз дә билмирдиниз өләчәјини.
Доғду бир хатадан башга бир хата.

Сашанын мәнв олан көлөчөжини
Бујур, чөнаб рәис, сал тә'лимата!

5. КИМДИР КҮНАҢКАР?

Беләчә бағланды чинајәт иши.
Демә, бу өлүмдә јохмуш күнаһкар.
Чансыз мәчәлләнин өз кәстәриши
Беләдир...

Бу һөкмә нә сөзүнүз вәр?
О, һәм өлән имиш, һәм дә өлдүрән
Үстәлик өзүнә чәза да верән.

Бу ишин үст гаты беләдир јәгин
Алт гаты?...
Кәләммәз бу гат гәләмә...
Ијирми беш гәпиклик бир чинајәтин
Дәјәри бир инсан өмрүјүмүш демә...

Күнаһкар јох имиш,
Сәбәбкар нечә?
Бу ојун гуртарды јохса һеч-һечә?

Горхулу о дејил, бир инсан өлә,
Биз она «гәдәрин һөкмүдүр»-дејәк.
Горхулу одур ки, өләннин һәлә
Әсл гатилини тапа билмәјәк.

Онда бу күнаһы һамыја пәјла,
Һәрәнин бојунда бир гәтрәси вар.
Онда бу өлүмдә долајысыјла
Сән дә күнаһкарсан, мән дә күнаһкар.
Өлдүрүр өзүнү артыг бах белә—
Инсан өз әлилә, өз әмәлилә.

Бу, белә кедәрсә, вәј һалымыза,
Јас дону кејдирәк амалымыза.
Горхурам дүнјада бир заман кәлә,
Инсанлар јашаја, инсанлыг өлә.
Еј әсрин өвлады, валлаһ, чашмысан,
Улу әчдадындан узаглашмысан.
Инсан бөјүдүкчә, билмирам нәдән,
Гачар фитрәтиндән, гачар өзүндән.
Олар өз ичиндә өзүнә дустаг.
Өзкәләр өнүндә көнлүнү бағлар.
Бизим тәк, бир чүрә дүшүнүб, анчаг
Башга чүрә даныша билмәз ушаглар.

Ушаглыг дөврүндә бәшәријәтин
Ушаг да, бөјүк дә беләјмиш јәгин.

Дәјишиб, сандыг ки, ағылланмышыг,
Сән демә чох шеји итирмишик биз.
Ағылы газаныб, һисси данмышыг,
Дандыгча сојујуб үрәкләримиз.

«Мәнә нә вар»лары дүз јол санмышыг,
Өзкәни дүјајыб «ағылланмышыг».
Ағыл чевриләли тамаһымыза,
Чата да билмирик иштаһымыза.
Үрәк әвәзинә ағыл дөјүндү,
Јаман билдијимиз јахшыја дөндү.
Пијада кетмишик үрәксизлијә,
Машынла дөнмүшүк, «гадирик»-дејә.
Биз бүтүн бунлары гәләбә сандыг,
Нәји итирмишдик, нәји газандыг?
Дүнјада дүнјалар јарадан инсан
Јолуну аздымы, јохса чашдымы?
Нур сәпди дүнјаја өз камалындан,
Мә'нәви дүнјасы јохсуллашдымы?

Дәјишди әмәл дә, дәјишди сөз дә,
Һәлә бир үстәлик хисләтимиз дә:
Инсан дүја билмир өз һәмчинсини,
Јохса, јаваш-јаваш даныр ирсини?
Бундан горхмалыјыг, будур тәһлүкә:
Јени инсан нөвү јараныр бәлкә?

Өлән арвадынын гызыл дишини
Чыхардан әрә,
Ата бир, ана бир өз гардашыны
Һәбсә дүшдүјүчүн данан кәсләрә,
Ана-атасыны евиндән атан
Оғула, гыза,
Чүрүк мәнлијини стола сатан
Бир әхлагсыза,
Өз ана дилини өзкә дил сәјан,
Өзкәнин өнүндә гујруг булајан
Намуссуз, шәрәфсиз вәтәнсизләрә,
Һарам јүзлүкләри чибиңә дүртән
Һәрис көзләрә,
Чиркин әмәлини јаланла өртән,
Ағына күвәнән көнүлсүзләрә
Нә ад верәк биз?
Бу адла сојусун үрәкләримиз.

Сабаһкы һаваны дүнөндөн билән,
Јазда хорузланыб, ғышда әкиләп,
Кичикләп өнүндә бөјүк көрүнән,
Бөјүкләп өнүндә сөрчәјә дөнән,
Учалар јанында бојуну данан,
Әслини, көкүнү, сојуну данан,
Тәзә нөв инсана өз гәзәбиндән
«Мангурт» ләгәбини верәнә әһсән!

Илбәил азалан гушлар, биткиләп,
«Гырмызы китаба» дүшүр сон илләр.
Горхурам, мангуртлар һәддини аша,
Мәсләкә дырмаша, гәлбә дырмаша,
Сонра әл узада көкә, фитрәтә,
Јени нөв чохала, көһнә нөв итә.
Гәдим биналары јашатмаг үчүн
«Бәрпачы» ширкәти јаранмыш бу күн.
Чохдан унутулмуш,
Нәфсә гул олмуш,
Мүгәддәс һиссләрин, һәјәчанларын,
Жезәл дүјгүларын, саф вичданларын
Көлин, бәрпачысы олаг, адамлар.
Јохса, һалалы да һарам һарамлар!

Јахынлар, узаглар дүшдү сәс-күјә,
Ата да каһ ону, каһ буну динләп.
Бала өлүмүнү хәстә анаја
Дејә билмәдиләр,
Нечә десинләр?
Елә ки, хәстәнин кечди бөһраны,
Ғоһумлар јығышды хәстәханаја.
Олмуш әһвалаты, битмиш гәзаны,
Дедиләр астаҗа јазыг анаја.

О, сусду,
динмәди,
нә дејәчәкди?

Амма бирдән-бирә, о, ғыјја чәкди.
Ғалхды јериндән.
Јапышды әринин әтәкләриндән.
Ғышгырды: — Күнаһкар тапылмајыб бәс?
Сусдулар...
— Неч кәсин ағлына көлмәз.
Амма мән билирәм кимдир күнаһкар.
Мәним билмәјимә шүбһәнизми вар?
Кимдән төләб едим баламы, кимдән?
неч кәсдән!..

Бу дәрди гој билсин әләм.
Сашаны инсан төк бөјүтдүјүмдән
Онун өлүмүндә күнаһкар мәнәм.

Мүстәнтиг һардадыр? Чатдырын она
Әсл күнаһкары тапмышыг—дејин.
Әдаләт адына, ғанун адына
Һакимдән анаја чәзә истәјин!

Дүзкүн тәрбијәмиш демә, күнаһкар,
Буну кинајәлә деди о ана,
...Билмәдик хәлвәти, ја ачыг-ашкар,
Хејир шәрә дөнмүш, јахшы јамана.
Бир дә ајылдыг ки, јалан, оғурлуг,
Адичә гәјдадыр,
Хәбәримиз јох!

Ана нә биләјди, һаггын, керчәјин,
Сусмасы нә күнә салачаг ону.
Дүзкүн тәрбијәси,
бир һалга төкин
Боҗаҗаг бир заман өз өвладыны.

ЕПИЛОГ

Вурушуб горуду дуелдә Пушкин
Ғаны баһасына шәрәф, шаныны.
Засулич күнаһсыз күлләләнмишин
Алды кенералдан интигамыны.
Саша һисси илә ајырмыш јәгин
Доғрудан әјрини,
Јахшыдан писи.
Саша — пушкинләрин, засуличләрин
Ләјагәт вариси, гејрәт вариси!

Хејир һәгигәтдән, шәр, шәрдән доғар,
һагдан јараныбдыр, һагдан дүнјамыз.
Јахшы ки, дүнјада сашалар да вар,
Јохса, дағыларды чохдан дүнјамыз.

Демә ки, јахшылар писләрдән азымыш,
Јахшылар көчдүкчә таланыр дүнја.
Ләјагәт наминә өзүнү асмыш
О әлләр үстүндә доланыр дүнја.

Ачаг сүфрә кими үрәжимизи,
Тысбаға деҗилик, чыхаг бу гындан.
Атом бомбалары мәһв етмәз бизи
Горхаг инсанлығын мәһв олмасындан.

Ингилаб кәрәкдир дүшүнчәләрдә
Көһнә беҗинләрдә ингилаб олмаз.
Әдаләт, мәрһәмәт вар олан җердә
Атом бомбасы да, валләһ, ачылмаз.
Һавада оксикен азалыр-деҗә
Горхуҗа дүшмүшүк...

Амма биз ниҗә
Горхмуруг бир ан
Меһри-мәһәббәтин, көзәл үлфәтин,
хеҗирхаһлығын,
сәмиимиҗәтин
азалмасындан?
Кәлин, өзүмүзү биз инсан сәјаг,
Һиссдән, һәҗәчандан кәлин, горхмаҗаг.
Горхаг ширин-ширин
тәбәссүмләрин
Ардында кизләнен мин бир кәләкдән,
Горхаг бәшгасына биканәлиқдән.
Горхаг, әмәл гала гуру сөз тәки,
Горхмаҗаг, дүнҗанын пуч олмасындан,
Горхаг адамларын өз ичиндәки,
Мә'нәви дүнҗанын дағылмасындан.

Октҗабр, 1986.

ГӘМ ИЧИНДӘ СЕВИНЧ

1

Атам чај ичирди,
О бирдән-бирә
Гопуб күрсүдән, җыхылды җерә.
Пәнчәрәләри, гапыны ачдым.
Тез гоншу һәкимин үстүнә гачдым.
Һәким чешмәҗини көзүнә тахды,
Сәбирлә, диггәтлә атама бахды.
Башыны җелләтди,
«Үмид јох!»—деди.
«Үмид јох!»—О буну нә сојуг деди?..
— Ај һәким, доланым, дөнүм башына,
Ахы, бирдән-бирә нә олду буна?
— Беҗинә ган сызыб, сағалмаз, — деди,
Бәлкә сабаһа да һеч галмаз, — деди.

О кетди.
Башыма учулду дүнҗа,—
Бир анын ичиндә һеч олду дүнҗа
Көзүмүн өнүндә атам өлүрдү,
Она дар кәлирди санки чарпаҗы.
Атам бу дүнҗада ахы нә көрдү,
Гаҗыдан саваҗы, гәмдән саваҗы?
Өмрүнү, күнүнү о, мәнә верди,
Мәнимчүн җашады,
Чатды сон нәфәс.
Атам ағач әкди, мејвә җетирди,
Барындан җемәмиш һара кедир бәс?

Чәкдији әзаблар, гәмләр җандырыб,
Зәррәчә кәлмәзди онун еҗинә.
Мәни һәҗат үчүн ганадландырыб
Өлүм ганадыны тахды чиҗинә.

Әзабла, зүлүмлә чан верир ата,
Боғуг хырылтылар кәсир сәсини.

Оғулса әлачсыз, әли гојнунда,
Көзләјир атанын сон нәфәсини...

Аја, улдузларә јердән тор атан,
Инсан бејниндәки тәзада бир бәх.
Она бирчә дамчы ган сызан заман
Чансыз даша дөнүб неч олур анчаг.

Көјләрин сиррини дәрк едир, јенә
Идракы өнүндә бир ан әјилмир.
Бу бојда каинат сығышан бејнә
Нијә бирчә гәтрә ган сыға билмир?
Зәррәдән көјләрә пәнчәрә ачдыг,
Јери өјрәнмәмиш көјләрә гачдыг.
Инсан закасыјла учалды илкин.
Билдикчә билијә аз дедик анчаг.
Көјләри дәрк едән бир парча бејнин
Өзүнү дәрк едә билмәдик анчаг.

Һансы дүшүнчәдән, һансы гәјғыдан
Бејнинә сычрады о бир дамла ган?
Дүнјанын өзүндән ағыр дәрдини
Мәкәр чәкмәк үчүн доғулу инсан?
Онун ган тәзјиги һәддини ашды,
Һәмишә фикри дә, һисси дә кәркин.
Фәләклә әлләшиб чох давалашды
Тәзјиги алтында мин дүшүнчәнин.

Даша сычрасајды о бир гәтрә ган,
Дашы јејәрди..
Даныша билсәјди, гоча дүнјадан
Нәләр данышарды, нәләр дејәрди.

Бирдән кечән или хатырладым мән,
Онда да јыхылды атам гәфләтән.
«Тә'чили јардым»дан һәкимләр кәлди,
Мәчлис дүзәлди.

«Оксикен балышы» вердиләр она.
Билмирәм, бу тәдбир гоншу һәкимин
Бәс нечин кәлмәди, нечин ағлына?

Мән гоншу һәкимин үстүнә гачдым.
Гапыны ачдым.
Јеримдә дондум.
Кәлмәјимә дә,
Пешимән олдум.

Әјләшиб оғлујла һәким үзбәүз,
Сәбирлә, тәмкинлә шаһмәт ојнајыр.
Өлүмлә ојнајыб, о, кечә-күндүз
Јохса өлүмү дә бир ојун сәјыр?

Нечин өзкәсинин дәрдинә инсан
Јад олур?

Бу гансыз сојулуг нәдир?
О евдә бир нәфәр көчүр дүнјадан,
Бу евдә бир күлфәт өз кефиндәдир...
Көзүнү шаһмәтдан чәкмәјиб һәким,

Астача динди:
— Һә, оғул, нечәдир?
Јохса.. кечинди?
— Јох һәким, кечән ил...
бәли... о заман

Оксикен балышы...
— Оғул, онлардан...
Кечиб атанынки.. гуртарыб даһа,
Чыхмаз сабаһа.

Дејә о, филини габаға чәкди.
Елә бил дүнјаны тәрпәдәчәкди...
Оғлуна «Шаһ,»—деди,
Јамән тутулдум.

Оғлу мат олмады, мән лап мат олдум.
Дедим үрәјимдә,
«Нә гәдәр варам,
Мән бу инсафсызы данышдырмарам».
Атам чан верирди,
Атам өлүрдү.

Чәлдә јаваш-јаваш дан сөкүлүрдү.
Үфүгдән бојланыб доғуланда күн,
Гаралды, күнәши батды бир өмрүн...

2

Дәфн мәрасими..
Бөјүк издиһам
Евдән гәбиристана
Баш алыб кедир.
Тохдаја билмирәм
Јох, бачармырам,
Долан көзләrimi
Јаш алыб кедир.
Мәрһума һөрмәтлә һамы бирбәбир,
Табутун алтына кирмәк истәјир.
Нөвбәләр дәјишир,
Дәјишмирәм мән.
Апармалыјам
Сон мәнзиләчән.

Достлар јахынлашыр,
— Бәсдир, јорулдун.
— Атам мәни јормаз, мән јордум ону.

Һәҗатын чөврүҗлә доҗурдум ону.
Дүзү дөнмәсәм дә, өз дедиҗимдән
Табутун алтында бүзүшмүшәм мән.
Јумаға дөнмүшәм.
Ағырмыш атам.
Дүзү төвшүҗүрәм,

Тәнкиҗиб нәфәс.

Онун табутуну чәкә билмирәм,
О мәним җаҗғымы нечә чәкиб бәс?
Сағымда, солумда кедән адамлар
Данышыр астадан,
Ешидирәм мән.
Һәрәнин мин сөзү, мин сөһбәти вар.
Чохлары матәмдә көрүшүр һәрдән:

БИРИНЧИ СӨҺБӘТ

— Бу һәфтә тоҗудур бизим оғланын,
Индиҗән деҗирәм, Әли, сән чанын,
Тоҗун тоҗбәҗиси оласан кәрәк.
Бу ахшам бизә кәл, мәсләһәтләшәк.
— Јахшы, гоҗ олсун.
Тәки тоҗ олсун.

ИКИНЧИ СӨҺБӘТ

— Јенә деҗинирди далынча Орхан,
Дил де верән чохдур залым оғлуна.
— Еҗби јох, еҗби јох, кәләр бир заман
Мән дә кимҗиҗими билдиррәм она.

ҮЧҮНЧҮ СӨҺБӘТ

— Салам!
— Салам, гардаш! Шәһәрдәсән сән?
Чохдандыр көрмүрәм.
— Валлаһи, ишдән
Көз ачмаг олмәҗыр... Вахт өтүр белә,
Беш аҗдыр кетмирәм һеч анамжилә.
Јада да дүшмәҗир гоһум, дост, таныш,
Сәһәр олмамыш
Бир дә көрүрсән ки, күн ахшам олду,
Өмүр тамам олду, вахт тамам олду.

ДӨРДҮНЧҮ СӨҺБӘТ

— Тәзә вәзифәниз мүбарәк, тәбрик,
— Бала, нә мүбарәк, биз кичилмишик.
Әввәлки вәзифәм һара, бу һара?
— Инди јахын олун сиз адамларә.

БЕШИНЧИ СӨҺБӘТ

— Биртәһәр дәҗирсән көзүмә чохдан
Хәстә деҗилсән ки?
— Хәстәҗәм җаман.
Мәни өлдән салыб даһа бу үрәк
Мүдафиәм гүртәрсин, динчәлим кәрәк.

Чалышыр, чарпышыр лап сон анда да—
Әл чәкмәк истәмир һеч кәс арзудан.
Бирини торпаға апаранда да
Сабаһкы дөҗүшү дүшүнүр инсан.

Мәндә дә, сәндә дә бу һәрислик вар,
Даими вурушда инсан јүксәлир.
Һәр күн ешитдиҗим бу данышыглар
Мәнә бу мәгамда гәрибә кәлир.

Кедир гәбиристана, кедир издиһам,
Табутун алтында лап јорулмушам.
Јолун сол әлиңә бахынча бирдән,
Дәҗди көзләримә севкилим мәним.
Әввәл инанмадым, инанмадым мән.
Долашды аҗағым, әсди бәдәним.
Көр нә һалда көрүр мәни севкилим,
Јахшы, неҗләҗим?

Јаман күлмәлидир көркәмим инди.
Бәс достлар, танышлар һара кизләнди,
Кәлиб алаҗдылар табуту мәндән,
Бири дә көзүмә дәҗмәҗир нәдән?
Наһаг, чох наһаг,
Елә дедиҗимдән дөнмәдим баҗаг,
Сағыма боҗландым, солума бахдым.
Көзүмә дәҗәнә јалварачагдым.
Гоншумуз һәкими көрдүм сағымда,
Бахдым үзүнә
мән јазыг-јазыг.

Гәлбими охуду гаш-габағымдан.
Кирди табута
Мәним јеримә.
Бир һава кәлди,
Тәзә бир һава

һиссләримә...
Дәриндән дәрин
Бир нәфәс алдым,
Әҗними, башымы саһмана салдым,
Ширин хәҗалларын кирдим гоҗнуна.
Көзүмүн учуҗла бахырдым она.

Март 1966.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Рүстәм Камал. Нәфәс азадлыгы, руһ азадлыгы	5
Фәрһад. Мәнзум драм	13

ПОЕМАЛАР

Күлүстан	129
Ағлар-күләң	135
Јоллар—огуллар	152
Һәҗәт—өлүм	193
Тәһәдлар	239
Америка көзәли	275
Мәрәнҗә	293
Бағышлаҗын, сәһнә олуб	312
Ләҗәгәт	326
Гәм ичиндә севинч	347

Бәхтиҗар ВАҺАБЗАДӘ

ФӘРҖАД

(Драм вә поемалар)

Рәссамы Сәрдар Пираҗеши

Техники редактору Елмира Тағыјева

Чапа имзаланмыш 25.01.95. Форматы 60×90^{1/16}. Шәрти чап вәрәги 22.0.
Јүксәк чап үсулу. Тиражы 5000. Сифариш 3716. Мүгавилә гиҗмәти илә.

«Азәрбајҗан» нәшријјаты.

370146. Бақы, Мәтбуат проспекти, 529-чу мәһәллә.

Ref 208316

